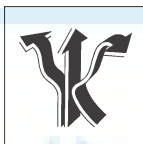

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

М. Ф. Головатий

ПОЛІТИЧНА МІФОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Київ 2006

ББК 66.0я73

Г61

Рецензенти: *О. Антонюк*, д-р політ. наук, проф.
М. Логунова, канд. філос. наук, доц.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 4 від 26.04.06)*

Головатий М. Ф.

Г61 Політична міфологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2006. —
144 с. — Бібліогр.: с. 127–141.

ISBN 966-608-659-X

У навчальному посібнику вперше в українській суспільній думці здійснено спробу цілісно, комплексно розглянути питання політичного міфу, політичної міфології. Проаналізовано джерела, механізми конструювання та розпаду найбільших політичних міфів двох останніх століть.

Для студентів, викладачів, філософів, політологів, соціологів, культурологів, а також широкого читачького загалу.

ББК 66.0я73

ISBN 966-608-659-X

© М. Ф. Головатий, 2006

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2006

ВСТУП

З-поміж багатьох політичних сентенцій сучасності, мабуть, найменш науково дослідженими залишаються політичні міфи. Цьому є кілька ґрунтовних причин, з яких слід виокремити найістотніші.

За багатостолітньої історії політики як суспільного феномена окремі її складові і в умовах сьогодення залишаються маловивченими з тих причин, що людство, власне, майже не відчувало їх безпосереднього значення в житті індивідів, груп, спільнот. А точніше, багато в чому вводилося в оману щодо їх реального впливу. Так, лише наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. в політичній науці надзвичайно потужно виявився інтерес до ролі психології в політиці, до політичного лідерства та еліти, до політичного іміджу і психології натовпу і т. ін. Природно, що науковий інтерес також посилювався і до такого складного явища, як політичні міфи. Саме на зламі двох останніх століть відбулися суспільно-політичні події головним чином глобального масштабу: розпад великих імперій (включаючи СРСР); кардинальна зміна в багатьох країнах політичних систем; глибокомасштабне переоцінювання сутності, ролі й значення ідеології, її видів і модифікацій. Тобто багато політологічних понять найперше потрібно принципово уточнити, пояснити, а окремі й взагалі переоцінити. Винуватцем останнього виявився той реальний історичний досвід суспільно-політичного життя, який взагалі поставив під сумнів здавалося б раніше непорушні духовні цінності й поняття. Такими цінностями і поняттями можна сповна вважати і політичні міфи, про які за так званої комуністичної доби взагалі не йшлося, оскільки величезним міфом була й сама та доба. Однак такі політичні міфи існували, і їх вплив на свідомість мільйонів людей, маніпулювання їхньою свідомістю були унікальними. Так, завдяки широкій і багаторічній міфологізації більшовизму, а згодом і створених за його розумінням “соціалізму” і “комунізму”, вибудувався довгий ланцюг “унікального” шляху людства до “прогресу”, “свободи” і “щастя”: декабристи,

які “розбудили Герцена”, народники (борці за волю і землю, противники царизму); більшовики (виразники інтересів пригніченої більшості); перемога над фашизмом у 1941–1945 рр.; створення ідеалізованого соціалістичного табору та ін. Чи хтось колись задумувався, чи поражував матеріальні, людські, моральні та інші втрати і трагедії на усьому цьому шляху до суцільного “щастя”. Хоча, заради справедливості, треба визнати, що всі ці події ніхто однозначно не має права поцінювати як виключно негативні, міфологічні, такі, що мають визначатися суто зі знаком мінус. Інша справа: а чого було більше — плюсів чи мінусів.

Такі приклади не поодинокі. Як стверджував відомий дослідник Жорж Сорель, міфи живуть тому, що люди їх потребують, не можуть обійтися без них. Це стосується і міфів політичних.

Здебільшого неможливо сказати, які політичні міфи мають своїх творців, і чи мають їх взагалі. Це, власне, для більшості людей, які сповна сприймають і глибоко вірять у міфи (їх сутність, зміст, логіку, основні духовні сентенції), фактично не має значення. Про авторство міфу може хіба що замислюватися скептик, або той, хто однозначно не сприймає і не вірить у міф і міфам взагалі.

Потреба вивчення політичних міфів посилюється і тим, що вони усе більше використовуються як засіб політичних маніпуляцій свідомістю великої кількості людей. Політичний міф, особливо в останні два століття, став важливим знаряддям у політичних технологіях і політичній боротьбі.

Слід пам’ятати, що багато суспільств, особливо на переломних етапах свого розвитку та існування, конче потребують саме позитивних політичних міфів. Хто заперечуватиме, наприклад, що від часу проголошення незалежності Україна відчула і нині відчуває величезну потребу у великому і яскравому національному міфі, який не лише відродив би високі громадянські почуття, любов до Вітчизни, до своєї історії, героїчних предків і майбутніх нащадків, зберіг і посилив порушений зв’язок часів, зв’язок сучасності з минулим і майбутнім, а й головне — надихнув українство на побудову кращого суспільства. Такий міф, а за ним і національний проект державотворення, є важливим науковим і практичним завданням. Підходи до нього лежать саме в царині дослідження масової свідомості, вивчення політичного міфу як складного соціокультурного явища, що значною мірою

відображає найважливіші сторони людської природи, у визначенні й вивченні технологічних характеристик політичних міфів, їх дієвості, впливу на свідомість людей. Тобто міфи відповідним чином впорядковують, піддають загальним умовам правила поведінки великої кількості людей, оскільки насамперед вони впливають на мислення, будуючи його за певними загальними стереотипами.

Сучасні суспільства наочно зіткнулися з проблемою не просто критичного ставлення до світоглядних, духовних засад існування як людства загалом, так і окремих його спільнот. Істотно дається взнаки неможливість оперативного, і саме на догоду людству, коригування соціального світогляду, має місце принципова складність сучасних наукових теорій, їх розуміння, що в поєднанні викликає об'єктивну потребу в спрощених формах раціональності. Проте саме в таких формах окремі елементи знання замінюються метафорами, різноманітними соціальними, політичними міфами, що, в свою чергу, можуть навіть замінювати релігійні засади існування людства або принципово впливати на них.

Урешті, безпосередньо політичні міфи, політична міфологія створюють усе більші можливості для вдосконалення технологій політичного маніпулювання свідомістю людей, про що наочно засвідчують, зокрема, численні виборчі (президентські, парламентські) кампанії у країнах пострадянського простору, в тому числі й в Україні.

Наостанок зазначимо, що в сучасній Україні, на відміну, наприклад, від Російської Федерації, взагалі бракує більш-менш цілісних, комплексних наукових праць, пов'язаних із політичними міфами. Тож поява цієї роботи і є певною спробою заповнити існуючу прогалину.

МАУП

МІФ: СУТНІСТЬ, ВИТОКИ, ГЕНЕЗА

1.1. Концептуальні підходи до міфологічної проблематики

Міфи цікавили людей з давніх-давен. Ще не маючи письма, люди, скоріше за все, передавали (переказували) міфи один одному усно, а вже потім почали записувати, що значно сприяло їх поширенню. Люди водночас намагалися пояснити і їх сутність, оскільки найперші міфи стосувалися найважливішого, найзагадковішого — що таке світ, як він виник і існує, як виникла сама людина, боги, як і чому в той чи інший спосіб діють сили природи. Останнє треба було пояснити, щоб не боятися.

Відтак *міфи* — це невід’ємна складова будь-якої культури, будь-якого народу. Вони обґрунтовують сутність навколишнього світу, окреслюють і пояснюють роль і місце в ньому людини.

За усієї важливості, загадковості міфів як соціальних, духовних феноменів, перші ґрунтовні теоретичні напрацювання з міфологічної проблематики в науці з’явилися фактично лише наприкінці XIX — на початку XX ст. Їх дослідженню присвячені праці зарубіжних учених К. Леві-Строса, Л. Леві-Броля, Дж. Кемпбелла, М. Еліаде, Дж. Леона, Х. Ортеги-і-Гасета, Р. Барта, Е. Кассіра, К. Хюбнера, К. Шмітта та інших, учених колишнього СРСР, сучасних учених України, Російської Федерації, Польщі тощо: С. Антоненка, Ф. Арського, М. Ахундова, М. Бердяєва, Н. Бутінова, В. Войтовича, В. Вудта, М. Головатого, Е. Доценко, А. Єлсукова, С. Кара-Мурзи, І. Ковальової, А. Косарева, А. Лосєва, С. Московіти, В. Нечаєва, О. Ранка, А. Рубанова, А. Свасьяна, Л. Тихомирова, А. Топоркова, М. Шахновича та ін.

Не вдаючись у деталізацію поглядів переважної більшості вказаних дослідників, акцентувати увагу слід на наявності окремих, однак принципового характеру концептуальних підходах до проблематики міфів і міфології загалом.

Батьком так званої структурної типології міфів вважають К. Леві-Строса. У своїх працях він особливого значення надає дослідженню міфів як одному із шляхів самопізнання людського духу, виходячи з постулату про те, що міфологічне колективно-несвідоме фантазування відносно незалежне від впливу інших форм племінної життєдіяльності. Тобто він розглядає міф як специфічний інструмент первісної логіки, аналізуючи структуру міфологічного мислення більшою мірою, ніж міфічну розповідь [98].

Проблему природи людського мислення, культурної зумовленості його розвитку, розглянуто в більшості праць з проблем міфології Л. Леві-Брюля [93; 94; 95]. Його роботи глибоко пронизані загальною ідеєю про своєрідність, унікальний характер первісного мислення, якісно відмінного від логічного мислення сучасної цивілізованої людини. На думку вченого, саме ці особливості мислення людини й стали передумовою міфологічного світосприйняття і світовідчуття. Основне положення усіх досліджень Л. Леві-Брюля — це колективні уявлення, які не зникли і в сучасному європейському суспільстві. Головна його заслуга полягає у відкритті якісних змін, які відбуваються із мисленням у процесі його поступового й поступального історичного розвитку. У зв'язку з цим така концепція мала значний вплив на вивчення історичної специфіки мислення (ментальності) у різних епохи, в тому числі на аналітичну психологію К. Юнга та ін. Праці Л. Леві-Брюля послужили могутнім стимулом розвитку культурно-історичного підходу до аналізу людської психіки загалом.

Істотним внеском у вивчення міфу є праці психоаналітика К. Абрахама [1]. Він сконцентрував увагу вчених-суспільствознавців на тому, що міфологічні сюжети можна зрозуміти і пояснити лише використавши конкретні символи сновидінь, як ключ до розуміння цих сюжетів. За допомогою методів аналітичної психології, засновником якої був К. Юнг, було виведено залежність конкретної поведінки людей від міфологічних образів підсвідомості і на основі цього створено концепцію так званого колективного несвідомого, що мала великий вплив на інших дослідників.

Великий фактичний матеріал з дослідження й осмислення міфів і міфології різних народів надали свого часу Т. Карлейль,

Дж. Фрезер, Дж. Кемпбелл, М. Еліаде. Так, Дж. Кемпбелл стверджував, що позбувшись спадку релігійних символів і ритуалів, сучасне секуляризоване суспільство відчуває потребу в певних вічних цінностях, які можна побачити за міфами і легендами. Також він уважав, що сучасна людина розвіяла міфічні мрії заради пробудження свідомості. Така точка зору виглядає раціональною і оригінальною.

М. Еліаде [225; 226; 227] наголошував на тому, що для присутності міфу в сучасному інформаційному суспільстві є більше ніж об'єктивні причини. Так, він виокремив у міфі актуальність праподії, яка знову й знову повторюється в умовах сьогодення, відображаючи центральне місце у міфі — архетип. У такому його розумінні міф є сучасним, а міфи взагалі відтворюють парадигми всіх людських дій. М. Еліаде вважав, що досягнутий рівень наукових результатів дав змогу застосувати їх не лише до стародавніх суспільств, а й у сучасній політиці.

На думку Г. Лебона, Х. Ортеги-і-Гасета реальна політизована практична дійсність породила потребу в нових дослідженнях політичних процесів, пов'язаних із масифікацією суспільних явищ, а Г. Тард вважав, що ця потреба пов'язана із сильним впливом на свідомість людини засобів масової інформації. Ці та інші вчені фактично розглядають явища, аналогічні політичним міфам, які уловлюються і використовуються політичними вождями, політтехнологами та іншими в реальній і конкретній суспільно-політичній практиці.

Цікаві і своєрідні погляди на міфи та міфологічне сприйняття реальності висловив німецький філософ К. Хюбнер [214], який вважав, що міф має свою логіку, а міфологічне світосприйняття є альтернативним, або фактично протилежним науковому.

Ціла низка досліджень, особливо сучасних авторів, стосується проблеми політичного міфу. Так, Р. Барт у своїй книзі “Міфологія” [12] зокрема стверджує, що з образної форми мислення стародавній міф перетворюється на інструмент політичної демагогії. Міф для Р. Барта є не лише критичним, а й естетичним об'єктом, його аналіз функціонально аналогічний художньому синтезу.

У свою чергу, Е. Кассіерер наводить багато доказів того, що міфотворчість є одним із найдавніших видів людської діяльності. У своїх працях він описує закони світу міфів, вважаючи міф

страшною силою, яка створює умови для підкорення народів політичним вождям, лідерам і позбавляє особистість індивідуальності, неповторності. Так, у роботі “Техніка сучасних політичних міфів” [67] він говорить про цілеспрямоване створення міфів як засобів маніпуляції масовою свідомістю саме з політичною метою. Для дослідження феномена “політичний міф” такі думки, погляди мають принципове значення.

К. Шмітт у роботі “Поняття політичного” [220] розкриває феномен опозиції “свій” — “чужий”, що має місце в будь-якому соціальному чи політичному конфлікті, в тому числі й в політичних міфах.

Відомий соціальний філософ С. Московічі у своїй праці “Вік натовпів” [119; 120] небезпідставно стверджував, що авторитет політичного лідера спирається на міфічний образ, а ідея, що була запроваджена у свідомість людей, перетворюється в колективні образи (глибше — в політичний міф) і колективні дії.

З-поміж праць багатьох дослідників проблем міфології практично класичною є робота Г. Шиллера “Маніпулятори свідомістю” [219], в якій він доказово й послідовно розглядає усі аспекти впливу засобів масової інформації на масову свідомість, на формування індивідуальної і суспільної думки, на управління суспільством за допомогою інформаційно-пропагандистського апарату. Г. Шиллер увів до наукового, політичного обігу також поняття “американського імперіалізму”, розглядаючи пресу, радіо і телебачення та їх використання з метою зовнішньополітичної пропаганди як важливої зброї монополій для політичної і військової експансії. Важливим прийомом дії на свідомість аудиторії він вважає фрагментацію інформаційного потоку і ментальність доставки інформації. Фрагментація позбавляє можливості відтворити картину світу загалом, відкриває можливості для її спотворення, а ментальність доставки нікчемної інформації створює обманне відчуття її важливості, викривляє світосприйняття. Врешті, автор наголошує на важливості виховання пасивно-споживацького сприйняття інформації для полегшення здійснення маніпулювання, а також аналізує діяльність державного апарату пропаганди, який називає “державною ділянкою індустрії знань”, виявляючи серйозну й вирішальну роль американського уряду як виробника і зберігача інформації. Автор описує нові види маніпуляції свідомістю —

дію на свідомість масової культури та опитування громадської думки.

Міфологія, міфи як суспільні, соціальні явища не можна максимально глибоко зрозуміти, пояснити, якщо не торкатися і такого специфічного виду мислення, як мислення утопічне. Більшість робіт цього напрямку (Л. Мемфорд [121], К. Мангейм [105–107] та ін.) близько підходять до розуміння глибинного взаємозв'язку міфологічного і політичного. Розгляд утопічних учень стає тією важливою ланкою, що об'єднує вивчення давньої міфології і сучасних політичних міфів.

Істотним внеском у дослідження міфів взагалі і політичних міфів зокрема були розвідки російських дослідників. Так, С. Кара-Мурза у книзі “Маніпуляція свідомістю” описує “чорні” і “світлі” політичні міфи сучасності, силу їх дії та використання в політичному маніпулюванні громадською думкою і свідомістю.

Для розуміння сутності політичних процесів у сучасному світі, в тому числі й в контексті політичних міфів, мають велике значення також праці російського дослідника А. М. Кольєва [71]. Він предметно розкриває місце і роль міфу в політичному мисленні і практиці, в індивідуальній і масовій свідомості, детально розглядає технології конструювання і руйнування політичних міфів, віддаючи належне, зокрема, значенню національної міфології в політиці.

Окремі аспекти міфів, політичної міфології розробили такі вчені: В. Полосін, В. Шейнов, А. Цуладзе, Д. Співак, І. Панарін. Так, В. Полосін у своїй роботі “Міф. Релігія. Держава” [146] вводить новий універсалістський метод дослідження міфології, вважаючи при цьому міф універсальним алегоричним засобом вираження і передавання соціального та культурного досвіду.

В. Шейнов [217] детально розкриває способи маніпулювання, в тому числі й політичного, та можливі варіанти захисту від нього, оскільки міфи без маніпулювання не існують.

А. Цуладзе розглядає політичне маніпулювання як управління масами, що на сучасному етапі, в умовах нестабільних суспільств, має надто велике поширення.

Д. Співак [184] описує змінені стани масової свідомості, аналізує їх і, в свою чергу, доходить висновку, що острахи та апатія, які вельми часто володіють населенням, а також надто

поширені містичні настрої серед людей спричиняють кризу суспільства, що захоплює не лише фінансово-економічну, соціально-політичну системи, а й більш глибокі, базові уявлення суспільства загалом. І як наслідок усе це, на його думку, веде до руйнування фундаментального суспільного міфу, до “міфоклазму”.

І. Панарін [136] у своїх працях велике значення надає інформаційно-психологічному чинникові, який, на його думку, в ХХІ ст. стане найважливішим у світовій політиці. А тому окремо взята країна повинна подбати про свою відповідну інформаційну безпеку, захистити свій інформаційний простір, оскільки війни майбутнього будуть не інакше як інформаційними війнами.

У світлі саме такого прогнозу актуальним є дослідження різноманітних аспектів психологічного, ідеологічного, духовно-морального виміру політики, до якого близько дотична і тема політичних міфів та їх використання в політичному процесі, політичному маніпулюванні свідомістю мас. Питання політичних маніпуляцій освітлювали також Е. Доценко, А. Потеряхін, А. Рубанов, Т. Євгенєва та інші вчені.

Нині в Україні питаннями політичних міфів, політичного маніпулювання займаються такі вчені, як М. Головатий (визначення сутності політичних міфів, політичного маніпулювання, класифікація політичних міфів та їх застосування); П. Сергієнко (розгляд сутності масової політичної свідомості, закономірностей і суперечностей її становлення і розвитку в нашій країні, детальний аналіз деформації політичної свідомості в роки культу особи Сталіна та період застою); В. Бебик (роль ЗМК у процесі здійснення політичного маніпулювання, способи обмеження політичного маніпулювання через контроль за ЗМК); Г. Почепцов (роль іміджу в політичному маніпулюванні, політичне маніпулювання як різновид психологічних операцій); О. Донченко і Ю. Романенко (проблеми позаіндивідуального, надособистісного буття людських спільнот, архетипової детермінації української психокультури) тощо.

Наведені вище та інші концептуальні підходи, окремі погляди і думки щодо міфологічної проблематики створюють умови і дають підстави перейти до розгляду питань про загальний феномен “міф”.

1.2. Сутнісні особливості міфу і міфології як соціальних явищ

Що таке міф взагалі? Дати однозначну відповідь на це питання майже неможливо. Виникає об'єктивна потреба “мозаїчного”, своєрідного міждисциплінарного підходу до визначення поняття “міф”, за принципом — від простого — до складнішого — синергетичного.

Почнемо із загального, всеоб'єднувального. Міф — це найперша, найдавніша форма духовного життя, специфічного й унікального усвідомлення людиною власної сутності, зв'язку з природою, сенсу існування на сім світі.

Навколишній світ можна сприймати і пояснювати раціонально, будуючи своє розуміння на певних об'єктивного характеру даних, висновках, але можна мати лише його почуттєвий образ, уяву про нього. Значна кількість людей, особливо через власну неосвіченість, саме і керуються почуттєвим образом світу. Тому в загальному розумінні міф — це фантастичне відображення дійсності, що виникає у свідомості людини внаслідок викривленого уявлення про реальність.

Побіжно зазначимо: оскільки первісна людина об'єктивно не дійшла до розмежування віри і знання, то міф для неї і був своєрідною свідомістю. Таким він залишається для багатьох людей, власне, і нині, оскільки це надто своєрідне, неповторне й унікальне, узагальнене розуміння і відображення людиною дійсності, спосіб духовно-практичного освоєння світу.

З означеного стають набагато зрозумілішими такі, дещо спрощені узагальнені визначення поняття “міф”, серед яких найбільш загальним, розповсюдженим і доступним є: “Міф (від грец. *mythos* — розповідь, переказ) — наївно-символічне уявлення людей про світ”. Виходячи з цього визначення, багато соціологічних, енциклопедичних словників поняття “міф” трактують по-різному. Розглянемо деякі з них.

Міф — це фантастична, символічна уява про богів і легендарних героїв, надлюдські сили, що пояснює походження і сутність світу, призначення людини” [182; 183].

Міф — це фантастичні символічні уявлення стародавніх людей про світ; оповідання про поганських богів і легендарних героїв” [78, 205].

Отже, в таких і їм подібних узагальнених визначеннях, міф — це фактично вигадана історія, персонажами якої є всемогутні боги та пов'язані з ними своїм походженням герої, а також дивовижні тварини та інші істоти, що втілюють сили природи. Цілком природно, що героями таких міфів головним чином є не люди, а дивні істоти, наділені надлюдськими рисами, і події, що з ними трапляються і мають місце в ті давні часи.

Слід зауважити, що міфи в такому визначенні головним чином мають своєрідне релігійне і символічне забарвлення. Найпоширеніші серед них саме міфи про виникнення світу, появу і життя людей, богів, існування надприродних сил тощо.

У літературі є і надто вже спрощені визначення поняття “міф”, особливо такі, що робляться на догоду відповідній політичній кон'юктурі. Так, відомий політолог США З. Бжезінський стверджує, що “міф — це оповідання про історичне минуле нації, що використовується з метою посилити авторитет існуючого режиму” [240, 14].

Найоб'ємнішим, але точним, є таке визначення поняття “міф”: “Міф — це емоційно-образна, метафорична модель світу, поетична інтерпретація або конфліктизація сил природи до життя і людського розуму, вираження фантазії цінностей і устремлень архаїчної культури” [28, 270]. У наведеному визначенні міф є: а) синкретичною формою усвідомлення людиною світу; б) своєрідною матрицею пам'яті, на якій закріплюються усі знання людства.

Міф, у загальному розумінні цього складного суспільного явища, — це своєрідна першопорядкова форма соціальної пам'яті. У міфах, за визначенням відомого румунського релігієзнавця А. Тенасе, “закарбовано складний донауковий досвід культурного розвитку людства”. Додамо, що це не лише досвід релігійний, а й практично-пізнавальний. А коли особливо йдеться про політичні міфи ХХ–ХХІ ст., то у творенні, підтримці їх “авторитету” наука відіграла далеко не останню роль. Видатний російський філософ 30-х років ХХ ст. О. Лосєв наголошував, що народи, влада, суспільства жити без міфів не можуть, оскільки міфи поєднують, підкорюють, заохочують, звеличують діяння людей. Без них не робляться великі політичні справи, включаючи й революції.

Міф виконує кілька функцій, але найголовнішими є пояснювальна і спрямовуюча. Відповідно до першої, міф пояснює будь-яку ідею, ототожнюючи її з реальною дійсністю. Відповідно до другої — сприяє формуванню й утвердженню в суспільстві певних, достатньо конкретних цінностей, суспільних норм життя і поведінки. Міф виступає вагомим засобом управлінського впливу, формування свідомості людей відповідно із заданими, сформованими цілями. Особливу силу такому впливу надає те, що він звернутий до емоційної, ефективної сфери поведінки людини, до її почуттів, душевних сил і поривань.

Яких міфів найбільше у різних народів? Тих, які пов'язані з їхнім життям і безсмертям. І це природно, бо, на думку багатьох дослідників міфів і міфології, пов'язано з намаганнями довести одвічне існування людської душі. У тому, що людина живе вічно, були впевнені ще стародавні єгиптяни, які вважали, що після смерті людини її душа переходить у інше ество, яке на цей час народилося. Пізніше Піфагор, Емпідокл, Платон та інші філософи давнього світу детальніше обґрунтували цю теорію. І хоча філософські думки різних країн і народів по-різному інтерпретують ідею людського безсмертя як такого, усе зводиться до того, що людина у її психічному компоненті є вічною і сама собою є Всесвіт.

Зі сказаним тісно пов'язане і те, що важливим джерелом, підґрунтям багатьох міфів є різноманітні альтернативні концепції походження життя: ідея нефізичного походження життя; класична ідея панспермії; ідея спрямованої панспермії; ідея створення життя Вищим розумом тощо [28, 67–70]. Так, ідея панспермії обстоє думку, що життя на Землі ніколи не зароджувалося, а було занесене із Космосу. Ця ідея пронизує велику кількість міфів, які з'явилися саме після відомих експериментів Л. Пастера, що довів можливість виникнення найпростіших організмів у сучасних земних умовах.

Ще більше міфів, що виникли попервах, змінилися і трансформувалися у зв'язку з ідеєю існування Вищого розуму, що, нібито, є не чим іншим, як частиною Космосу. Згідно з такою ідеєю життя на Землі і у всьому Всесвіті взагалі випадково виникнути не могло. Прихильники ідеї Вищого розуму вважають, що колись такий Розум виник природним шляхом і завдяки йому, бо значно переважав людський розум, і утворилося життя

на Землі. Оскільки Земля не вважається центром Всесвіту, Вищий Розум, на думку прихильників цієї ідеї, також не знаходиться на Землі.

Основу міфології становлять вчення про міфи, їх сукупність в історії будь-якого народу та особливості функціонування.

Найвідомішими міфологіями є давньоіндійська, давньогрецька, давньокитайська, шумерська. Кожна з них має свої специфічні особливості й характеристики і помітно вирізняється з-поміж інших. Щодо, скажімо, давньоукраїнської міфології, то вона, на думку багатьох дослідників, вважається вельми приземленою, що надто помітно виявляється у фольклорі, народних обрядах і звичаях, у піснях, легендах, загадках, казках тощо. Так, Всесвіт в українській міфології здебільшого завжди пов'язували з вічнозеленим Деревом життя та Яйцем-райцем. Богинею Всесвіту, оспіваною в колядках, щедрівках, легендах і переказах, була Лада, а верховним повелителем Всесвіту — володар небесного вогню — Сварог.

Наші далекі предки вважали, що білий світ виник з вогненного яйця, а Прабатьком — Першотворцем єдиного ладу на небі й на землі, за їхньою уявою, був бог Ладо. З Древа життя, що виникло з первовічних космічних вод, і народилася богиня Лада — Праматір (Родиця) — богиня Всесвіту. Щоправда, версій походження світу, появи людини і тварин в українського народу, як і в інших народів, є багато. Про них і говориться в міфах, легендах, піснях, переказах тощо.

Космологічні уявлення наших далеких предків знаходимо ще на керамічних розписах трипільської культури. Світ вони поділяли на три зони: верхнє небо (запаси води); середнє небо (із Сонцем, дощами, хмарами), нижнє небо (земля з її рослинами і насінням).

Представниками Вищої Творчої Сили, що за слов'янськими віруваннями стояли на початку появи Всесвіту, були *деміурги* — герої міфів і казок: Іван-Вітер, Ведмідь-Іванко, Котигорошко, Івасик-Телесик та ін.

Українська міфологія, як і будь-яка інша, мала і має своїх Героїв — людей великої сили, зазвичай бідного походження, які завжди боролися зі злом, перемагали ворогів. Задля цього такий герой шукав живу воду, молодильні яблука, Жар-птицю, долав

казкових звірів, перевертнів, здійснюючи подвиги в ім'я добра, справедливості, інших суцх на Землі.

Звичайно, і в українській міфології існував культ предків, мали місце тотеми й тотемізм.

Віра у предків ґрунтувалася на утвердженні, що людина продовжує жити й по смерті. Перейшовши з одного світу в інший, вона оберігає своїх рідних і близьких, захищає їх, відводить від них біди і негаразди. Наші предки вірили, що душі померлих живуть, вони лише як птахи відлітають у вирій, але потім повертаються, воскресають. Так, скіфи, які вважали своїх царів батьками народу, хоронили їх з великими почеснями, вірячи в те, що ті, в свою чергу, і на тім світі захищатимуть всяк суцх від усіляких негараздів. Звідси відповідні поминальні ритуали, вечері й обіди, відтворення життя на тім світі, власне, майже таким, яким воно було за життя предків на цім світі [27].

За українською міфологією, кожна людина мала і свій власний тотем — співродича, оберіга, захисника. Це — певний предмет, звір чи птах, якому приписувалися містичний зміст, риси, сила і можливості. Донині відгомін українського тотемізму зустрічається, скажімо, в піснях, переказах, казках: “батьнюк-соколику”, “сестриченько-ластівочко”, “братику-соловейко” та ін. Природно вважалось, що після смерті людина переходить у свій тотем, тобто перетворюється, переймає його риси, якості, силу, можливості. Тотемами найчастіше серед тварин були олені, ведмеді, орли, ластівки, лебідки, тигри, вовки, а серед рослин — калина, береза тощо. Традиційно тотеми зображували на стінах, посуді чи інших предметах домашнього вжитку, а також на зброї (мечі, шаблі, піщалі), кінській упряжі, одерж. За повір'ям, переказами, тотем оберігав від напасти і смерті, сприяв успіху в полюванні, військових справах, приносив удачу в усьому, чим займалася людина.

Слід наголосити, що міфологія як система багатьох міфів існує як: а) спосіб духовно-практичного освоєння світу, форма суспільної свідомості та світосприймання людиною первинного суспільства; б) сукупність міфів певного народу; в) наука про міфи.

Однак міфологія не є простим, штучним поєднанням окремих міфів. Це цілісне явище, що лежить в основі будь-якої культури, робить її своєрідною, унікальною, виокремлює з-поміж ін-

ших культур. Урешті міфологія визначає тип і неповторність людини, яка живе в оточенні такої культури.

Якщо спробувати поєднати усе різноманіття міфів різних народів, країн, континентів, то матимемо своєрідну й унікальну міфологічну картину світу. Чим нижчим був рівень життя людей, їхні знання, меншим життєвий досвід, тим простішою була і міфологічна картина світу, яка поступово ставала все більш мозаїчною, диференційованою, тобто ускладнювалася. Чим більше диференціюється знання, тим більш неодноманітною стає і міфологічна картина світу.

Міфологічні ідеї, міфи, міфологія — наріжний камінь культури, в межах якої може знаходитися лише та людина, яка сприймає міфи свого народу виключно як власні, ідентифікуючи себе як особистість за цими міфами.

1.3. Функції, класифікація та генеза міфів

Щоб усвідомити сутність функцій міфів, а затим спробувати класифікувати самі міфи, насамперед потрібно відповісти на питання: якими є зв'язки міфів зі знаннями, з релігією.

Питання “міф і знання” — надто складне й неоднозначне. Спеціалісти різних суспільних наук пояснюють такі взаємини по-різному. Скоріше всього міф, міфологія є своєрідним аналогом теоретичного знання. Розглянемо деякі погляди в цьому плані.

Перший: знання зароджуються десь поза міфом (міфами), хоча і в тісному взаємозв'язку з ними (російський філософ А. Чанишев).

Другий: міф — це знання, що безпосередньо пов'язане з переживаннями людини, тобто це знання — переживання (російський філософ Є. Солопов).

Третій: теоретичні знання у первісну добу не існували, їх аналогом була саме міфологія (англійський етнограф Б. Малиновський) та ін.

Ці та інші твердження не дають однозначного розуміння сутності взаємин міфів і теоретичного знання, оскільки: а) міфологія має власну мову, логіку, схеми будови і вияву; б) знання мають відповідні сталі, відпрацьовані методологічні засади (ка-

тегорії, поняття тощо). Відтак найточніше буде стверджувати, що міфи, міфологія — це початкова, первинна форма соціальної пам'яті. Як доводить відомий румунський релігієзнавець А. Тенасе — це складний донауковий досвід культурного розвитку людства [28, 272–273].

Антична свідомість, як відомо, майже не розмежовувала міф і реальність. Давні римляни, греки, наприклад, не уявляли свого життя без міфів, живучи в оточенні величезної кількості богів. Як зазначав К. Хюбнер, “для міфічно думаючих греків профанна і божественна історія нерозривно переплетені між собою... Не було жодного вирішального етапу Троянської війни, який би проходив без участі богів, чи то боги, що стояли за троянців або за греків” [214, 118].

Міфи, традиції, звичаї загалом, на думку К. Гаджієва, нерациональні за своєю сутністю, у всякому випадку в тому сенсі, що вони не контролюються тим, що називається логічним. Часто підґрунтям для них є віра, утвердження, ніж розум, скоріш ідеал, ніж реальність [31, 535].

У контексті викладеного надто важливою є думка О. Косарева, який пише: “Філософія тягнеться своїми коріннями у міфологію і постійно живиться нею. Вона може використовувати (і використовує) досягнення науки і навіть створює для неї дослідницькі програми. Однак ці програми мають своїм джерелом не науку, а світогляд, нерідко — міфологічний” [81, 61]. Тут доречно ставити питання і про те, чи має міф таку важливу для науки функцію, як пізнавальна. Найточнішу відповідь на це питання дає Ф. Кессіді, який зазначає: “Те, що в багатьох міфах здається наївним і примітивним поясненням, зовсім не є таким насправді, бо міф — не визначальна форма науки і філософії, а особливий вид світовідчуття, специфічна, образна, почуттєва, синкретична уява про явища природи і суспільного життя...” [68, 41]. Цілком слушним є зауваження О. Косарева стосовно того, що міфологія не лише не суперечить науковому пізнанню, а навпаки, є необхідним елементом будь-чого справжнього, тобто творчого, пізнання [81, 83].

Отже, є всі підстави для ствердження специфічності способу мислення — мислення міфологічного. Те, що вже давні творці міфів віднайшли і володіли відповідними прийомами і технологіями заглиблення у підсвідомість (пов'язану з міфами) — фак-

ти незаперечні, що свідчать про відповідні прийоми і технології власне пізнавальної діяльності. Інша справа, що їх використання здійснювалося в багатьох випадках несвідомо, інтуїтивно. Тобто визначально, що наші далекі пращури пізнавали навколишній світ з великою жадобою і зацікавленістю, однак майже нецілеспрямовано. Тож, зважаючи на це, первісна, давня людина була надто тісно пов'язана з природою, а її пізнавальна діяльність також була невіддільною від інших видів діяльності.

Міфи мають багато дотичного з релігією, релігійною свідомістю, оскільки на певних етапах історичного розвитку людства релігія загалом виступає наймасовішою формою суспільної свідомості. Хоча коріння релігійних уявлень, за висловом Л. Фейєрбаха, в реальних умовах життя людей і у їхньому своєрідному переломленні, є надто складним явищем, слід пам'ятати, що релігія ніби розсікає світ людини навпіл: поряд із справжнім світом, існує світ удаваний, фантастичний. Як стверджував Л. Фейєрбах, фантастичний світ навіть владарює над першим [198, 117].

Оскільки релігія має такі три основні елементи, як уявлення (міфологічний елемент), релігійне почуття (емоції), релігійні дії (культи, обрядові елементи), то природно, що і перші міфи виникли, очевидно, тоді, коли одна людина зуміла пояснити іншій своє світобачення, висловити бодай примітивні почуття. Отже, можна припустити, що витоки міфів, міфології треба шукати ще в добу палеоліту. У будь-якому разі мистецькі доробки цього часу (наскальні малюнки, лінії, орнаменти на кістках тощо) свідчать, що людина відтворювала сцени, пов'язані з магічними обрядами.

Згодом, у добу мідного віку, зокрема у трипільців, культові місця зустрічаються значно частіше, а у скіфів і сарматів, в яких особливо пошановувався бог війни, також безумовно мали місце міфи. На жаль, поки що невідомо які.

У слов'янському світі практично кожен мікроетнос — поляни, древляни, сіверці та інші, мали свої міфи, хоча і їх історія не зберегла. І все ж з великою долею вірогідності такі вчені, як В. Іванов, В. Топоров відтворюють схему основного міфу слов'янської системи — міфу про боротьбу небесного персонажа — громовержця з його супротивником із “нижнього світу”. Це бо-

ротьба Змія з одним чи двома Ковалями, сюжет якої до нашого часу більш-менш однозначно сформованим не дійшов.

Пізніші міфи слов'ян пов'язані з найголовнішим божеством пантеону — Перуном, що був першим противником бога “нижнього світу” Велеса (Волоса).

Не продовжуючи далі генеалогію українських міфів, зазначимо, що не слід все ж спрощено поєднувати релігію і міфи. Більше того, є чимало авторитетних противників такого поєднання. Так, відомий учений О. Лосев зазначає, що міф — це не “релігійний символ, тому що релігія є віра в надчуттєвий світ і життя згідно з цією вірою, включаючи певного роду мораль, побут, магію, обряди і таїнства, культ взагалі... Магія, обряд, релігія і міф є принципово різними явищами, які не тільки часто розвиваються цілком самостійно, а й навіть ворогують між собою... Міф — це узагальнене відображення дійсності у вигляді чуттєвих уявлень або, точніше, у вигляді тих чи інших одухотворених істот” [27, 316].

Щоб краще зрозуміти, що таке міф, потрібно визначити його основні функції (вияви міфу), які полягають в наступному:

- міф містить і розкриває символічний світ вірувань, уявлень людини, її фантазій, цінностей і норм поведінки. Тобто відповідно до специфіки міфів, яким підвладна людина (яким вірить, які поділяє тощо), можна схарактеризувати психологію, “зміст” внутрішнього світу конкретної особистості;
- міф є інструментом виміру взаємин людини і природи. Як невід’ємна складова, найдосконаліший витвір природи, людина взаємодіє з природним середовищем. При цьому вона реагує на міфи, сприймаючи їх чи ні;
- міф — специфічна форма впорядкування уявлень людини про природу і суспільство [28, 270].

Зауважимо, що міфотворчою функцією людського мислення є міфологічна уява, основною ознакою якої, за визначенням німецького філософа Е. Кассирера, є відсутність свідомості образу. Тобто у міфологічній уяві маємо повне ототожнення образу з реальною дійсністю. Наприклад, коли первісний шаман зображував у танці бога, його одноплемінці вірили, що це і є бог, а не людина, яка його зображує.

За тематикою і змістом міфи поділяють на кілька циклів (груп):

- космологічні (походження (утворення), будова світу);
- антропогенічні (походження людини);
- тотемічні (уява про походження окремих племен від певних тварин);
- теогонічні (походження богів);
- календарні (пов'язані з річними циклами природи, зміною пір року, характером господарської діяльності);
- есхатологічні (про потойбічний світ і передбачення майбутнього);
- історичні або культово-біографічні (про життєві випробування, діяльність окремих героїв, особистостей) [27, 316].

Хто є творцем міфів? Одна людина, кілька людей, чи увесь народ? Певною мірою кожна людина є міфотворцем, а значить, міфотворчість — явище колективне. Наприклад, якщо хтось один “запустить” якусь думку в суспільство, вона починає швидко допрацьовуватися, обгортатися новою інформацією, коригуватися на догоду все більшій кількості людей, ставати все більш потужним, впливовішим міфом.

Однак з невеличкого індивідуального далеко не кожен маленький міф стає великим. При цьому у кожної людини є свій власний міф, міф її життя. Це і щастя, і проблема людини, оскільки його досягнення не завжди є легким і взагалі можливим для реалізації. Нерідко реалізація міфу може призвести до трагедії.

З приводу такої ситуації чудово висловився І. Ключков. “Стародавня людина, — писав він, — жила у світі абсолютних істин: у неї були точні й остаточні відповіді на всі кардинальні питання: як виник Всесвіт, її країна, народ, що станеться з ним після смерті і т. ін. ... Сучасній людині доводиться задовольнятися вельми приблизними й тимчасовими відповідями на “вічні” питання. “Більше того, з усіх питань одночасно існує кілька взаємозаперечливих суджень, що постійно ставить людину перед проблемою вибору, ... причому не додає впевненості у його правильності й закінченості...” [73, 6].

Міф має власну історію, генезу. Більшість класичних міфів сивої давнини спеціально ніким не вигадувалися — вони творилися іноді кількома поколіннями людей, усе більш удосконалю-

ючись, викристалізовуючись щодо найбільшого, найпотужнішого впливу на людину, її свідомість. Генезу міфів можна прослідкувати і за їх однозначністю та поступовою ускладненістю. Так, першими міфами для людей сивої давнини були міфи, а точніше наївні історії про створення Всесвіту, його будову, про всесильних богів. Пізніше стали домінувати міфи про казкові перетворення (бідних на багатих, нещасливих на щасливих, недосконалих людських співтовариств, суспільств на досконалі і т. ін.).

Одним із найпоширеніших міфів давнини був міф про божественне походження влади та конкретну особистість, що має цю владу. Вожді племен, царі, імператори за міфічною уявою отримували владу “легітимно” від божеств, які уособлювали честь, порядність, доброту, справедливість, а тому й самі мали таку владу представляти. Ідея богообраності була притаманна правителям багатьох народів і країн.

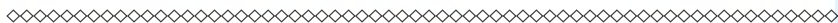
Слід зауважити, що склалися міфи незалежно від історичної доби, обставин, ніби повторюючись. Це міфи про великих і мудрих вождів, правителів, про мудру і далекоглядну політику, про суспільні, соціальні зміни на краще тощо.

Своєрідними великими міфами вважаються більшість соціальних утопій. Спочатку це були утопії Платона (ідеальне місто) та інших філософів давнини. Потім Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Бекона. Далі — Г. Белінського, О. Герцена та ін. Ще пізніше — утопії К. Маркса, В. Леніна і так — до наших днів.

В епоху технічних, індустріальних, інформаційних революцій, і особливо за два останні століття, міфи усе частіше й геніальніше стали конструюватися і впроваджуватися у масову свідомість. На цій підставі відомий російський політолог, політичний філософ К. Гаджиев зазначає, що “значною мірою міф консервативний, оскільки має інтегрувати людей в існуючу систему, формулювати, обґрунтовувати, розповсюджувати певні стереотипи, штампи, кліше соціальної поведінки. Це інструмент ілюзорного подолання, зняття суперечностей, образ, що надає філософську значущість фактам повсякденного життя” [30, 205].

ДЖЕРЕЛА ТА БАЗОВІ ЗАСАДИ МІФІВ І МІФОЛОГІЇ

2.1. Колективне несвідоме та архетипи як основа міфологічного світосприйняття

Міфологічне світосприйняття безпосередньо пов'язане з несвідомим як невід'ємною складовою людської психіки, що знаходиться фактично поза людським контролем, та відповідними архетипами, тобто первісними і початковими формами будь-чого.

Що таке несвідоме? У найпростішому визначенні — це сукупність психологічних процесів, що знаходяться поза свідомістю людини. Кожен із нас буває несвідомим — уві сні, в стані певного афекту чи сильного сп'яніння, вживання наркотиків тощо.

Несвідоме — це психічне відображення, не відтворене у свідомості людини, з яким вона до певного часу не має практично ніяких відносин. З. Фрейд, зокрема, вважав, що структура психіки включає в себе свідомість, передсвідомість і безсвідомість, або несвідомість. Таке несвідоме, вважав він, постійно знаходиться в антагоністичних взаєминах зі свідомим і, внаслідок істотної безконтрольності з боку психіки людини, породжує різні помилки, а то й відхилення у діях і поведінці. Отже, по суті, термін “несвідоме” використовується у тому випадку, коли має місце опис, переказ індивідуальної або групової поведінки, справжня мета, наслідки якої людиною не усвідомлюються.

Оскільки людина майже не спроможна контролювати несвідоме, здавалося б, вона і не може відповідним чином його використовувати як продуктивну силу. Однак це не зовсім так, бо несвідоме не є абсолютно статичним, інертним, закостенілим. У діяльності людини несвідоме нерідко виявляється дієво, оскільки помітно закарбовується в безпосередньому емоційному відчутті предметів, явищ, подій.

Об'єктивно, як наголошувалося, сфера несвідомого є набагато більшою, ніж сфера свідомого, оскільки в ній мають місце численні інстинкти, різноманітні автоматизми, подавлені людською бажання, далеко нереалізовані інтереси, інтуїція тощо.

Є й інші особливості несвідомого, що мають пряме відношення до проблеми міфології. Так, загальна ідея Платона стосовно несвідомого полягає у так званому пізнанні — спомині. К. Юнг вважав, що несвідоме — це те спільне, що об'єднує людей в народ, пов'язує їх своєрідними нитками з людьми давно минулих днів і значною мірою з їхньою психологією. Звідси бере початок поняття “колективне несвідоме” — як особлива форма суспільного існування несвідомого саме як унікального накопичувача, охоронця і носія генетично наслідуваного філогенетичного розвитку людства. Таке колективне несвідоме виражається в конкретних архетипах — загальних, апіорних, психічних і поведінкових програмах [85, 465].

Концепція колективного несвідомого К. Юнга ґрунтується на спонтанному вияві міфологічних мотивів у снах сучасних людей і аналогії між архаїчними космогонічними та есхатологічними ідеями і маренням параноїків.

Вельми своєрідно розумів несвідоме Е. Кант, який зазначав, що несвідоме — це своєрідний механізм інтуїції, з якою пов'язане питання про чуттєве пізнання, тобто несвідоме апіорне. А відтак незалежне від досвіду є наслідком досвідного синтезу знань.

Вважають, що наукову концепцію несвідомого вперше обґрунтував Г. В. Лейбніц. За його визначенням, несвідоме — нижча форма душевної діяльності, а тому воно лежить нижче порогу свідомості людини і усвідомлюваних нею уявлень, що підносяться вище темних сприйнятів, над якими височить сфера свідомості [63, 584].

Якщо брати до уваги викладені сентенції, то роль і значення міфів, міфологічного у житті людини стають набагато зрозумілішими, коли основну увагу акцентуємо на наступному: а) неусвідомлене все ж значною мірою визначає поведінку, діяльність людини; б) як і свідоме, несвідоме належить до минулого і лише надсвідоме — до майбутнього; в) несвідоме стосовно свідомості виконує підлеглу роль, а самостійна активність несвідомого взагалі негативну, “зумовлюючи звичні, машинальні дії, що знижують творчий рівень діяльності людини” [Там само, 586].

Феномен несвідомого головним чином існує, а відтак підтримує, живить міфи тому, що таке несвідоме має передусім колективний характер. Мається на увазі, що в міфи вірить не просто окремо взята людина, особистість, а великі групи людей. С. Московічі, розвиваючи ідеї Г. Лебона у цьому напрямі, ґрунтував своє твердження на тому, що маса — це не просто формальне, штучне зібрання, скупчення людей, а вона володіє, характеризується певною психічною спільністю. Наявність подібного механізму психологічної дії зумовлена тим, що навколо вождя (лідера), якого підтримують маси, має існувати певний міфічний образ, який надає загальноколективного авторитету і визнання. Саме у такий спосіб існує і так звана символічна політика і політичні лідери (вожді), що її супроводжують, реалізують. Слід зауважити, що цю проблему останніми роками розглядають і намагаються пояснити політичні психологи.

Колективне несвідоме має здебільшого великі масштаби і потужний вплив на розвиток суспільних подій, їх перебіг. Достатньо нагадати приклади міфологізації німецької нації напередодні Другої світової війни чи міфологізації більшовицького СРСР упродовж майже всього XX ст. І все ж, як пише С. Московічі, “без інстинктивного відчуття маси немає великого політичного лідера” [119, 59].

Міфи формують відповідну міфологічну уяву людини. В основі такої уяви завжди знаходиться своєрідний акт віри. Без віри у дійсність свого предмета, — писав Е. Кассіер, — міф втратив би основу, на яку він опирається.

В основі символіки творчості, ритуалів, міфів, казок, переказів, комплексів, сновидінь лежать саме архетипи.

Архетипи — це висхідні образи, навколо яких організується, формується і існує несвідоме [28, 313]. К. Юнг вказував, що архетип означає сутність, форму і спосіб зв’язку успадкованих первинних людських першообразів і структур психіки, що забезпечують основу поведінки: структурування особистості, розуміння світу, внутрішню єдність і взаємозв’язок людської культури і взаєморозуміння людей.

За К. Юнгом, архетип — це своєрідний код історичної пам’яті людини, великих соціальних груп, людства взагалі. Такого висновку він дійшов, посилаючись на численні праці Цицерона,

Платона, Плінія, Августина, Ніцше, Фрезера, Бастіана, Фрейда та багатьох інших мислителів.

У XX ст. поняття “архетип” значною мірою було розширене й конкретизоване. Нині воно трактується як своєрідні елементи символічної мови, що описують структури релігійного космосу і соціальні відносини, які найчіткіше представлені в умовах архаїчного колективу, а в сучасному суспільстві включені в поняття “ментальність”.

Вельми цікавими є думки українських дослідників О. Донченка і Ю. Романенка, які вперше зробили спробу конструювання архетипів більш пізньої доби історії людства, називаючи їх архетипами своєрідного політичного несвідомого та соціальної психіки, застосовувши при цьому поняття “фракталу”, запозичене з природничих наук. Тобто автори розглядають архетип як своєрідний “глибинний психосоціальний конструкт інформаційно-енергетичної природи” [54, 24] і вважають, що “наука, а за нею і людство повинні досягнути колективне несвідоме як основу, спільну для всіх людей і країн” [Там само, 17].

У різні часи і за різних обставин у людини виникала й залишається об’єктивна і реальна потреба у відповідному спілкуванні зі світом, що її оточує. Таке спілкування не є і не замінюється науковим пізнанням, а скоріше є споглядальним, відчуттєвим. Це — природне явище, оскільки людина потребує живого спілкування завжди, а щодо наукового пізнання світу, процесів, які в ньому мають місце, то таке пізнання значною мірою відділяє людину від природи, навколишнього світу.

Живе спілкування вкрай необхідне для людини і така потреба досить помітно виражається в релігії, у міфах і міфології загалом. Л. Леві-Брюль пише: “Сам факт, що в людських суспільствах виникають міфи... вважається неминучим наслідком будови людського розуму” [95, 15].

По суті міф відображає фундаментальні риси реальності, які за певних обставин, причин, ситуацій або недоступні сучасній раціональності, або просто ігноруються нею.

Порівняння міфу і науки, як доводить К. Хюбнер, зовсім не вказує на те, що наукова онтологія має якісь переваги перед міфічною. “Невідомо навіть, — пише він, — чи не ближче наше практичне і особисте життя до міфу, ніж до науки. Може статися, що ми здійснюємо велику помилку, надаючи перевагу нау-

ковій, а не міфічній картині світу” [214, 308]. Можливо, надто беззаперечно, але в одній із своїх праць він також пише, що “міфологічний спосіб бачення, який нині вважається історично вичерпаним, є альтернативою науці” [213, 300]. Більше того, він навіть пов’язує із міфологічним світосприйняттям і світобаченням певні надії, коли пише: “...чи справді можлива така зміна нашого горизонту сприйняття, яке знову зробить міф живою силою і сферою нашого досвіду. Водночас ми можемо напевно стверджувати: дуже важливо встановити уже саму принципову можливість подібної трансформації і мати на увазі, що вона можлива в той момент, коли односторонній науково-технічний світ, у якому ми живемо, втрачає свою могутність, а його проблематичність стає як ніколи більш очевидною” [Там само, 322].

Об’єктивно постає питання про реальність, важливість, цільність опанування і розуміння сутності міфів, хоча багато в чому ми їй відносимо їх, як зазначалося, до несвідомого.

Реальність міфу — річ надто принципова. Вона полягає в тому, що міф буде реальним саме для людини, яка занурена в нього, тобто для тієї, яка зацікавлена і має бажання усвідомити його сутність. Так, на думку окремих учених, “...давня людина жила у міфі і міфом: вона життєстверджувалася, миследила в ньому” [64, 45].

Реальність міфу значною мірою зумовлена тим, що “міфологічні образи... належать до того найдавнішого рівня людської свідомості, якому відповідають магічні відносини зі світом” [71, 93]. “Міф, — пише В. Дубицька, — це особливий тип пізнання, розуміння, переживання і осмислення потоку життя. Це надзвичайно важливо, оскільки в сучасній літературі “міфологічне” часто стає синонімом неправдивого, ілюзорного і тільки” [57, 120].

Реальність міфу — це спроможність максимально охопити його сутність. Дж. Кемпбелл, зокрема, пише про те, що охопити смисл традиційних міфологічних образів ми можемо, лише усвідомивши, що вони є “не тільки симптомами несвідомого..., а й водночас усвідомленим і переслідуючим певний задум утвердженням деяких духовних принципів, що залишаються незмінними упродовж усієї людської історії” [89, 257]. Це також сприяє нашому розумінню про взаємини свідомого й несвідомого.

Оскільки у всі часи і в багатьох (чи не всіх) культурах міф описує ті знання, що істотно перевищують реальні можливості раціонального й доступного для їх засвоєння, то саме архетип був і є тим своєрідним кодом, за допомогою якого і можна розшифрувати, пізнати, усвідомити міфологічні явища.

Наголосимо ще раз на тому, що архетипи — це ті стійкі форми, за яких існує колективне несвідоме. Значною мірою вони універсальні, оскільки породжувальні чи символічні уявлення надзвичайно часто, а то й постійно повторюються людям у їхніх снах, видіннях, галюцинаціях і фантазіях. При цьому йдеться про різних людей, які за різних обставин можуть мати такі уявлення. Як зауважує К. Абрахам, “Народ прагне виразити одне й те саме бажання у різноманітних міфах. У цьому ми бачимо одну із причин внутрішнього зв’язку і спорідненості багатьох міфологічних сюжетів. Найсильніше бажання знаходить своє вираження у кількох міфах, причому кожен таке втілення представляє по-своєму” [1, 107].

На думку К. Юнга, “міф — це породження архетипу, тобто несвідомий символ, що вимагає психологічної інтерпретації” [233, 45]. Отже, архетипи, архетипові структури колективного несвідомого постійно й активно впливають на свідомість людей, відіграють вирішальну роль у її формуванні, зміні, трансформації. Людське “Я” безсиле попередити цей процес, хоча, з іншого боку, спроможне обернути його собі на благо за умови, що воно навчиться адекватно сприймати сигнали, які надходять до нього з боку таємничої і непізнаної стихії колективного несвідомого. Крім того, завдяки цілеспрямованим зусиллям, воно може інтегрувати їх до себе, і таким чином, врешті-решт, сформувати себе як гармонійну цілісність.

Так чи інакше, в силу своєї здатності об’єднувати певні протилежності, архетип є посередником між несвідомою основою і свідомістю. Як писав К. Юнг, архетип “перекидає місток між сучасною свідомістю, якій постійно загрожує втрата власних коренів, і природної, несвідомої, інстинктивної цілісності первісного часу. Завдяки цьому посередництву унікальність, особливість і односторонність нашої сучасної індивідуальної свідомості знову набуває зв’язку зі своїми природними расовими коренями” [231, 113]. На його думку, здатність душі встановлювати зв’язок між свідомим і несвідомим з тим, щоб подавляти, замі-

няти, ототожнювати чи просто ігнорувати суперечності, що все ж мають місце між свідомим і несвідомим, є трансцендентною функцією [236].

Стикаючись з колективним несвідомим, яке представлене певними архетипами, слід пам'ятати, що зміст, характер такого несвідомого має як позитив, так і негатив. Така біполярність, суперечливість — явище неоднозначне й непросте, оскільки може спричиняти непорозуміння, а то й достатньо гострі протистояння, конфлікти між великими групами людей, що перебувають під впливом таких архетипів. К. Юнг також наголошує на тому, що будь-які вияви архетипу “роблять ситуацію критичною, так що неможливо передбачити її розвиток. Звичайно, він залежить від реакції свідомості. Під час колективних виявів архетипів завжди існує велика небезпека масових рухів, і катастрофи можна уникнути лише в тому випадку, якщо вплив архетипу “перехоплюється” й асимілюється достатньо вагомою більшістю окремих особистостей. Повинна існувати хоча б деяка мінімальна кількість особистостей, здатних чинити істотний вплив на навколишніх [233, 243].

Міфи, міфологія створюють відповідні соціально-психологічні можливості людини, щоб певною мірою компенсувати ті труднощі і проблеми (насамперед психологічного характеру), які пов'язані з різноманітними змінами, модернізаціями, трансформаціями суспільств. Вони ніби пом'якшують, лібералізують психологічне сприйняття згаданих явищ. І тому стає зрозумілим, що міфологізація суспільної думки за своїм рівнем, ефективністю у різні періоди і за різних умов суспільного життя також є різною. Вона, врешті, спроможна певним чином знімати соціальну напругу, чи пом'якшувати, відволікаючи маси від реальних соціальних проблем.

Міфи створюють, доповнюють, переказують з тим, щоб певною мірою за рахунок фантазій компенсувати відсутність реальних джерел, — або відмову від них, — для насолоди. Саме тому люди знову і знову повертаються до міфів, до міфічного, завдяки чому вони й пом'якшують психологічний тиск, удари, які отримують внаслідок різноманітних перебудов, соціальних трансформацій і модернізацій, елементарних негараздів.

Міф своєрідним чином утримує людину у певному ілюзорному, комфортному світі, надто потрібному для неї, для її життя-

вого комфорту і перспективи. І тому кожна людина у той чи інший спосіб була і є не лише користувачем, трансформатором міфу, а й його своєрідним творцем. Це об'єктивна реальність, оскільки сталим, незмінним міф може залишатися лише у його першооснові, у витоках і значною мірою в сюжетній лінії. При цьому багато науковців із проблем міфів, міфології наголошують на тій особливості міфу, що він, забезпечуючи своєрідну метаморфічну перспективу, не є, однак, тлумаченням чи знаменням, що достеменно буде виконаним, зреалізованим. Як зазначав М. Еліаде, неможливо знайти універсальне визначення, яке здатне охопити усі міфи й усі функції міфів у всіх архаїчних, традиційних суспільствах.

Коли йдеться про міфічне, то мається на увазі, що на рівні особистості чи групи нерідко стикаються саме протилежні настанови (традиціоналістські і модерністські, конформістські і анархістські, моральні й аморальні). Це явище глибинне, архитипове. Ліквідувати його можна лише завдяки розвитку освіти, нових організаційних та інформаційних засобів, вдосконалення взаємин між різними структурами соціуму, врешті, внаслідок більш досконалої організації життя й управління суспільством.

Колективне несвідоме, на думку В. Одайника, “складається і з успадкованих інстинктів, і форм сприйняття чи розуміння, які ніколи не усвідомлювались індивідом і не були йому потрібні упродовж життя, але які є характерною рисою для цілої групи — будь-то сім'я, нація, раса чи все людство” [128, 26]. Із такого визначення колективного несвідомого випливає, що “індивід, як і суспільство, зазвичай не усвідомлює всепроникного впливу колективного несвідомого на настанови і поведінку; панівний світогляд входить корінням в особисте й колективне несвідоме. Таким чином, групове, національне чи расове несвідоме складається як із *успадкованих* моделей сприйняття і розуміння, так і з *культурних*, що є продуктом сучасної соціальної дійсності. Розділити ці два пласти нелегко, оскільки один впливає на інший, і з часом нинішній культурний пласт стає частиною успадкованого колективного несвідомого” [Там само, 26].

Завершуючи розгляд питань стосовно колективного несвідомого та архетипів, які є основою міфів, міфологічного сприйняття, наголосимо на тому, що центральне місце в психоаналітич-

ному дослідженні міфу належить саме К. Юнгу, який створив і обґрунтував теорію колективного несвідомого. І хоча науковий світ крім юнгівських архетипів знає ще й теорію архетипів М. Еліаде, “колективні уявлення” Л. Леві-Брюля, “пренатальні матриці” Станіслава Грофа, “відбитки досвіду” Д. Кемпбелла та інші, усвідомлення сутності міфів, міфічного бере свій початок саме з досліджень К. Юнга. Завдяки його працям сформувалася сучасна наука про міфи, міфологічні явища, як невід’ємний атрибут людського буття.

2.2. Психологічні, соціальні та релігійні витоки політичних міфів: специфічне і особливе

Для початку основну увагу потрібно акцентувати на тому, що під міфами і міфологією розуміється один із найдавніших, випробуваних часом, типів специфічного соціального кодування. Такі типи властиві не лише традиційному суспільству, а й фактично усім етапам розвитку людської цивілізації. Міфи “живуть”, “змінюються”, “вмирають”, але й заново відроджуються. До того ж їхнє місце і роль у житті людей також весь час змінюються. Правомірним постає питання, чому саме вони становлять серед інших пізнавальних механізмів нашої свідомості надто велику частину людської культури. При цьому постають і такі питання: які міфи актуальні упродовж тривалого часу і які впливають на людей, певні групи суспільства, цілі народи або держави; чому міфологічна свідомість, як і релігійна, має, очевидно, таку саму важливу регулювальну функцію, як ідеології чи наукові теорії.

Зазначимо, що з найдавніших часів міфологічні та релігійні мотиви були і є присутніми в соціальних процесах життя людини. Це пояснюється тим, що життя людей ніколи не було легким. У людини постійно виникала потреба деся “сховатися”, унебезпечити себе бодай у думках, уявити своє буття більш вдалим і доцільним, оптимістично налаштувати себе до кращого завтрашнього дня. “Однак тут перед нами виникає релігійний міф — одне з найбільш великих і значних творінь людства, яке, хоч і за допомогою оманливих символів, все ж дає людині впевненість і силу, щоб протистояти тому чудовиську, яким є світ, і

не бути розчавленим ним” [235, 340]. Такий висновок К. Юнга підтримує і поділяє також і Г. Лебон, який пише: “Серед різноманітних ідей, що керують народами і є маяками історії та полюсами цивілізації, релігійні ідеї відігравали переважаючу і головну роль...” [91, 122].

Раціональне осмислення сутності міфів, міфологічних сюжетів особливо активно почалося наприкінці XIX — на початку XX ст., коли розшифровувати міф, зокрема релігійний, пробували саме через аналіз інтересів тих груп, які його сповідували, через вивчення міфології диких племен, вивчення закономірностей психічних процесів, що пов’язані з діяльністю людей.

Однак є істотна потреба звернути увагу на наступне: сприйняття міфів і нині пов’язане з конкретною суспільно-політичною ситуацією, умовами функціонування таких великих соціальних спільнот, як суспільства. “Деміфологізація легенд, — зазначає А. Кольєв, — укладалася в концепцію природничо-наукового механізму, в межах якого відбувалися основні зрушення в матеріальній культурі людства. Тим часом духовна культура, відкинута в процесі розцерковлення західної цивілізації і вестернізації решти світу, все більше дає про себе знати і вимагає повернення до глибинних основ усіх соціальних процесів — до реміфологізації сучасного соціального досвіду” [75, 373]. Тобто технічний прогрес, розширення інформаційного забезпечення людства потребує, як не парадоксально, “реанімації” міфів, повернення до міфологічного, як своєрідної природної першооснови людства. Цей феномен міфології був і залишається малодослідженим. Більше того, “реміфологізація сучасного соціального досвіду” напрошується власне сама собою внаслідок тієї принципового характеру обставини, що в науковій літературі, особливо кінця XX ст., визначення “міфологічний” стосується саме того типу знання, яке головним чином ґрунтується не на раціональних доказах, а на вірі й переконаннях (прищеплених культурною традицією, релігійною чи ідеологічною системою і т. ін.). До того ж воно має особливу логічну структуру, відмінну від наукового мислення. Іншими словами, раціональність буття, його прагматизм не найкраще обстоюють життя наших попередників і сучасників.

Подібні до викладеного типу знання лежать в основі міфологічних уявлень, що у своїй сукупності охоплюють світобудову в

усіх її природних, культурних і людських вимірах. Їх сполучення, що, в свою чергу, ґрунтується на особливостях будови і функціонування людської психіки, називають “міфологічною картиною світу”. Зауважимо, що вона є надто розмаїтою для конкретного народу, континенту і навіть невеликої країни, території.

Як загальний результат великої кількості культурно-антропологічних і структурно-семіотичних досліджень постала очевидною і надто помітною регулятивна (а не лише пояснювальна) функція міфу, який виступає як один із найважливіших механізмів організації соціального, господарського і культурного життя колективу. Як зазначав Л. Менфорд, це “...сутність проблеми — мобілізація великої маси людей і строга координація їхньої діяльності в часі і в просторі для досягнення заздалегідь визначеної, ясно видимої і розрахованої мети” [121, 87]. Відтак міф значною мірою задовольняє потребу в цілісному знанні про світ, організує і регламентує життя людини (на ранніх етапах історії — повністю, на більш пізніх — разом з іншими формами ідеології, наукою та мистецтвом, у їх поєднанні). Принципово важливо і те, що міф пропонує людям певні правила соціальної поведінки, зумовлює систему ціннісних орієнтацій, полегшує переживання стресів, породжуваних критичними станами природи, суспільства та індивідуума. Тобто він і ускладнює, але багато в чому й полегшує життя людей, їхню спільну, колективну, загальну діяльність.

Звичайно, міфологічне осмислення людиною духовного і практичного досвіду, що панувало в минулі часи, загалом є попередником раціонально-логічного знання. З нього, власне, раціональне знання і починається. Однак це не означає, що міф залишається лише спадщиною далекого минулого. Крім міфології архаїчної (стосовно якої слово “міф” завжди вживається в значно вузькому і спеціальному, прикладному значенні) виокремлюють також міфологічні компоненти найбільш розвинених релігійних систем: буддизму, іудаїзму, християнства, ісламу та інших, і, нарешті, міфологічні (в самому загальному значенні цього слова) елементи культур (насамперед масової культури) та ідеологій. Останні аспекти міфів досліджені надто мало й неповно.

Звернімо увагу також на те, що в сучасному світі відбувається певний відхід від раніше існуючих, традиційних духовних

принципів і механізмів перетікання релігійних складових у політичні. В сучасної людини політика доволі часто стає легкодоступним шляхом набуття “причетності до чогось високого”. Тобто політика виглядає більш життєвою і надає прості міфи, які можна без зусиль засвоїти, а потім без особливого жалю і полишити, відкинути. Це і є політичні міфи, що виникають в умовах, коли жрецька еліта не встигає поєднувати управлінські технології з етичними вченнями. “Людина, — писав К. Юнг, — не може жити без богів і демонів — за винятком окремих зразків “західної людини”, а також “надлюдини”, для яких “бог помер” і які самі стають “божками дрібного формату, з товстостінними черепами та холодними серцями” [75, 85]. Лише тому, хто не утвердився в релігії, доводиться шукати богоподібного героя. Деякі знаходять його в політиках, на яких переносять своє релігійне почуття.

Міфологізаторство XIX, XX і початку XXI ст. демонструє надто велику кількість виявів цього процесу в художній, творчій практиці, філософії, ідеології та політиці, політичній діяльності. До міфологічних моделей вельми часто звертаються письменники-модерністи у своїх експериментаторських пошуках. Ф. Ніцше і З. Фрейд (та їхні численні послідовники) конструювали власні міфологічні моделі (“аполонічно-діонісійську” та “едикову”), такі, що лише опосередковано були пов’язані з прототиповими традиціями, але такі, що мали достатньо самостійній і далекоглядні перспективи у західній культурі XX ст. (це особливо стосується міфології фрейдизму).

Зазначимо, що ідеологи націоналістичних рухів крайнього характеру — націонал-радикального, також вільно інтерпретують пам’ятники старовини, здійснюючи різноманітні містифікації та створюючи власні неязичницькі культи. У такий спосіб вони нав’язують свою власну продукцію національної старовини — не стільки як розшукане і виявлене, скільки як потрібне, тобто те, що, на думку реконструкторів, мало б існувати. Хоча замість колективних уявлень при цьому оновлюється, відповідно до змін культурно-історичних обставин, його структура. Саме це дає підставу стверджувати, що міфологічний компонент будь-якої культурної традиції, очевидно, зумовлений самою її природою. При цьому також можна засумніватися у надто різкому розмежуванні “раціонального” та “міфологічного” знання

(для повсякденного мислення у будь-якому разі). Вони становлять своєрідну двоєдність — з перемінною перевагою того чи того у різних видах людської діяльності і в різні періоди історії.

Важливо зауважити, що міфологія взагалі не є якоюсь окремо існуючою частиною духовного життя людини. Навпаки, нею пронизана вся культурна, художня та ідеологічна, соціальна практика, включаючи сфери, що на перший погляд, здавалося б, є цілком позитивно-раціональними (політика, економіка, медицина та ін.), вона все ж спирається на певні, абсолютно конкретні ціннісні орієнтири і на метафори узагальнених емпіричних спостережень. При цьому слід наголосити, що “періодично виникаюча криза довіри до наукового мислення, як такого, веде до особливої активізації міфологічного начала в суспільній свідомості, чим небезуспішно маніпулюють політики, використовуючи організуючі можливості міфу і як тексту, і як системи уявлень, і як типу знання. Однак потрібно пам’ятати, що інструментом маніпулювання можуть бути й інші форми ідеології (мистецтво, наука), які містять у собі міфологічні елементи, а сам міф в наш час охоче вираджується у квазінауковий одяг і використовує квазінаукові докази своєї істинності і правоти” [123, 37].

Усі традиційні духовні культури і релігії, — зазначає А. Назаретян, — формувались у контексті абсолютно інших, не порівняних з нинішніми, інструментальних можливостей, що відповідали вимогам свого історичного часу, і, звичайно, трансформувалися в міру цих вимог. Останні до недавнього часу заключалися головним чином в тому, щоб “упорядкувати соціальне насильство, перешкодити його хаотизації, оскільки історія ще не поставила перед людством більш радикальну задачу — усунути насильство з політичної арени” [122, 96].

Міфи не виникають водночас. Метафори, в оточенні яких перебувають міфи, завдяки яким вони діють і впливають на людей, виношувались і обдумувались протягом століть і навіть тисячоліть. Вони слугували своєрідним духовним опертям цілим народам. Врешті, просто полегшували їхнє життя. За допомогою міфів набували форми відповідні культурні зразки, формувалися норми поведінки, виховувалася молодь. Підростаюче покоління ставало мудрим за допомогою вивчення, сприйняття і розуміння цих ефективних форм ініціації. Зрозуміло, що міль-

йони людей саме за допомогою міфів вводилися в оману, ошукувалися, а то й гинули, довірливо ставлячись до міфів-міражів.

Окремі вчені вважають, що історично склалося так, що найвагоміший вплив на колективну психіку (її властивості, стани, процеси) і в наш час справляють “ідеологія і замішана на ній релігія (або навпаки — релігія і замішана на ній ідеологія). Не останнє місце у цьому поєднанні посідає і міфологія. О. Ранк зазначає: “Міф не індивідуальний продукт, як сновидіння, але і не такий стійкий, що остаточно склався, як витвір мистецтва. Створення міфу — це процес, який ніколи не закінчується і пристосовується наступними поколіннями до їхніх релігійних, культурних, етичних рівнів, чи, кажучи мовою психології, до певної стадії витіснення” [162, 219].

Завершуючи розгляд проблем, означених у цьому розділі, зауважимо, що в спрощеному, буденному розумінні міф — це розповідь, своєрідне символічне відображення окремих явищ, подій, що існували в окремих народів у певний час, здебільшого, на початку їхньої історії.

Крім того, завжди існувала, а також і нині існує певна міфізація відомих понять, завдяки чому явища, покладені в їх основу як реально неосвоєні і непізнані, мають бути представлені як схвально сприйняті, наприклад: держава, народ, влада та ін. У періоди соціальної, політичної нестабільності роль міфів у формуванні громадської думки, настроїв, загального політичного і психологічного клімату у державі помітно зростає.

МАУП

ПОЛІТИЧНІ МІФИ І ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СВІДОМОСТІ НАС

Спочатку зауваження загального, принципового характеру, які мають пряме відношення до подальших роздумів.

По-перше, міфи, в тому числі й політичні, насамперед пов'язані з духовним життям суспільства, людини. Бо духовне життя — це основа різнобічної діяльності людини.

Коли йдеться про духовне життя, мається на увазі наявність певних ідей, під впливом яких і з якими люди стикаються і живуть усе своє життя [204, 159]. Розглядаючи питання зв'язку духовного життя з міфами, його ролі в існуванні політичних міфів, важливо пам'ятати, що людина живе, власне, у двох світах одночасно: у світі матеріальному (фізичному) і світі духовному (уявному, світі ідей).

Фізичний світ — це той реальний світ, який ми відчуваємо як складну природу речей, що нас оточують. Це — світ сили, що нав'язаний людині [61, 31].

Світ духовний — це світ наших ідей, уявлень, відчуттів, а оскільки світ політики і є світом ідей, уявлень, то він і є невід'ємною складовою саме духовного життя. Такий світ набагато ширший, об'ємніший, складніший.

По-друге, міфи не лише розраховані на різні соціальні групи, прошарки суспільства, — вони по-різному сприймаються цими групами. Так, російський учений А. Кольєв виокремлює у сучасному суспільстві чотири соціально-професійні “прошарки” (соціальні стани), які взагалі, на його думку, об'єднані певними міфологічними уявами [75, 235]. Схарактеризуємо ці стани:

- духовний соціальний стан — люди, об'єднані не лише умовами життя, а й достатньо єдиними міфологічними уявами;
- управлінський соціальний стан — держуправлінці, військові, ієрократія;

- підприємницький соціальний стан — це представники різноманітних професій, які беруть безпосередню участь у ринковому виробництві, включаючи службовців і кваліфікованих працівників;
- соціальний стан — низькокваліфіковані працівники промисловості і агропромислового комплексу, обслуговуючий персонал.

Об'єктивно в кожному суспільстві найчисельнішим є четвертий соціальний стан, який піддається найпомітнішому впливу політичних та й взагалі усіх міфів.

3.1. Політичні міфи як соціальний феномен та їх типологізація

При дослідженні феномена “політичний міф” найчастіше послугуються методологічним підходом, запропонованим К. Юнгом. Відповідно до цього підходу міф інтерпретується як своєрідна проекція колективного безсвідомого (архетипів) на певні реальні об'єкти. Тобто *політичний міф* — це реакція на істотну неможливість раціонально пояснити реальні радикальні зміни, що мають місце.

Такий методологічний підхід до обґрунтування поняття “політичний міф” є поодиноким, як і саме поняття.

Існує кілька визначень поняття “політичний міф”. Розглянемо найпоширеніші з них:

- *політичний міф* — це реакція на неможливість раціонально пояснити радикальні зміни, що відбуваються [145, 158–159];
- *політичний міф* — це символічна мовна форма політичної культури, що має фактично ті самі цілі, що й ритуал. Міф — це драматичне, символічно сконструйоване представлення реальності, яке люди приймають на віру [131, 253];
- *політичний міф* — це реально існуючі хибні форми уявлень про політичні відносини і дії, навмисно чи ненавмисно доповнені різними абстрактними висновками, догадками, фантазією, легендою [176, 73];

- *політичний міф* — це ідеологічно маркірована розповідь про події минулого, нині сущого і прогнозованого майбутнього.

Є й інші обґрунтованіші поняття “політичного міфу”, автори яких насамперед намагаються акцентувати увагу на ролі та місці ідеології, політики в міфічному, а саме:

по-перше, в політиці є об’єктивне і суб’єктивне, що по-різному пояснює її сутність і зміст. Відтак політичний міф фактично підмінює об’єктивне, реальне його суб’єктивним сприйняттям;

по-друге, ідеологія, обгорнута в міфологічну форму, спроможна підмінити реальний світ штучно створеними образами і за їх допомогою спрямувати сприйняття і дії людей. Звідси стають зрозумілими витоки, особливості політичних міфів.

Термін “політичний” стосовно міфу, зауважує Кристофер Флад, використовується у значеннях як такий, що: а) належить до сфер громадської організації, вивчається політологією, має відношення до функцій уряду, громадського самоуправління, до питань політичної поведінки, теорії держави, міжнародних відносин; б) описує інші галузі громадської діяльності: економіку, законотворчість, релігію, освіту, мистецтво, національну політику; в) означає екскурс в історію вищеперерахованих питань [204, 8].

Відтак спектр походження і поширення політичних міфів є доволі широким і об’ємним.

Погоджуючись із поглядами Кристофера Флада стосовно того, що політичний міф є однією із форм вияву ідеології, важко, однак, погодитися з його твердженням, що “ідеології створюються теоретиками і публіцистами” [Там само, 15]. Ідеології формуються як відповідна система ідей, що відповідає ціннісним орієнтаціям, інтересам, запитам і потребам певної групи людей. При цьому життєві орієнтири конкретної людини можуть істотно відрізнятися від орієнтирів іншої, хоча вони й сповідують одну ідеологію.

У контексті сказаного постає питання: на якому перетині свідомості знаходиться політичний міф? Скоріше всього, на перетині священного (природно-теологічного, фантастичного) міфу та ідеології (теорії, практики). Звідси зрозуміло, що головною домінантою у політичному міфі є те, що визначає його сутнісні особливості, тобто ідеологія. Так, А. Кольєв вважає, що “полі-

тичний міф — це особливий міф, який зберігає в колективній пам'яті народу його соціальний досвід, імперативи духовно-моральних вимірів політичних процесів” [75, 126]. Він подає таку структуру політичних міфів:

- архетип будь-якої практичної ситуації, пов'язаної зі здійсненням засобів соціального регулювання і примусу;
- зміст конкретного досвіду, емпірично отриманого в ситуаціях, об'єднаних цим архетипом;
- систему алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить “бажане” з “реальним”, тобто архетипом, що склався [*Там само*].

Не перераховуючи інші можливі визначення поняття “політичний міф”, вкажемо на два з них, найоб'єктивніші.

Міф політичний (від грец. — слово, сказання, легенда), — за визначенням авторів “Політологічного енциклопедичного словника”, — стійкий духовний витвір із штучно створеним уявленням про реальні соціально-політичні феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними припущеннями, вигадками, фантазією [139, 360].

Автори курсу лекцій з основ політичної науки за редакцією Б. Кухти дають досить точне і коротке визначення поняття “політичної культури” [131, 253] і вказують на дві її обов'язкові складові — мову і символ. Вони цілком слушно зводять також визначення міфу в політиці до наступних елементів, що значно уточнює саме поняття “політичний міф” [*Там само*]:

- міф — це символічний образ політики, її ідеалів;
- міфи з'являються і функціонують тому, що їх підтримує більшість;
- міф — зазвичай це проекція в минуле, або в майбутнє, якому надають сучасного звучання;
- міф є реальністю для тих людей, які його підтримують.

Політичний міф — це, врешті-решт, особливий міф, який міцно й упродовж тривалого часу зберігає в колективній пам'яті народу його “соціальний досвід, імперативи духовно-морального виміру політичних процесів. Структурно-політичний міф складається з [146, 193]:

1) архетипу якої-небудь емпіричної ситуації, пов'язаної із здійсненням заходів соціального регулювання і примусу (“якщо... то...”);

2) змісту конкретного досвіду, емпірично отриманого в ситуаціях, об'єднаних цим архетипом;

3) системи алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить “бажане” з “тим, що повинен”, тобто з архетипом, що склався”.

Цілком можна погодитися і з таким визначенням поняття “політичний міф”: це реально існуючі хибні форми уявлень про політичні відносини і дії, навмисно чи ненавмисно доповнені різними абстрактними висновками, вигадками, фантазією, легендою тощо.

Політичний міф, як і архаїчний, характеризується великим набором компонентів: картиною світу у вигляді міфологізованої концепції соціальної істини (основами справедливості), точкою у часі, пов'язаною з витоком національної історії та культури, моментом їх найвищого прославлення чи тяжкої травми (аналог переживання ініціації у містичному ритуалі — вибрана слава чи травма), образом майбутнього (яке розуміється як повернення до витоків “золотого віку”) і глибокою опозицією “ми — вони” (аналог міфічної пропозиції Добра і Зла).

Отже, як складне соціальне явище, міфи мають свої власні витoki з багатьох джерел — релігійних, культурних, соціальних, психологічних. Вони, як і класичні міфи, пояснюють і регламентують життя людей, а саме: його духовний, політичний аспект.

Політичний міф виконує кілька функцій, з-поміж яких найважливішими є: експлікативна (роз'яснювальна), апологетична (виправдання існуючого порядку) і маніпулятивна (маніпулювання свідомістю людини, групи, мас).

Віра у політичні міфи дає змогу людям зрозуміти невідоме, віддалене минуле, або й сьогодення. Їх використовують також з метою мобілізації значної кількості людей на певні дії, наприклад, на підтримку непопулярних політичних рішень політичних діячів, влади і навіть антинародних політичних режимів.

Політичні міфи містять перекручений і містифікований образ конкретної політичної та економічної ситуації і мають здатність швидкого поширення в суспільній свідомості. Досвід свідчить, що політичні міфи, піднесені в ранг офіційної політики, становлять велику небезпеку і виступають засобом маніпулювання свідомістю мас. Вони негативно впливають і на буденну

політичну свідомість, яка внаслідок неповноти або відсутності потрібної інформації має здатність до некритичного сприймання хибних уявлень.

Звичайно, політичний міф і священний міф — це різні речі. Однак зв'язок між ними є: найперше щодо форми і меншою мірою — щодо змісту.

В означений спосіб цілком можливо як визначити окремі функції політичних міфів, так і відповідним чином їх класифікувати, пояснити.

Основні типи політичних міфів: головні, або провідні; за структурою “ми і вони”; героїчні; псевдоміфи [131, 254–257].

Головні, або провідні, міфи дають змогу в той чи той спосіб формувати, спрямовувати колективну, загальнонародну свідомість. До них належать міфи про окремі нації (наприклад, про великі переваги американської нації), держави, політичні устрої, режими, форми правління. Так, є чимало міфів про унікальність окремих державних, громадських діячів, президентських форм правління чи народовладдя.

Міфи за структурою “ми і вони” створюють і використовують виключно з метою виділення окремих структур, їх порівняння. Наприклад, політичні партії, громадські об'єднання, групи тиску надто часто використовують міфи “ми і вони” під час виборів, референдумів, опитувань громадської думки з єдиною метою — подати себе у виграшній, кращій ситуації, ніж їхні супротивники.

Героїчні міфи пов'язані насамперед із конкретними людьми — політичними, державними діячами, лідерами, непересічними особистостями, що пропонуються загалу взірцями для наслідування.

Найчастіше героїчні міфи пов'язані з окремою особистістю, або створюються та існують навколо таких особистостей, що є харизматичними, навколо окремих груп людей, діяльність яких є надто помітною, виразною порівняно з діями інших груп.

Зазвичай, героїчні міфи пов'язані з яскравою особистістю, мають схожу, або й подібну архітекτονіку, структуру, модель: бідне, голодне дитинство; важкий шлях освіти і професійного становлення; жертвне життя в ім'я інших; сповнене трагізму завершення життєвого шляху, а то й героїчна смерть. Такий, або подібний хід подій надто потужно впливає на психологію

громадян, співвітчизників, робить героя міфу гідним зразком для наслідування.

Політичні міфи класифікують на: героїчні, архаїчні, консервативні. При цьому консервативний політичний міф від усіх інших відрізняється насамперед своєю великою прив'язаністю до минулого.

Є міфи короткотривалі, довготривалі і навіть вічні, тобто такі, що існують (звичайно, певною мірою модифікуючись, змінюючись, трансформуючись) тисячі років.

Політичні міфи можна типологізувати на ідеалістичні та есхатологічні — “хімери і кошмари” (за Т. Манном).

До політичних міфів, завдяки яким скеровувалося життя мільйонів громадян у багатьох країнах світу одночасно, можуть належати міфи: про посилення і загострення класової боротьби в умовах розбудови так званого соціалізму; про так званий розвинений соціалізм та ін.

Окремо можна типологізувати політичні міфи як псевдоміфи. *Псевдоміфи* — це міфи сучасної, тимчасової, короткотривалої дії. Скажімо, в період виборів надто багато політиків формують і поширюють думку, що “лише вони і тільки вони спроможні вивести країну із кризи”, “покінчити з казнокрадством, корупцією і тіньовою економікою”, “розв’язати проблему безробіття” тощо.

Конструюють міфи суб’єкти політичного процесу, а поширюються вони фактично всіма засобами інформації. При цьому слід пам’ятати, що психологічні міфи надто сприйнятливі людьми і потребують немало зусиль для їх спростування, деміфологізації.

Політичні міфи, що пов’язані з одними й тими самими політичними подіями, явищами, нерідко мають багато модифікацій, інтерпретацій. Однак усі вони відповідним чином є засобом ідеологічного впливу на маси.

Політичні міфи, які існують, власне, з давніх-давен і донині, лише певною мірою пристосовуються до конкретного часу, обставин, особистостей. До таких міфів належать:

- міф “вождизму”. Такі міфи пов’язані з вірою у те, що конкретна людина, діяч, політик та інші спроможна розв’язати існуючі проблеми і навіть врятувати народи, країни в тяжку годину. Політичні міфи такого характеру

стосуються вождів, царів, вищих посадових осіб, видатних політичних, державних, громадських діячів, знаних учених, діячів літератури, культури і мистецтва. Звичайно, це відповідною мірою харизматичні особистості, наділені природними талантами й здібностями;

- міф “соціальної гармонії і справедливості”. Це ідеалізована до вульгаризму уява про “абсолютну” злагоду в суспільстві, про “рівність”, “соціальну справедливість” тощо. З одного боку, такі міфи нібито є реальною потребою тих, хто має багато незадоволених інтересів, мріє про значно краще життя, соціальне становище, а з іншого — в існуванні таких міфів максимально зацікавлені усі, чий соціальний стан є стабільним, але їм потрібний соціальний спокій тих, хто знаходиться на нижчому від них рівні життя;
- міфи “про демократію і здоланність бюрократії”. Хоча “ідеальної” демократії ніхто ніколи не знав, про неї завжди мріють з тієї простої причини, що авторитаризм, тоталітаризм ніколи і нікого також не влаштовували і не влаштовують. При цьому відсутність жаданої демократії безпосередньо пов’язують із бюрократією, яку розуміють переважно в негативному плані як “правління функціонерів”, “владу контор-установ” та ін.;
- міф “меншовартості”. Зазвичай такі міфи створюються і підтримуються з тим, аби не просто применшити авторитет окремої людини, групи людей, нації чи народу, а й тривалий час підтримувати думку про їхню “меншовартість”, “другорядність”, неспроможність самим вирішувати власну долю. Міф меншовартості, зокрема, впродовж століть постійно нав’язувався українському народові царським, російським режимом, а в XX ст. тоталітарний режим більшовиків-“комуністів” цей міф усіляко зберігав і підтримував.

Серед політичних міфів найпоширеніші про великі змови, золоті віки, гуманні соціальні революції, героїв — спасителів цілих народів і навіть усього людства, про єдність народів і всіх людей.

Психологічно, особливо в умовах великих соціальних, політичних криз, нестабільності, людина намагається “вхопитися”

за міф, як за певну рятівну соломину, щоб пояснити ті явища і події, які чи не може збагнути й оцінити, чи не бажає цього робити взагалі. Розуміючи це, офіційна влада у багатьох випадках намагається штучно поширювати саме ті міфи, які формують потрібну, вигідну для неї громадську думку, що врешті дає можливість іноді монополізувати її, чи вигідно маніпулювати нею.

Масована пропаганда на великі маси людей потребує наявності певної стрижневої, наскрізної ідеї, яку якщо й сповна не підтримують, то хоча б поділяють маси. Це прекрасно розуміли і розуміють великі політики-містифікатори, які відчували й відчують значну потребу в масовій підтримці. Достатньо згадати В. Леніна з його маніакальною ідеєю всесвітньої перемоги пролетарської соціалістичної революції, заради якої загинули мільйони безневинних людей. Подібні та інші стрижневі ідеї, навколо яких на певний час об'єднувалися великі людські маси, знаходили, пропагували й активно використовували Олександр Македонський, Цезар, Петро I, Наполеон, Муссоліні, Гітлер та багато інших політиків, які чудово знали на механізмах маніпулювання людськими масами завдяки “великим” ідолам. Це не означає, що подібні ідеї завжди мали і мають негативні характеристики й ознаки. Для справжнього оцінювання їх сутності, треба обов'язково предметно розглядати мету, завдання, кінцевий результат організації суспільного життя, до якого вони врешті приводять. Дуже багато фантастичних ідей-міфів справді зреалізовувалися на користь великої кількості людей, особливо тих, справа яких пов'язана зі священною боротьбою народів за свободу, проти гноблення і поневолення з боку інших. Звичайно, за таких умов формуються міфи про легендарних народних героїв, визволителів, патріотів, пам'ять про яких упродовж багатьох років залишається нетлінною і передається від покоління до покоління. Більше того, таким особистостям їхні сучасники і нащадки благородно прощають навіть гріхи і недоліки, а то й зовсім негативні дії та вчинки. Їх затіняє зазвичай загальна слава і тріумф.

Зрозуміло, що більшість великих політичних міфів мають характер або чіткі ознаки утопій. Без цього фантастичного покриття міф мало чого вартий, бо людині завжди властиво мріяти, фантазувати, гадаючи і розраховуючи, що “там”, “десь”, “колись”, “за інших обставин” її життя стане набагато

організованішим і щасливішим. При цьому люди нерідко покладаються не на самих себе, свої можливості, волю, а на кращий збіг обставин, активні дії інших людей, громадських, політичних лідерів тощо. І винуватцями, у разі нереалізованих надій і очікувань, здебільшого стають ідоли, кумири, ті, з ким пов'язані міфічні надії та очікування. Це однозначні психологічні ходи, які використовуються людьми для суб'єктивної оцінки соціальних реальностей.

Наскрізна, стрижнева політична ідея сама собою не виникає: вона предмет теоретичного осмислення реального історичного, суспільного розвитку, соціальної практики, нереалізованих інтересів і потреб великих груп людей. Тому природно, що більшість політичних міфів пов'язані зі сподіваннями на краще облаштування життя, реалізацію матеріальних і духовних запитів і потреб людей. Однак людство розвивається, а його розуміння того, що є кращим, досконалішим, також постійно змінюється. Міфи, в тому числі й політичні, остаточно не зникають. Відбувається головним чином зміна, доповнення міфів, що утворилися раніше.

Призначення політичного міфу полягає в легітимізації політики, політичного порядку, політичного режиму, діяльності окремих політичних лідерів та інше в ситуаціях і стані, коли вони найчастіше не є такими. І тому природно, що найбільше політичні міфи пов'язані з владою — навколо і стосовно неї. Сукупність міфів, що оточують владу, називається *міфологією влади*. І хоча в ідеалі влада має бути досконалою, чистою, прозорою і корисною для громадян, суспільства і не повинна супроводжуватися ніякими міфами, в реальній соціальній політиці і практиці усе навпаки. Влада переповнюється великими і малими міфами, що її супроводжують [50, 500].

Оскільки більшість політичних міфів сконцентрована саме навколо влади, її здобуття, утримання, втрати, то природно, що в політології існує таке поняття, як “міфологія влади”. Усі подібні міфи представляють владу (і її носіїв), як максимально позитивне, досконале явище, що однаково позитивне і корисне як окремій людині, так і всьому суспільству. Зрозуміло, що очікувана влада не повинна супроводжуватися ніякими міфами. Однак подібного стану навряд чи жодна влада досягла у світі.

На відміну від архаїчного, духовно-релігійного міфу, як зазначалося, політичний міф максимально актуальний, конкретний, характерний для свого часу. Будь-які, а особливо радикальні зміни життєвих обставин одночасно спричиняють певні зміни в політичному міфі. Оскільки такі міфи виконують важливішу функцію — легітимують конкретну владу, то зниження рівня популярності міфу, відповідна втрата інтересу до нього громадськості, природно спричиняє зниження авторитету, легітимності влади.

Політичні міфи нерідко підносяться до рівня офіційної політики і тоді вони становлять велику загрозу для масової свідомості, викривляючи яку, позбавляють громадян об'єктивної оцінки суспільно-політичного життя. Завдяки таким міфам суб'єкти політичної боротьби, політичного процесу успішно маніпулюють масовою свідомістю, суспільно-політичною позицією громадян.

У проблематиці політичних міфів провладного характеру важливо пам'ятати, що міфологічні форми свідомості головним чином пов'язані з трьома основними векторами політичних орієнтацій людей: ліберальним, соціалістичним, консервативним, хоча між ними є різноманітні проміжкові міфологічні форми, наприклад: соціал-демократія, комунізм, охлократія тощо. Отже, провладні міфи завжди мають певну ідеологічну забарвленість, пов'язану з особливостями конкретних ідеологій.

Значна частина політичних провладних міфів пов'язана з відповідними політичними об'єднаннями, організаціями, та найбільше — з політичними партіями. Загальна мета таких міфів — довести громадянам, що саме конкретна політична партія є не лише найпрогресивнішою політичною силою, а й такою, що, об'єднавши свою долю з нею, пересічні громадяни зможуть досягти і зреалізувати власні інтереси у такий спосіб і такою мірою, як це неможливо зробити, покладаючись на інші політичні сили, партії.

Тож виникає потреба вказати на наступні загальні особливості політичних партій у їх сутнісному вияві, які активно сприяють міфологізації їх самих і їхньої практичної діяльності.

По-перше, партія будь-якого ідеологічного ґатунку і діяльності, зрозуміло, доводить, що саме її ідейні засади, програмні цілі, діяльність є майже ідеальними, з огляду на інтереси людей

і їхні потреби. Це природно, інакше жодна з політичних партій не мала б прихильників і надії на те, що її підтримають маси.

По-друге, політична партія — це зорганізованість людей, які значно виграють перед незорганізованою масою рівнем теоретичної підготовки, освіченості, організованості дій.

Основа партії — її ідеологія (ідейні засади об'єднання громадян) та відповідна організаційна єдність її членів. Пріоритет ідеології об'єктивно потребує подавати масі такі ідейні засади (ідеали, цілі, мету і т. ін.), які б подобалися більшості, сприймалися, щоб їм не просто симпатизували, а й намагалися досягти, зреалізувати. Відтак насамперед фетишизується, міфологізується ідеологія політичних партій.

Вельми поширеними і чи не найпопулярнішими є героїчні міфи, що пов'язані з діяльністю конкретних осіб — існуючих і неіснуючих (вигаданих). По суті, героїчний міф — це міф про народження, життя, смерть і відродження окремої особистості, в якій втілені мрії і прагнення навіть окремих поколінь.

Надто багато міфів, в тому числі й героїчних, пов'язані, як вже зазначалося, з окремими яскравими особистостями, національними героями, громадськими державними, політичними лідерами. У героїчному міфі також сплетені вища форма колективності і вища форма індивідуальності. “Міф про героя, — пише К. Юнг, — є міфом нашого власного страждаючого несвідомого, яке відчуває безперервну, невгамовну, палку тугу за глибинними витоками свого власного буття...” [230, 310]. У такий самий спосіб політичний персонаж лише втілює собою ідеї, ідеали, цінності, інтереси та інше певного соціального прошарку (існуючого чи потенційно можливого) чи соціуму загалом. Т. Карлейль, вивчивши велику міфологічну спадщину різних народів, дійшов такого висновку: “Шанування героїв — великий предмет, самий серйозний і самий широкий, який я тільки знаю, і який я визначаю цими словами, не бажаючи бути аж надто серйозним. Шанування героїв, на мою думку, глибоко врізається в таємницю шляхів, якими йде людство в цьому світі, і в таємницю його самих життєвих інтересів; і воно цілком заслуговує в наш час ґрунтовного вивчення і пояснення” [65, 775].

Головною метою політичного міфу є намагання довести відповідність якогось конкретного історичного персонажу чи сюжету міфічному прототипові, який створено. Занурення у міф

таким чином дає змогу вирішувати ті завдання, які іншим способом вирішити важко, або й неможливо. Завдяки міфу можна “зіграти п’єсу”, яка заворожує людину з незапам’ятних часів і яку тисячі людей хочуть бачити і переживати. Питання лише в тому, хто у цій п’єсі виконуватиме роль масовки, а хто — головного героя.

Оскільки істина натовпу — міф, то біографія вождя і все його життя повинні бути яскравою легендою. Для маси можна бути або богом, або нічим — рівною всім іншим частинкою натовпу. Вождь — це мистецьки сфабрикований і організований міф, у який може вірити кожен громадянин. Наприклад, проводячи паралель із звеличеними історичними персонажами чи схиляючись перед архетиповим сюжетом у біографії політика. Так, Т. Євгенєва зазначає: “Сучасна політична міфологія характеризується наявністю великої кількості претендентів на образ ідеального героя-вождя, кожен з яких пропонує свій власний варіант рішення... Ступінь міфологізації образу того чи того політичного лідера можна визначити, проаналізувавши написані ним автобіографічні твори, що видаються зазвичай великими тиражами. У них виділяються ті елементи, які, на думку або самого автора, або його консультантів, потрібні для більшої відповідності ролі вождя мас” [59, 28]. За таких умов вождь стає втіленням дієвого образу, який доводить свою неподібність до інших і право на особливий статус.

Предметний аналіз багатьох різноманітно сконструйованих і оформлених розповідей про героя, що з’являється на сцені у різноманітних образах відповідно до змінених потребами людей, показує, що в кожному із них незмінно проступає низка спільних рис, “...і це дає можливість, — пише О. Ранк, — скласти із типових елементів, так би мовити, типовий сюжет” [162, 176].

Справді, політичний діяч, перетворюючись в харизматичного вождя, ніби проходить стадії долі міфічного героя, міфічна трансформація якого відповідає основним стадіям розвитку особистості. Для політичного лідера цих стадій виявляється більше, ніж для звичайної людини, і тому він наближається до міфічної, своєрідної Надлюдини, якій дано бути сином Неба і Землі, рятівником батьківщини. Не випадково реальні історичні персонажі з плином часу починають сприйматися як казкові герої, а їхня доля обростає легендами.

У разі, якщо міфологічний герой відкриває чи стверджує божественний закон, то для політичного героя конкретний моральний ідеал пов'язаний із образом Батьківщини-Матері, який дає йому національна еліта. “Герой стає втіленням боголюдини або надлюдини — першопредка нації, народженого Абсолютом у прадавні часи (причому, першопредком може виступати і міфологізований образ конкретної людини). Саме в цьому моменті через традицію політичний міф зв'язується з архаїчним, і саме з погляду традиції оцінюється роль політичного героя. Звертаючись до архетипових образів, політичний герой має шанс пов'язати свою повсякденну боротьбу за владу з глибинними духовно-моральними настановами. Тільки в цьому випадку “бажане” в його політичному проекті знайде причину в абсолютному” [75, 179].

Тож для успіху справи потрібно пам'ятати про ще одну важливу умову, а саме: харизматичний лідер — це та людина, думки, дії та емоції якої збігаються із підсвідомими очікуваннями певного соціуму в певний момент історії. Зазвичай харизматичний лідер — це лідер з яскраво вираженими природженими рисами.

Проте без глибоко виваженого підходу найкращі, на перший погляд, наміри консолідованих лідером мас можуть повести суспільство не лише вперед, еволюційним шляхом, до вищої мети (що в історії траплялося дуже рідко, оскільки збіг інтуїції лідера, підтриманого народом, і долі соціуму, яка визначається багатьма чинниками, відбувається не надто часто), а й назад, до інволюційного повороту життя. Якщо тип лідера і підсвідомі очікування соціуму відповідають змістові еволюційної політичної мети, соціум має зрушитися з місця в напрямі зростання, еволюції, прогресу. Успіх лідера полягає в увідповідненні, адекватності ситуації, а не тільки в його мудрості чи майстерно дібраному образі.

Умовою легітимації політичного діяча як конкретного політичного вождя (локального лідера, героя) чи національного вождя є видима і політична суспільством відповідність його особистості міфічному прототипу. Для цього майбутній вождь має “померти” в минулому житті і “воскреснути” у своєму міфічному образі героя-надлюдини (локального чи загального характеру). Для такого роду метаморфоз, перетворення, часом достатньо

ритуалу вступу на посаду, яка сама собою вже обожествлена і міфологізована як священна. При створенні політичного лідера має виконуватися ще одна необхідна умова: “Правильним завжди є нинішній лідер. Його “геніальність” посилено пропагується, міфологізується. Лідер має бути один” [154, 19].

Лідер не може бути без однодумців, без певного оточення прихильників. Організація більш дієва, тому що регулює процес наслідування і дає можливість лідерові виліпити масу за своєю подобою чи за своїм задумом. Врешті-решт організація набуває для маси такої самої цінності, як і лідер. Звичайно, такою організацією може бути політична партія, громадська організація, які є соціально організованими представниками того чи того типу масової свідомості, і які знову й знову репродукують міфічні (архетипові, несвідомі) колективні уявлення певної соціальної спільноти. Партія, зокрема, повинна виводити на рівень масової свідомості зв'язок, кореляцію між соціально-політичною діяльністю людей і смисловим, ціннісно-нормативним змістом цієї діяльності. У такий спосіб утворюється ідеологічна ніша, яка є своєрідним механізмом засвоєння інформації про навколишній світ на рівні групи, і іноді досить великої. Самовизначення індивіда відбувається через сприймання “духу” того чи того типу масової свідомості. Партія життєздатна, якщо вона переслідує відповідні ідеальні цілі, але водночас має і ресурси для підтримання мінімальної чисельності активістів та інтелектуалів, які сповіщають суспільство про те, що партія все ще жива і готова до того, щоб їй делегували політичний капітал. Головна ж причина органічного зв'язку і взаємопроникнення партій і масових рухів — емоційна наповненість діяльності партійних активістів, які сприймають політику лише в рідкісних випадках як професію, переважно — як покликання.

Партійна маса створюється навколо якої-небудь ідеї, але живе спільністю якоїсь сильної емоції. Тому партійне життя — це часто безперервні фестивалі, шоу, різноманітні заходи, у які вона намагається перетворити будь-які дії. Якщо партійному життю не вистачає пафосу, воно компенсується проведенням запальних дискусій, скандалами, бійками, протестами тощо. Якщо в партії намічається різноманітність індивідуальних думок, вона розпадається на групи і фракції. Тому вона здатна існувати лише за умови емоційного наповнення її зборів і нівелю-

вання індивідуальних думок. Саме тому партійне життя і схильне до сильної міфологізації та ритуалізації. Якщо в організації є символи (прапор, логотип, герб, ритуальні предмети), набір загальнодоступних словесних формул (девіз, гімн, лозунги для скандування і листівки), талановитий режисер усіх її зборів, зібрань, публічних виступів, така організація притягуватиме до себе, як магніт, тобто в неї не буде проблем з прибічниками.

Отже, політичні міфи конструюються певними політичними силами саме з певною метою. При цьому найпопулярнішими технологіями є створення політичного лідера та міфологізація діяльності партії. Політичний міф добре сприйматиметься масовою свідомістю, якщо в біографії та діяльності лідера і партії будуть аналогії з міфологічними сюжетами (звісно, в межах доброго смаку), а подача його масам здійснюватиметься емоційно. Наслідком вдало сконструйованого міфу, який спирається на правильно вгадані архетипи, є виникнення міфоритуального сценарію, який може стати початком нової соціальної реальності.

За багатьох об'єктивних обставин найбільш поширеною і стійкою є політична міфологія, що ґрунтується на національній міфології. Тож найбільш відповідною для окремої нації є консервативна ідеологія, підґрунтям для якої є природно-історичні національні цінності.

Особливий відбиток на політичну міфологію конкретного народу накладає його історично-природне життя. Так, для українства характерне довготерпіння, переживання величезних трагедій (голодомори, гулаги, масове винищення людей, насильне їх переселення), істотна недовіра до держави, яку здебільшого вважали силою антинародною (і, як суперечність, помітна надія на державний патерналізм), сильні порівняльні тенденції (звідси і боротьба за рівність) та ін. Щоб подібні особливості були максимальні на догоду антинародним силам, упродовж століть українців у масі своїй намагалися позбавити двох речей: 1) власної державності, бо це загрозлива єдність для титульної нації; 2) загальної культури. Чим нижчою є загальна культура народу, тим легше таким народом маніпулювати, здійснювати над ним бюрократичне чи інше насилля. Ми, українці, століттями були, образно кажучи, перегноєм для створення інших держав, в тому числі й для створення держави Росії — великого північного сусіда.

Слід зауважити, що значна частина дослідників, в тому числі й українських (наприклад, В. Горський), особливу увагу звертають на надто велику міфологізацію політичного, духовного життя українського суспільства. Так, небезпідставною є думка Е. Кассіра про те, що “відкрите і урочисте утвердження на престолі міфу — відмітна риса політичного мислення у двадцятому столітті” [40, 188].

Щоб підтвердити або спростувати тезу, пов’язану з міфологізацією політичного, духовного життя українського суспільства, треба глибоко й предметно розглядати стан української міфології саме в контексті нинішнього культурного життя України [Там само, 37–54]. Для нього, на думку В. Горського, характерне таке своєрідне явище, як “відсутність абсолютної міфології”, наявність “хаосу міфів”, тобто міфів, що відтворюють різні історичні ситуації, добу, ідеали і т. ін. [Там само, 43].

Надто багато політичних міфів використовується з метою у той чи інший спосіб сформуванню громадську думку щодо окремих політичних сил, політичних лідерів. Особливо активно й цілеспрямовано такі міфи формуються, посилюються або спростовуються у період складних політичних ситуацій і подій — референдумів, виборів, соціальних катаклізмів різного характеру, соціальних, політичних революцій. Багато з них формуються, створюються зусиллями політтехнологів, іміджмейкерів, засобів масової інформації, психологів тощо. Головне завдання політичних міфів: звеличити, посилити кращі риси, особливості однієї політичної сторони і, зрозуміло, дискредитувати, применшити — іншої. Проілюструвати сказане можна на політичних міфах, що домінували в Україні, зокрема, в період президентських виборів наприкінці 2004 р. і особливо на останньому їх етапі, коли в другий тур виборів вийшло всього два кандидати — Віктор Янукович і Віктор Ющенко.

Міф про бідного підлітка, що здолав усі життєві негаразди і досяг великих успіхів у житті

Так можна схарактеризувати політичний міф стосовно долі, біографії, життєвого шляху Віктора Януковича.

Потреба в такому міфі була об’єктивно зумовлена тим, що переважна більшість громадян України якщо й не засуджувала, то з великою пересторогою ставилася спочатку до прихованих, а

потім і оприлюднених судимостей молодого В. Януковича. Щоб максимально “виправдати” тепер вже кандидата у Президенти України, було вчинено спроби юридично довести, що Янукович, мовляв, нічого неправомірного в молоді роки не зробив; підтвердити, що він спокитував гріхи молодості і став на праведний шлях; продемонструвати, що за тієї системи влади Янукович зміг стати на правильний шлях і тому є позитивним героєм нашого часу і т. ін. Для підсилення міфу про “героя-правдоборця” В. Януковича було знято й неодноразово продемонстровано спеціальний документальний кінофільм з численними інтерв’ю, в тому числі колишніх суддів, дружини кандидата, його вчителів, вихователів, знайомих. На додаток В. Ніколаєва випустила невелику брошуру під назвою “Прикоснись к судьбе”, в якій масштабно розповіла про складний життєвий шлях, випробування і перемоги Віктора Януковича, що боровся і вистояв. За усієї штучності, вигаданості й запрограмованості такого міфу, все ж зазначимо, що його вплив на громадську думку був надто великий. Роздуми і висновки на зразок: “Хто в молодості не помилявся”, “Він такий, як і ми”, “І на Сонці є плями” та інші зробили свою справу ще й тому, що цей міф порівнювався з політичними міфами, які стосувалися другого претендента на президентську посаду Віктора Ющенка. Тут політичних міфів було значно більше й пропрацьовувалися вони набагато глибше й предметніше.

Міф про західника-націоналіста, що поставить шахтарів на коліна

Гордовитому і працелюбному мешканцю шахтарського краю В. Януковичу засоби масової інформації підкинули міф про те, що Віктор Ющенко пообіцяв поставити шахтарів на коліна, хоча це було не що інше, як перекручення його фрази “перед донецькими шахтарями я готовий стати на коліна”. До цієї вигадки додавали і нібито обіцянку Ю. Тимошенко огородити Донбас колючим дротом. Дарма, що так і не було доведено, де достеменно Тимошенко про це говорила, але для дискредитації Ющенка на сході України цей міф мав величезне значення. До того ж він ще посилювався звинуваченнями в бік В. Ющенка в націоналізмі і навіть фашизмі (свідченням останнього були листівки, біг-борди, на яких портрети Ющенка розміщувалися поряд зі свастикою).

3.2. Політичні міфи в індивідуальній, масовій свідомості та в ідеологічній діяльності

Діяльність мас не є спонтанною, штучно організованою. Для такої діяльності маси мають бути підготовленими, відповідним чином згуртованими і консолідованими. При цьому істотного значення набувають так звані “несвідомі механізми людського сприйняття” [87, 80]. Справа в тому, що маси головним чином характеризуються і діють не в результаті наявності спільного інтересу, а скоріше під впливом відповідного емоційного стану, який і згуртовує людей для спільних дій.

Загальнови́знано, що маси самі собою зрушитися з місця не можуть, доки не спрацює своєрідний внутрішній механізм їхньої консолідації. Як зазначав І. Кудрявцев: “...експериментальні лабораторні дослідження виникнення групової згуртованості чи міжгрупової ксенофобії... підтверджують, що значним чинником групової самоорганізації є активна робота несвідомих механізмів людського сприйняття” [Там само]. Крім того, маси залишаються бездіяльними доти, доки їх не очолять вожді, провідники, захоплені ідеєю, доки не оформиться і не захопить маси сама ідея, яка в духовно-моральних імперативах відобразить зміст колективного несвідомого.

Масу треба не лише заповнити ідеєю. Як певна соціальна спільнота вона характеризується не стільки єдністю інтересів, скільки єдністю відповідного емоційного стану, який і може зводити до купи представників найрізноманітніших прошарків суспільства. Тільки лідер чи соціально, політично активна група, які ведуть масу, можуть повідомляти їй щось більше, ніж емоції, а саме: уявлення про об’єднувальні й значущі цінності, ідеї, інтереси, про ті організаційні начала, які підкріплюють рух до загальної мети. Відповідно до конкретної суспільно-політичної ситуації Г. Лебон говорив так: “Організований натовп завжди відігравав важливу роль у житті народів, але ця роль ще ніколи не мала такого великого значення, як на цей час. Головною характерною рисою нашої епохи є саме заміна свідомої діяльності індивідів несвідомою діяльністю натовпу” [91, 147]. Як свого роду психічну епідемію розглядав утворення маси В. Бехтерев. Він зазначав, що “...поширенню психічної інфекції, як і розвитку звичайної фізичної зарази, сприяє більше всього певна підго-

товленість психічного підґрунтя серед населення чи в певному колі осіб. Іншим важливим чинником у цьому випадку є скупчення народних мас чи народні зборища в ім'я однієї спільної ідеї, які самі собою часто є вже результатом психічної інфекції... І коли подібне зборище вже сформувалося, коли воно об'єдналося під впливом одного загального психічного імпульсу, тоді в подальших його діях головна керівна роль уже випадає на долю навіювання і взаємонавіювання” [9, 409–410].

Об'єднану певними інтересами групу людей Г. Тард називав публікою, зазначаючи, що “утворення публіки припускає духовну і суспільну еволюцію, що значно більше пройшла вперед, ніж утворення натовпу” [186, 262]. Як і більшість прихильників поняття “публіка” Г. Тард наголошував, що публіка набагато більше й активніше цікавиться політикою, має значно активнішу позицію і вимагає пояснювальних формул, які по суті є інтерпретацією архетипових викликів, тобто політичними міфами.

У XX ст. усе частіше стосовно мас почав вживатися специфічний термін “масова людина”. Характеризуючи появу цього феномена, відомий політолог Х. Ортега-і-Гасет писав: “...нова соціальна реальність така: європейська історія вперше виявилась відданою на відкуп посередності. Або в дійсності: посередність, раніше підвладна, вирішила володарювати... І масова людина тримається так, начебто у світі існує лише вона і їй подібні, а звідси і її третя риса — втручатися в усе, нав'язуючи свою убогість безцеремонно, безоглядно, негайно і беззастережно, тобто в дусі “прямої дії” [47, 448]. Саме така посередність, на його думку, схильна перебувати в полоні різноманітних міфів, у тому числі й політичних.

Природно, що за наявності такого феномена, як маса, існує і масова свідомість, яка характеризується певними закономірностями стосовно зародження і виявів. *Масова свідомість* — своєрідний, унікальний тип громадської свідомості, що виділяється у складі свідомості із загальнолюдської і групової свідомості і пов'язаний із діяльністю особливого роду соціальної спільноти — мас. Об'єктивно, за своїм внутрішнім складом і структурою, особливостями вияву масова свідомість є складним утворенням, що характеризує розірваність, суперечності, здат-

ність до швидких та необґрунтованих самозмін стосовно одних подій і до традиціоналізму — стосовно інших.

Масова свідомість — це надто широка сукупність ідей, уявлень, ілюзій, почуттів, настроїв, що виробилися в процесі спілкування людей між собою. Вона відображає усі без винятку сторони життя суспільства, доступні масам і здатні викликати людський інтерес. Слід зауважити, що за своїм змістом масова свідомість не завжди збігається з громадською. Вона є значно вужчою. Поза її межами зазвичай опиняються групові, спеціалізовані форми засвоєння дійсності (наприклад, основний зміст науки тощо). На думку філософів, масова свідомість виникла і сформувалася в процесі масовізації різноманітних засобів життєдіяльності людей, що породжує однакові або подібні прагнення, інтереси, запити, навички, оцінки [202, 348].

Роль, значення, вияв феномена “масова свідомість” трактуються по-різному. “Свідомість, — пише, зокрема, український учений П. Сергієнко, — це ворота, що ведуть до духу людей, масова свідомість — ворота до духу суспільства. Своєчасно відкрити їх і встановити діагноз хвороби, означає не упустити можливості без запізнення провести певні корекції в розвитку, і зцілюючи масову свідомість, лікувати соціальні болячки суспільства” [172, 160].

Енергія мас, зауважував О. Карпець, — це “...рушійна сила соціуму, переважно ірраціонально-несвідома психічна енергія суспільства... ця енергія може бути як творчою, так і руйнівною, авторитарною й угодовською...” [66]. Саме вмінням акумулювати, спрямувати цю енергію на досягнення конкретних цілей характеризуються талановиті громадські, політичні лідери, державні діячі.

“Ідеї, — пише О. Карпець, — часто впливають лише на поверхневу свідомість і активізують глибші несвідомі змісти, що коріняться в “соціальному характері” (Фромм) і архетипах (Юнг)... Ідеї реалізуються тільки так, як це дозволяє зробити психологія суспільства. А оскільки в ній, окрім пристрасті до творення, роль придушення відіграють ірраціональні, авторитарні, угодовські та руйнівні пристрасті, то будь-який, навіть найбагродніший ідеал неминуче придушується або спотворюється до невпізнанності” [Там само].

Несвідоме, вважав З. Фрейд, містить витіснені інстинкти та інстинкти, які людина тамує в собі, й індивідуальні бажання. Феномен натовпу в такому контексті присутній у кожному індивідумі в притлумленому вигляді. Лебон і Юнг, у свою чергу, стверджували, що несвідоме — це успадковані людиною від предків конкретні риси психіки, що мають при цьому расові та національні характеристики. Лебон, зокрема, вважав, що феномен натовпу виявляється лише відповідно до колективної дії і є переходом до значно примітивнішого рівня психічного життя. Юнг, який також вбачав у феномені натовпу “юність людства” та інфантильність, стверджував, що іноді масові явища можуть відігравати й позитивну роль для психічного здоров’я людей, мас.

Майже аналогічні погляди висловлює і С. Московічі: “Натовпи формуються з індивідів, які, щоб брати участь у натовпі, перемогли свої антисоціальні нахили чи по жертвували любов’ю до себе” [119, 306]. У натовпі одні знаходять звільнення від свободи, пов’язане з регламентом і дисципліною, інші — своєрідне розкріпачення, ніби скидаючи із себе соціальні та психологічні пута, розчиняючись в анонімному натовпі. Крім того, причетність до подвигів героя-вождя дає деяким людям таку свободу, якої раніше вони не відчували. Саме в таких ситуаціях пересічний громадянин нібито долучається до якогось чуда, а відтак перетворюється у посередність, що всього-на-всього є включеною в динамічний потік міфології.

Змальована ситуація не є незмінною: підміна соціальної активності людини враженнями ніколи не може бути нескінченною. Емоційне переживання, зумовлене подвигами фальшивих героїв, не може поглинути, замінити соціальної активності, оскільки воно пробуджує архаїчні міфи (особливо коли емоційні сурогати не доповнені сурогатом матеріального благополуччя) і сублімується у міф, зберігаючись у такій формі до моменту чергової, помітної і відчутної соціальної катастрофи. Сколихнути такий міф із глибин душі зможе соціальна магія політичних вождів.

Людині нашого часу, на думку Е. Блоха, властиво “відмовлятися від реальності фактів на користь ні до чого не зобов’язуючої чистої видимості” [19, 51]. Завдяки цьому можна не знати і не помічати найпотворніших явищ, укриваючись при цьому за то-

тальною регресією свідомості. Однак зробити це надто важко, бо сучасна людина навіть самими умовами виробництва, організації праці, змушена глибоко занурюватися в основний зміст епохи, тобто перетворюватися в людину політичну, соціальну, яка пов'язана зі складною фактичною дійсністю ні чим іншим як політичними міфами. З інтенсивним суспільним розвитком така ситуація стає значно помітнішою. Як зауважує В. Дубицька: "Міф — це символізація несвідомих колективних імпульсів, спрямованих на синхронізацію масової поведінки, встановлення і зміцнення деякого соціального порядку. Виводячи структури міфу із несвідомого, ми повинні погоджуватися з тим, що у випадку міфологічного тексту те, що визначається, є глибшим, ніж в інших знакових ситуаціях. Однак головне — воно є попередником того, що визначається у формі сильного психологічного переживання" [57, 119].

Своєрідно поціновував міф З. Фрейд, вважаючи його тим кроком, за допомогою якого окремі індивід виходить з існуючої масової психології. "Перший міф, — писав він, — був, безумовно, психологічним, героїчним міфом; міф про всесвіт мав з'явитися набагато пізніше. Поет, який зробив цей крок і звільнився таким чином від маси у своїй фантазії, вмів знайти і зворотний шлях до неї. Він іде до цієї маси і розповідає їй про подвиги свого героя, які він здійснив. Цей герой є в основі ніким іншим, як ним самим [208, 389].

Маса існує, рухається, діє. Вона завжди знаходиться під впливом політичного міфу, прийнятого нею як можлива, існуюча соціальна реальність. А. Кольєв, характеризуючи маси, зазначав: "Політичний зсув, що здійснює маса, який, звичайно, розцінюють як вияв інтересів осіб, що становлять масу людей, зашифровується у міфі і відповідному йому сюжеті, який або руйнується самим життям (якщо з якихось причин розпадається маса), або затверджується як раніше передбачувана істина. А оскільки вихідний міфосюжет заднім числом можна накласти на будь-які події, то політичний міф стає шифром соціального проекту. Життєздатність соціального проекту відповідно залежить лише від майстерності міфотворця і його уміння пояснити масам, що події не спростовують заявлений сюжет" [75, 116].

Фактично логіка політичного міфу заключається в тому, щоб визначити причинний зв'язок, що заперечений внаслідок со-

ціальної кризи, перенести його у сферу міфічних образів, де може бути знайдено новий причинний зв'язок, і потім знову перенесено його в політичну реальність. Таким чином, політичний міф несе в собі своєрідну пошукову логіку, яка діє у разі відсутності повноти вихідних даних.

О. Донченко і Ю. Романенко вважають, що наше колективне несвідоме містить інформацію про ті етапи соціальної еволюції, які пройдені людством. “У кожному з нас є фундамент, на якому відбувається та чи та характерологічна конструкція. Люди, які різняться за змістом цього фундаменту, однаковою мірою необхідні соціумові (як цілісний архетип) для забезпечення його повноцінної життєздатності. Адже різновиди людей з їх глибинними орієнтаційними й поведінковими програмами також є своєрідними архетиповими механізмами розвитку суспільних процесів. Кожний людський вид — носій певного механізму, і всі “носії кодів” разом (“геном людства”) відповідають за енергоінформаційну забезпеченість соціуму загалом” [54, 46].

Відтак, аналізуючи основи та джерела політичних міфів, доходимо висновку, що в основі міфологічного світосприйняття людини лежать такі фундаментальні феномени людської психіки, як колективне несвідоме і певні архетипи. Вони і є тим фундаментом, підґрунтям, на якому упродовж усієї історії людства вибудовувалися різноманітні релігійні, соціальні, культурні та інші міфи, що, в свою чергу, завжди допомагали людині адаптуватися до життя у соціумі, пояснювали навколишній світ, його природу та особливості, підтримували в часи життєвих випробувань. Такі міфи стали основою політичних міфів, які в сучасному світі є вельми поширеними внаслідок відходу від традиційних релігій та переходу релігійних мас у політичні. Вдалі політичні міфи добре сприймаються індивідуальною, і особливо масовою свідомістю, оскільки найчастіше ґрунтуються на архетипах, які мають певну владу над психікою людини. Вони допомагають також політичним силам, і лідерам відповідно, згуртовувати маси, спрямовувати їхню енергію в заданому, потрібному напрямі, що, власне, і зумовлює особливості історичного процесу.

Так звані традиційні міфи нерідко трансформуються у міфи політичні, які зазвичай відповідають достатньо розробленим ідеології. Як писав К. Леві-Строс, “ніщо не нагадує так міфоло-

гію, як політична ідеологія. Може бути, що в нашому суспільстві остання просто змінить першу” [97, 186].

Політична ідеологія — це своєрідний спосіб поставити архетип та створений на його основі міф на службу завданням конкретного часу. Втілення його в сучасному суспільстві можливе переважно у сфері політики. Лише в політиці є групи людей, які здатні не лише породити, створити міф, а й цілком практично прийняти його за основу політичної програми. Для таких груп міф — це не що інше як ілюзія чи помилка. Пам’ятаймо, що міф лежить в основі будь-якого світогляду, в основі картини світу, в тому числі й картини політичної.

Як вже зазначалося, політичний міф — це не лише символічний запис того, що має бути, а й вираження загальної волі, для якої ідея — лише портрет архетипу, а ідеологія — відображення несвідомого в єдиних для маси символах. Політичний міф “записує” архетипи у формі надихаючих і мобілізуючих ідей, які перетворюються у переконання соціальних груп і мас. “Міфологічний об’єкт, — вважає А. Топорков, — вище за критику, вище всього, що оточує людину в повсякденному житті... В політичній міфології XX ст. — це вожді, лідери націй, а також такі збірні образи, як Батьківщина, партія, народ” [66, 44].

Водночас слід враховувати, що в основі кожного політичного міфу має бути певна система ідей, концепція. Остання, яка відповідним чином трансформована у політиці, перетворюється з тим в ідеологію, яка, в свою чергу, відходить від суто наукового підходу і здійснює прорив до мас — у світ емоцій, почуттів, фантазій і міфів. Зрозуміло, що будь-яка ідеологія наповнена міфами, живиться ними.

Наукова ідея тільки тоді чогось варта у суспільстві, коли вона сформована у символ. Сама ідея слугує спеціалістам, тим, хто її вивчає і розробляє, а символ — публічній адаптації такої ідеї. Без цього ідея не може існувати. Це пов’язано з нездатністю масової свідомості сприйняти складну, тобто образно й емоційно ненаповнену, нерозвинену, суто наукову, концепцію і здатністю нервової системи людини засвоювати символічний зміст із неймовірною швидкістю.

Відтак ідеологія включає в себе науку (наукоподібність), що є своєрідним елементом, але загалом ідеологія ненаукова й зіткана з міфів, зв’язаних якоюсь певною концепцією (для міфотвор-

ця, можливо, науковою; для міфоспоживача — безумовно, міфологічною). При цьому в основі будь-якої ідеології завжди лежить концепція, теорія, наукове чи духовно адекватне, конкретне відображення світу. Концепції як такої без міфу просто не існує для суспільства, а міф без концепції — лише своєрідна казка, в яку можуть повірити хіба що діти, дорослі ж громадяни сприйматимуть це як прикрашений обман. Якщо міф не концептуальний, тоді його важко відрізнити від пустих вигадок чи зловмисної, свідомої брехні. Таку ситуацію спробували пояснити російські вчені, зауваживши, що: “Нестиккування з дійсністю, контрприклад, явні та приховані суперечності, неув’язки є глибоко ворожими ідеології, але нею не приймаються: не реальність породжує на світ ідеологію, а ідеологія реальність. Чим фундаментальніші розбіжності, тим твердіша, непоборніша ідеологія. За самою своєю сутністю вона протистоїть критицизму і в цьому разі зближується з міфом; процес ідеологічної творчості стає процесом виробництва ідеологем, змикаючись із міфотворчістю” [164, 14].

Сучасні політичні міфи існують для того, щоб залучити до політики якомога більше людей, спрямувати їх у тому напрямі, який указує концепція, що нерідко ігнорує інтереси окремих особистостей. У соціальній, політичній практиці міф ліквідує конфлікт між особистими прагненнями і вищими цілями, він існує для того, щоб люди жертвували нагальними інтересами в ім’я майбутнього, іноді примарливого, нечіткого. Щільність міфологічного простору, виокремлення домінуючого міфу є важливою характеристикою стану окремої нації. Як писав Карл Шмідт, сила міфу є критерієм того, чи має народ історичну місію і чи пробив час його національної величі.

Складними є процеси, пов’язані з роллю політичних міфів у формуванні національної ідеології. Як один із варіантів політичного міфу, вона є конкретним втіленням національної міфології. При цьому політична ідеологія може претендувати на перетворення в ідеологію національну лише тоді, коли вона спирається на національну міфологію, тобто звертається не інакше, як до національних архетипів. Якщо архетип правильно вгаданий, то відповідна йому мотивація може стати загальнозначущою у масштабах всього суспільства. Коли ж вгадування, як кажуть, не відбулося, то ідеологія емоційно ніби відштовхується і знахо-

дяться відповідні аргументи, що викривають її у суперечності інтересам нації.

Роль і значення ідеології в житті людства важко переоцінити. Цікавою з цього приводу є думка російських учених, які зазначають: “Людство має лише два консолідуючі духовні ресурси — ідеологію і утопію; по мірі посилення відповідних мотивів, то до однієї, то до іншої приєднується релігія, впливаючи на суспільне резонування базових структур” [164, 77]. При цьому правильним буде розглядати і утопію і ідеологію не інакше, як дві складові політичних міфів, границі між якими видаються вельми умовними, тому що утопія будується із певних ідеологічних настанов, а ідеологія може включати в себе якийсь утопічний проект, наприклад, “ідеального суспільства”. Саме такими проектами були побудова комунізму в СРСР, створення зразкових соціалістичних країн у Європі і т. ін. І утопія і ідеологія, стверджує, зокрема, А. Кольєв, будуються на основі міфічних уявлень про “золотий вік”, в якому лежать витоки уявного експерименту утопіста та смислові конструкції ідеолога. Водночас і утопія і ідеологія є продуктом відповідної політичної думки. Тобто існує їх зв’язок як із міфом, так і з політикою, а значить, зумовленість безпосередньо політичною міфологією. Сам міф виступає у цій взаємопов’язаній трійці поняття як система ідеальних прообразів, ідеологія — як система витікаючих із них соціальних цінностей, а утопія — як уявний експеримент із реалізації цих цінностей і оживленню прообразів. Як зазначав стосовно сутності утопії М. Ласкі: “Утопії створюються одночасно і з відчаєм, і з надією” [90, 174]. Отже, логічно було б доводити, що і утопія, і ідеологія, і міфи покликані певним чином зменшити відчай людей, заспокоїти їх, дати надію. Власне, в буденному житті таку ситуацію можна спостерігати постійно.

По суті, політичний процес ґрунтується не лише і не стільки на якихось добре відпрацьованих інтелектуальних концепціях, а й на пропаганді, що “обсталяється” політичними технологіями. Сама собою пропаганда тісно пов’язана з алегоріями, які відповідним чином гіпнотизують маси. Це міфологеми, міфосюжети, завдяки яким з’являються різні міфологічні імпульси, під впливом яких і перебуває людина.

Ритуальні міфологеми, формули постійно присутні в пропагандистській діяльності. Фіксуючись у підсвідомості, вони пос-

тупово стають дієвим елементом колективного вірування, віри. Якщо при цьому знайти способи примусити окрему людину, чи великі групи постійно говорити, повторювати такі міфологеми, то вони стають достатньо великим стимулом для відповідної соціальної поведінки. Для цього, крім пропаганди, в політичній діяльності активно використовуються різні свята, річниці, вшанування, інші масові заходи, що відповідним чином зрежисовані, відпрацьовані з метою їх найпомітнішого впливу на психологію людини, маси. С. Поцілуєв, зокрема, вказує на те, що “...легітимність демократичної влади стала результатом успішної пропаганди, зверненої до народу як “нації”. У цій пропаганді, наголосимо, особливу роль відіграють символи, ритуали, міфи і культи — свого роду “політична літургія” як “новий політичний стиль”. Масова демократія — не тільки (і навіть не стільки) розумовий процес прийняття рішень, скільки емоції, почуття і переживання” [149, 63].

У пропагандистській діяльності, особливо в надто поляризованому, багатоманітному політичному житті, усе активніше використовуються різноманітні чутки. Так, А. Потеряхін пише: “У наш час пропаганда із використанням чуток, за оцінками деяких спеціалістів у сфері масових комунікацій, стоїть в одному ряду з пропагандою через пресу, радіо, телебачення і кіно. Серед професій, пов’язаних із використанням комунікативних технологій, з’явилася така, як спеціаліст по чутках” [148, 7]. Зрозуміло, що чутки можуть поширюватися з певним, заздалегідь обдуманим наміром, цілеспрямовано створюватися саме для того, щоб вплинути на хід подій, створювати відповідну певним політичним інтересам обстановку.

Слід також зазначити, що політична пропаганда скоріше всього структурно ідентична міфу і має в собі апокаліптичну картину дійсності, вказівку, акцент на хибні погляди народу, ворога-спокусника (образ ворога, образ чужого), оголошення причин помилок і таємних задумів ворога і, нарешті, показ, демонстрацію повернення на істинний шлях. У такий спосіб повторення давнього сюжету в сучасній політиці демонструє глибоку спорідненість між політичним та архаїчним міфом. Однак сучасна людина не заглиблена у міф тотально. Вона може сприйняти міф, який хтось вважає реальністю, як казку, вигадку чи обман. Цим і пояснюється різноманітність наявних політичних

міфів, їх зіткнення між собою, що породжує й супроводжує політичну конкуренцію та ідеологічну боротьбу. І тому все більш винахідливими й тотальними стають способи ідеологічної боротьби та пропаганди, і попит на їх розробку зростає.

Коротко підсумовуючи сказане, треба зазначити: політичні міфи набувають повної сили тільки тоді, коли вони задіяні в ідеології та пропаганді, які надають їм відповідної тональності. Ідеологія, пропаганда можуть пробуджувати в людях значні духовні сили, а правильно поставлена пропаганда може якийсь час підтримувати їх на заданому рівні. Власне, до цього політична пропаганда прагне завжди, оскільки за інших умов політичне життя важко собі уявити.

МАУП

ТЕХНОЛОГІЇ І МЕХАНІЗМИ СТВОРЕННЯ, РОЗВАЛУ ТА ЗМІНИ ПОЛІТИЧНИХ МІФІВ

4.1. Особливості створення політичних міфів

Щоб усвідомити, як виникають міфи, в тому числі й політичні, важливо зрозуміти, чому вони, власне, виникають, для чого створюються і підтримуються у масовій свідомості. Цілком слушною є думка з цього приводу Г. Шіллера, який пише: “Міфи створюються для того, щоб тримати людей у покорі. Коли їх вдається непомітно ввести у свідомість мас, як то робить культурно-інформаційний апарат, міфи набувають величезної сили, тому що більшість людей не підозрює про маніпуляцію, що відбувається. Спеціальні методи передачі міфу роблять процес управління значно ефективнішим” [219, 42]. Отже, мало створити політичний міф, потрібно його ще й ввести у масову свідомість, подбати про те, щоб він проіснував (протримався) у такій свідомості якомога більше часу.

Таке існування або актуалізація політичного міфу може відбуватися лише за умови, якщо конкретні дії творців міфу відповідають основним принципам.

Перший принцип. Політичний міф має тісно (хоча, може, й неявно) пов’язуватися з культом і традицією. “Щоб ми не описували, — зазначає Н. Гудмен, — ми завжди зв’язані способами опису. Наш всесвіт, якщо можна так висловитися, складається скоріше із цих способів опису...” [46, 120]. Якщо при побудові якої-небудь політичної моделі вона не торкається містики (наприклад, боротьба Добра і Зла, особлива місія і т. ін.), термін її існування буде надто обмеженим. Отже, розшифровка, розуміння міфу, виявлення його сюжетного задуму і сутності завжди передбачає фіксацію паралелей з класичними міфами та релігіями.

Другий принцип. Необхідна відповідна технологія добору своєрідного “ключа” до міфу. Звичайно, зачатки міфу завжди є

в суспільстві, потрібно лише знайти “ключ” і момент, коли його потрібно розбудувати, сконструювати. Звідси — тісний зв’язок політичного міфу з традицією та архетипами колективного несвідомого.

Третій принцип. Міф повинен мати певні ознаки тотальності. Тобто потрібно ставити завдання розроблення способів введення у масову свідомість за допомогою різних каналів єдиного міфу, який може замінити потік тих міфологічних уривків, які широко й постійно використовуються в рекламній продукції, але швидко набридають, спростовуються і перестають істотно впливати на поведінку, діяльність людей. Прикладом вдалої тотальної міфології є колишня радянська міфологія, яка охоплювала усі сфери життя.

Поширеною технологією створення міфу є введення міфосюжету, який добудовує “картину світу”, пояснює історію, і таким чином звільняє людину від необхідності тримати в голові велику кількість інформації чи породжує інтерес до певного виду інформації. Тобто це ніби повторення повідомлення, яке вже закодовано в глибинах пам’яті, і тому воно не вимагає додаткової інформаційної обробки. Міф слугує зв’язуючою ланкою між процесом творчості і логікою. Із зв’язаних і прийнятих масою міфосюжетів народжується віра, як своєрідний внутрішній контролер. Набуваючи сили звичаю, така віра проникає в душу назовпу, змінюючи буденну реальність, прикрашає її чи оживляє в пам’яті так званий “золотий вік”.

Міф закріплюється в ритуалі. Тобто ритуал забезпечує міфові відповідну тривалість життя. Наприклад, за допомогою церемоніалу певне зібрання перетворюється в гіпнотичну масу. При цьому авторитет вождя чи партії підкріплюється системою символів: знаменами, алегоріями, гімнами, лозунгами, музикою. Без символів, що шануються чи заперечуються, руйнуються, не може бути активності мас. Ярлики закріплюють ідеї та образ вождя, а свято символів таким чином готує людей до нової ідентичності.

Донести міф до свідомості мас можна також за допомогою створення культів, зразків, яких нині є багато. Сучасні політичні культи спеціально виробляються верхами і нав’язуються низам за допомогою віртуозної пропаганди і маніпуляцій свідомістю, так що низи практикують ці культи як щось конче своє і

природне. Так, С. Поцілуєв пише: “Політичний культ утворює квазірелігійну систему міфів і ритуалів, за допомогою яких існуюча влада в особі її представників набуває для маси сакрального змісту. У будь-якому сучасному суспільстві політичний лідер стає культовою фігурою, як тільки він починає виступати в ролі “батька нації”, “гаранта демократії” чи навіть політичного “секс-символа”. Загалом імідж культових фігур у сучасній політиці “дрейфує” між неземним образом святості, властивим традиційним релігіям, і розкомплексованою поведінкою зірок шоу-бізнесу” [149, 70].

Інший спосіб уведення міфу у свідомість мас полягає у створенні певної системи посвячення, оформлення ритуалу причетності людини до ієрархії, інформаційної піраміди, в якій “верхівка суспільства”, володіючи найбільшою інформацією, вибудовує зв’язок з основною масою населення, закидаючи так звані “міфологічні крючки” у свідомість людей в процесі “ловлі душ”. Тут дається взнаки сама причетність особистості до інтелектуальної традиції, яку представляє складна структура міфу, що піддається лише поступовому, досить повільному засвоєнню і вимагає певних здібностей і зусиль. Прикладом такого роду ієрархій можуть бути організації на зразок ордену, спецслужби, різні таємні товариства тощо.

Має місце і зворотний вплив. Так, А. Кольєв вказує, що “дії інституціональної системи відображаються на стані несвідомого і повертають владі інтуїтивні реакції населення — натхнення і синівну любов до “царя-батьюшки” та “отців-командирів” чи скепсис, зневагу і ненависть. Розумний політик не повинен нехтувати такого роду реакціями...” [75, 60]. Дбаючи про входження політичних міфів у масову свідомість, потрібно враховувати також існуючі і домінуючі в соціумі стереотипи, коли “...політик не повинен протистояти стереотипам, що сформувалися в суспільстві. Намагатися з ними боротися — надзвичайно небезпечно. Навпаки, їх бажано поставити собі на службу”, — вказує Г. Шіллер [219, 776].

Сприйняттю політичного міфу масовою свідомістю людей головним чином сприяє його певна простота. У сучасній масовій політичній свідомості реальні соціальні та етнічні проблеми, що мають місце в суспільстві, замінюються спрощеними уявленнями про вічну боротьбу двох міфологізованих спільностей, проти-

лежностей (“демократи” — “автократи”, “патріоти” — “космополіти”, “наші” — “не наші”), а ставлення до інших етнічних, конфесіональних груп будується за принципом “ми — вони”. Спрощений варіант представлення ситуації, звичайно, має більше шансів на виживання, оскільки з легкістю може захопити масову аудиторію завдяки своїй простоті й доступності.

Проникнення політичного міфу в масову свідомість спирається на емоційну насиченість подачі та знаходження “магічних” слів і захоплюючих метафор, для відшукування яких звертаються до міфологічних джерел. Е. Шестопал наголошує на тому, що “навіть якщо респондент не знайомий із конкретними міфологічними репрезентаціями образу... вони обов’язково присутні в його асоціаціях. Не згадуючи про гіпотезу колективного несвідомого, це можна мотивувати впливом культурного дискурсу: міфологічна конкретика надходить з казок, які чули в дитинстві (про що дорослий може й не пам’ятати); з приказок і прислів’їв, зі стійких словосполучень і фразеологізмів” [218, 171]. Оформлення політичного міфу здійснюється через образи та символи, що дають змогу вдихнути життя у створену конструкцію завдяки новим текстовим культурним кодам.

Не слід ігнорувати також метод введення політичних міфів у свідомість мас за допомогою чуток. Як вважає А. Потеряхін, “чутки можуть розглядатися як непрямий вияв колективного несвідомого, певних архетипових феноменів” [152, 10].

Залежно від терміну, який відпущено на активізацію міфу, технології введення політичних міфів у масову свідомість поділяються на високоінтенсивні і низькоінтенсивні. “Високоінтенсивні технології дають можливість здійснювати зміни у свідомості за короткий час. Низькоінтенсивні — розраховані на досить тривалий період. В результаті створюється сприятливий контекст для їх можливих майбутніх дій. Їх перевага в тому, що мета дії відома лише комунікаторові, але не його аудиторії. У разі високоінтенсивних технологій мета комунікації явна для обох сторін. Тому вона може натрапити на неприйняття аудиторії” [160, 6].

За багатьох обставин міфологічні технології в політиці не можуть ставати загальнодоступними як через особливості міфотворця, так і через те, що міф значною мірою є “ноу-хау” автора, його творів. Крім того, міфологічні технології найчастіше ста-

ють надбанням тісної групи людей, що інтуїтивно, образно кажучи, зрозуміла ефективність тих чи інших дій у боротьбі за владу.

Далеко не всі політичні міфи існують завжди або навіть тривалий час. Окремі з них дещо видозмінюючись, все ж продовжують існувати, інші — підмінюються оновленими або й зовсім новими міфами.

Політичні міфи можуть утворюватися по-різному. Одні визначально починають виникати з абсолютно однієї, навіть невеликої політичної ідеї, ситуації, обростаючи з часом усе більшими інформаційними засадами. Інші — зароджуються в результаті перекручення, містифікації образу конкретної політичної, економічної чи іншої ситуації.

Політичний міф часто бере свій початок із звичайного символу, ідеї, що поступово обростає усе більшою інформацією. Така інформація, однак, не є спонтанною, випадковою, навпаки, вона будує, добудовує відповідну і досить струнку логічну конструкцію. Нація, народ може мати великий і досить тісний міфологічний простір, однак у ньому завжди є основні, провідні міфи, що несуть в собі найбільше інформаційне, психологічне навантаження. Зазвичай такі міфи лише звеличують націю, помітно виокремлюючи її з-поміж інших, роблячи унікальною, неповторною. Вони існують упродовж тисячоліть, дещо поновлюючись і модифікуючись, та залишаючи при цьому єдину логіку і мету.

Будь-який політичний міф одночасно можна розглядати з двох боків: міфічного і реалістичного. Перший постійно “дописується”, “доопрацьовується” з тим, щоб підкріпити другий, пов’язаний з реальними подіями і фактами. Здійснюють цю роботу, звичайно, досвідчені політтехнологи, люди, які добре володіють політологічними знаннями та вміють глибоко аналізувати політичні ситуації. Це означає, що політичний міф взагалі можна створити штучно, сфабрикувати за задалегідь заданими параметрами і метою.

Кожен міф обов’язково закріплюється одним або цілою системою символів, ритуалів, дій, які, власне, і забезпечують його існування. Це можуть бути гасла, прапори, програми, гімни, музика, окремі зрежисовані дії тощо. Час від часу такі ритуали і дії мають повторюватися з тим, щоб міф не зник із свідомості людей.

Живильною основою політичних міфів є політичні настанови і стереотипи.

Політична настанова — це певна готовність суб'єкта політичного процесу, життя реагувати на ті чи ті політичні події і явища.

Політична настанова суб'єкта політичної дії формується на основі певного знання, поінформованості, досвіду (практики) суспільно-політичної діяльності. Крім того, такої настанови не може бути без відповідного психологічного переживання людиною (суб'єктом) цінності, сенсу політичного об'єкта [129, 87].

Спочатку поняття “настанова” вводили і використовували для того, щоб позначити залежність швидкості реагування на ситуацію, що сприймається від минулого досвіду (Л. Ланге), чи деяких ілюзій сприйняття (Г. Мюллер, Т. Шуман), а вже пізніше — для позначення суб'єктивних орієнтацій індивіда, групи або суспільства на відповідні цінності.

Політична настанова — це відношення особистості до тих чи інших політичних об'єктів, механізмів саморегуляції, стійкості та узгодженості поведінки, процесів соціалізації і трансформації поведінкових настанов [Там само].

Серед багатьох функцій політичних настанов виокремимо наступні:

- функція як механізм стабілізації політичної діяльності. Тобто політична настанова надає політичній діяльності певної стійкості, послідовності, цілеспрямованості;
- функція як відсутність потреби приймати рішення про дію. Тобто за наявності політичної настанови людина діє без особливих інших стимулів і спонукань;
- функція, коли настанова виступає гальмівним або стабілізуючим чинником.

Поруч із настановою діє й політичний стереотип, що є спрощеним, схематизованим, аксіоматичним і емоційно забарвленим уявленням про конкретні політичні об'єкти.

Уперше термін “політичний стереотип” увів до вжитку американський публіцист У. Ліппман, хоча пізніше його теоретичні обґрунтування цього терміну зазнали істотних доопрацювань. Зокрема, не всі політологи поділяли і нині поділяють його твердження, що за рахунок політичного стереотипу, мовляв, можна досягти відповідного впливу на маси і навіть відчутного зміцнення державної влади.

Для політичного стереотипу характерна відповідна персоніфікація подій, великий емоційний заряд, ірраціональність, стійкість. Він суттєво спрощує процес орієнтації людини, суб'єкта політики в політичному просторі. Цьому сприяє насамперед те, що формування політичних стереотипів має місце тоді, коли індивідуальний чи груповий політичний досвід за якихось умов є достатньо обмеженим або ж помітно не збільшується.

Відтак політичні міфи багато в чому існують саме завдяки сталим настановам, стереотипам.

Непересічне значення для створення та існування політичних міфів, як зазначалося, має ідеологія, оскільки громадська, суспільна думка без ідеології (ідеологій) існувати не може.

Постає питання: “Якою мірою конкретні ідеології впливають на громадську думку?” Її формування в буденному житті встановити досить складно, вдаючись навіть до широких, репрезентативних соціологічних досліджень і опитувань. Справа в тому, що люди іноді, навіть відкрито, не симпатизуючи, не підтримуючи будь-яку окрему ідеологію, все ж вбирають у себе певні ідеї та цінності, пов'язані з цією ідеологією, ідентифікують себе із цими цінностями. Більше того, люди спілкуються, симпатизують політичним лідерам, еліті, партіям, лобістським групам і групам тиску, засобам масової інформації, які, власне, і є основними носіями ідеологій, а відтак — своєрідними зв'язківцями між ідеологіями і масами. Отже, погляди окремо взятої людини можуть бути недостатньо чітко означеними, орієнтації на певні ідеології слабкими, непомітними, однак це зовсім не означає повну політичну байдужість, індиферентність людини чи групи.

Важливими елементами політичних міфів є полічні символи. Їх багато, вони існують у кожного народу — це інструмент фіксації, відтворення ідентичності нації, народу, що концентрує в собі основні його цінності та ідеали. Такими символами є прапор (колір, форма, зображення), герб, гімн, емблема тощо.

Політичні міфи створюються певними людьми чи групами людей, які, спираючись на наукові теорії свого часу, прагнуть надати цим міфам видимість вірогідності й наукоподібності. З часом політичний міф починає існувати незалежно від його творців, а самі творці можуть стати навіть його жертвами. Політичні міфи, на відміну від міфів архаїчних, поширюються не ус-

ним чи рукописним шляхом, а головним чином через засоби масової інформації, завдяки їм.

Політична міфотворчість поєднує в собі елементи діяльності маси і політичних маніпуляторів, які перетворюються у її представників. Завдяки організаційній конструкції міф об'єднує людей в групи і маси. В них виникає суто міфологічний “інтерес” — інтерес задоволення певного емоційного запиту і ототожнення з групою і вождем. Так, В. Дубицька стверджує, що “Консолідація будь-якої стійкої людської спільноти має потребу в героїчному епосі. Це колективна пам'ять про час, коли не споглядалося, а по суті розрізнені людські життя проживаються як одна доля. Тоді людський конгломерат сплавляється в єдине ціле, в “колективну особистість”, у якій залишалося так мало місця для індивідуального, що будь-хто легко ототожнював себе з Народом, Класом чи Партією. У значно спокійніший час така надособистісна сутність слугує взірцем для самоідентифікації, для підтримання Ми-почуття” [57, 71].

Політичні міфи постійно змінюють один одного залежно від того, як змінюється і саме політичне життя. Це не означає, що окремі міфи вмирають чи зникають повністю. Головним чином, це довгий процес поступової зміни одних міфів іншими і насамперед трансформованими, видозміненими старими. Відомий соціальний психолог Р. Жирар наголошував на тому, що в житті має місце загальна деміфологізація, яка виявляє себе як “жертвна криза”. Він пише: “...загальна деградація міфічного має вигляд форм, що розмножуються і змагаються, безперервно одна одну знищуючи й перебуваючи у двозначних відносинах з міфом, оскільки кожного разу вони виявляються настільки демістифікованими, наскільки й міфічними — міфічними навіть у самому процесі демістифікації, не ілюзорної, звичайно, але завжди спрямованої тільки на чужий міф. Міфи демістифікації народжуються немов черв'яки на трупі великого колективного міфу, яким вони харчуються”.

Природно, що політична міфотворчість у сучасних суспільствах надто відрізняється від суспільств нижчого рівня суспільного, соціального розвитку насамперед тому, що вони мають культуру, яка ґрунтується на багатьох писаних законах і установлених політичних інститутах. Тобто це міфи, що сконструйовані за складнішими механізмами, сценаріями і технологіями.

Втілення політичного міфу в життя здійснюється шляхом відповідного політичного ритуалу, побудованого на політичних технологіях. *Політичний ритуал* — це сукупність певних, періодично повторюваних дій, завдяки яким задаються основні символічні коди, часові й просторові системи координат для окремих суб'єктів політики, політичного процесу.

Підтримкою, живленням політичних міфів є спеціальні політичні технології, політичні свята й ігри, державні церемоніали й ритуали, масові публічні акції (мітинги, маніфестації, демонстрації тощо).

4.2. Технології руйнування політичних міфів

Політичні міфи мають свої закономірності змін та руйнування, або знищення.

У політиці вважається за правило, або закономірністю, ситуація: якщо міф визначається в суспільстві, обов'язково консолідується протилежний табір. В останньому швидко формується не лише прагнення боротися з неависним міфом опонента, а й бажання змінити його так, щоб позбавити будь-яких надій на закріплення в більш чи менш численній соціальній групі, або в суспільстві загалом. Виникає також бажання зробити чужий міф продовженням свого власного. Як зауважує В. Дубицька: “Щоб зруйнувати культурну популяцію, не потрібно знищувати її фізично — достатньо знищити її міфи. Соціальний переділ, глобальні зміни структури суспільства — а фактично такий період ми зараз і переживаємо — стають часом зіткнення двох історій: міфологізованої і спростовуючої міф. При цьому ми маємо справу з тією самою міфологічною свідомістю, лише з протилежним знаком” [57, 72]. Подібне витіснення міфу іншими міфами (контрміфами) і є основним методом руйнування міфу.

Якщо існують міфи, то є і контрміфи. Сучасний контрміф — це завжди спрощена і викривлена копія якогось іншого міфу, проти якого часто цей контрміф і направлений. Так, А. Кольєв у “Політичній міфології” вказує, що “мода на ті чи інші наукові теорії підмінюється їхніми зниженими майже до побутових банальностей формами міфології. Такого роду міфи відповідають і дарвінівському вченню, і гіпотезі про неземні цивілізації, і тео-

рії відносності. Проте найбільш руйнівні для людської цивілізації контрміфи виникають у вигляді квазірелігійних учень” [75, 244].

Слід зауважити, що в сучасній політиці також є своєрідна “мода” — “спалювання історії”, яка тісно пов’язана із негативною стороною глобалізму, а найімовірніше, є спеціально сконструйованою технологією. Така контрміфологічна технологія “спалювання історії” відрізняється від міфологічної ініціації повернення до так званих “початкових часів”, або “золотого віку”. В контрміфі “спалюється” і усвідомлення вже отриманого досвіду, замість ідентифікації відбувається здичавіння, деградація особистості. За таких обставин архаїка перестає існувати, а традиція розглядається як застарілий, непотрібний спадок.

Результатом імплантації контрміфологічних образів, пропаганди регресії громадянської самосвідомості останнім часом став “новий стиль”, який перетворився на взірець для засобів масової інформації. Тобто відбулася своєрідна підміна вибору тієї чи іншої соціальної концепції вибором між рекламними проектами. Відсутність концептуальної міфології чи підміна її міфологією одномоментною, уривковою, побутовою поступово нарощує в політичному персонажі невідповідність архетиповому образу, розкладає політичну еліту, перетворюючи політику на “брудну справу”.

Як уже зазначалося, руйнування історичного міфу пов’язане з майже одночасним зародженням та формуванням контрміфу.

Контрміф може, власне, будуватися за тими самими канонами, що й звичайний політичний міф, який виник раніше. До нього застосовуються уявлення про “міфологічний крючок”, за допомогою якого в той чи інший проект втягується цілий пласт символів, сюжетів, уявлень тощо. Найвражаючі результати впливу на свідомість більшості людей дає той контрміф, який створюється на основі трансформованого дублікату вже відомого релігійного міфу. Тим самим за відомим міфом начебто виявляється істинний зміст та імітується прозоріння, відкриття, причетність до невідомого.

Ознаками контрміфу у політичній ідеології чи певному соціальному проекті досить часто виступають так звані богоборчеські мотиви, прагнення до всезмішання, ліквідації ієрархії,

механічного об'єднання протилежностей, возз'єднання усіх цінностей в єдине “ніщо”.

Контрміф може бути підступним, достатньо агресивним, але не творчим. Він найчастіше просто нездатний охопити відповідну історичну перспективу, оскільки керується лише поточними потребами. Можливо, тому в останні роки такими небезпечними є контрміфи, незважаючи на те, які б реальні дивіденди вони не обіцяли і не приносили.

Контрміфи ґрунтуються на певних контрміфологічних концепціях. У політиці вони спираються на філософський релятивізм, що дає змогу послідовно руйнувати будь-які образи чи понятійні конструкції, доводячи світогляд до повного хаосу, або майже до абсурду. Саме такого роду філософська позиція стає найбільш адекватною кризовому світоглядові, який не в змозі відновити цілісність картини світу.

Процес руйнування політичних міфів здійснюється також шляхом їх поступового розвінчування, заперечення. При цьому нерідко звертаються до авторитету науки, апелюють до неї. Як зазначає С. Московічі, сучасне суспільство “бюрократизує цінності культури і секуляризує вірування за допомогою науки. Просвітивши себе відчутними досягненнями, воно потихеньку стирає тисячолітні сліди міфу та магії, ілюзію смислу життя. Воно неухильно просувається до завтрашньої “розчарованості світу” [120, 35].

Як для міфу, так і для свідомості, найбільш руйнівними є інформаційні методи, і саме ті, що спрямовуються на своєрідне відщеплення індивідуальної свідомості від соціуму, на звуження кругозору особистості, занурення її в ілюзорне, далеке від реального життя, руйнування способів і форм ідентифікації особистості стосовно фіксованих спільнот, що приводить до зміни форм самовизначення та деперсоналізації. Такі метаморфози, пов'язані з міфічним, Ю. Громико назвав “консцієнтальною зброєю”. Головна мета застосування цієї зброї — звільнити організацію свідомості людини від різних культурних обмежень, щоб вона могла вміщуватися в будь-якій матриці [41; 42; 43]. Це може мати не лише серйозні, а й катастрофічні наслідки для людства, всієї цивілізації. З цього приводу Г. Лебон говорив так: “Набуття міцно складеної колективної душі є для відомого народу апогеєм його величчя. Розпад цієї душі завжди означає час її

падіння. Втручання чужоземних елементів є одним із найвірніших засобів досягти цього розпаду... Народам потрібні віки, щоб набути певного психічного складу, і вони його іноді втрачають за дуже короткий час. Висхідна дорога, що веде їх на високу сходинку цивілізації, завжди дуже довга; схил, що веде до їх падіння, найчастіше за все буває дуже коротким” [33, 145]. Такі застереження знавця душі народів Г. Лебона, очевидно, слід розглядати як своєрідне і своєчасне попередження, оскільки існує цілком реальна загроза існуванню людства, ім’я якій — глобалізм.

При цьому слід наголосити, що концепція глобалізму, яка набуває усе більшого значення для долі сучасного світу, мільйонів людей, спрямована на розкладання великих національних організмів шляхом відриву національної еліти від народу і стимулювання усіх форм племінного, вузькоетнічного егоїзму. Ця концепція розробляється політичною міфологією, що ділить людство на обрану секстанську меншість і переважну більшість, яка позбавлена своєї історії і перспектив достойного життя. Таким чином, глобалізм не тільки загрожує існуванню національних держав, а й виступає у формі тотального, універсального нігілізму, що прищеплюється у суспільствах, які ще зберігають традицію, релігійну та етнокультурну своєрідність. Цієї загрози применшувати не слід.

Зазначимо і те, що глобалісти, з одного боку, залякують “новим варварством”, використовуючи страх обивателя для мобілізації його на користь власної стратегії, а з іншого — вони всіляко заохочують таке варварство, вважаючи його причини суто антропологічними, укоріненими в структурах несвідомого. Глобалізм несе в собі парадокс: “... усупереч своїй демонстративній надсучасності він вербує собі у союзники самі архаїчні елементи, у свій час витіснені й придушені модерном”. Водночас цей парадокс можна вважати сучасним технологічним винаходом у галузі політичної міфології — архаїчні соціальні практики часом виявляються значно ефективнішими, ніж сучасні. Тож це має викликати не прагнення викрити глобалізм в архаїзації політичних стратегій (що просто означало б відмову від використання відкритої глобалістами конспієнтальної зброї нового типу), а перевизначення сучасного варварства як парадигми такого роду, в якій архаїка використовується для розкладу свідо-

мості (насамперед національної), а не для її підвищення до самості” (А. Кольєв) [75, 296].

Поступове розщеплення великих національних держав на етносуверенні утворення призводить до того, що на ринок потрапляє те, що раніше не “продавалося” — національні інтереси. Однак такі загрози глобалізації мало враховуються, коли йдеться про існування саме національних, особливо невеликих держав. Народ як хранитель і володар території, історії та ціннісно-нормативної системи при цьому підлягає ліквідації в процесі тотальної приватизації. Звичайно, запереченню піддається питання про національну ідею, національні інтереси, національну безпеку, захист національного інформаційного простору тощо.

Принципово важливо, що міф є засобом боротьби різних суспільних і політичних груп, спрямованих на утвердження і збереження власної системи цінностей, насамперед духовних, дискредитацію супротивників. При цьому міф може спрямовуватися не лише проти внутрішнього, а й проти зовнішнього супротивника як в суто прагматичних цілях (наприклад, для виправдання відповідних претензій на спірні землі), так і для утвердження своєї державної та національної повноцінності. В основі таких міфів лежить здебільшого апеляція до престижних давніх історичних прикладів і зразків.

Оскільки політика пов’язана з міфологічними сутичками, суперечностями, які організовують люди, причетні до створення міфів, то постійно відбувається боротьба за збереження свого міфу і проводиться робота зі знищення конкуруючого міфу. За будь-яких обставин “свій” міф має бути домінуючим, а “чужий” треба розвінчати, зробити недійсним, переконати маси в його оманливості, а то й шкідливості, що зумовлено існуючими соціальними виразками і суперечностями. Найефективнішими засобами і технологіями руйнування, спростування міфу є контрміф, інформаційні методи спростування міфів. У руйнуванні національних міфів важливу роль відіграє глобалізм. Найкраща стратегія боротьби з “чужим” міфом — його десакралізація, виявлення або приписування егоїстичних інтересів, що сховані під облудністю фальшивих ідеалів. Під час такої боротьби за опонентом іноді ніхто і ніщо не стоїть, оскільки його міф може бути або злісною вигадкою, або помилкою, мета якої — дискредитувати існуючий міф.

Завершуючи розгляд технологій формування та розпаду політичних міфів, зазначимо, що при конструюванні політичних міфів потрібно мати на увазі, що чим ближчими до архетипу вони будуть, тим краще їх сприйматимуть люди. Найпоширеніші технології конструювання політичних міфів — це створення міфу про політичного лідера та міфологізація діяльності політичних партій, об'єднань, сил. Для боротьби з політичними міфами суперників існують певні технології їх руйнування. Найефективніші з них — контрміф, розвінчування міфу та інформаційні методи. Для введення політичних міфів у масову свідомість розробляються і використовуються спеціальні технології, до яких, зокрема, належать методи передачі міфу (“магічні” слова, метафори, ритуали та ін.), створення віртуальної реальності, введення міфосюжетів, що доповнюють наявну інформацію, створення політичних культів, систем посвячення, інформаційних ієрархій, запускання чуток тощо. У разі введення політичного міфу в масову свідомість, у потрібний момент можна активізувати його вплив, спиратись на нього, здійснювати політичне маніпулювання з метою впливу на масову свідомість громадян.

МАУП

ПОЛІТИЧНІ МІФИ ХХ СТ., АБО ТОТАЛЬНА ДЕЗІНФОРМАЦІЯ МІЛЬЙОНІВ

Людині властиво вірити. І те, наскільки вона довіряє, безпосередньо пов'язане з досконалістю інформації, в тому числі й міфів, які їй подаються.

Найбільші і найгучніші політичні міфи виникли і сформувалися впродовж ХХ — на початку ХХІ ст. Поясненням цього, з-поміж багатьох причин, є надто гострі суперечності між бажаним, уявним, очікуваним та реальним розвитком людства. Тобто багато з бажаного, очікуваного, прогнозованого не відбулося, а навпаки — маємо протилежне. Незбіг бажаного й реального виявилось у формі величезних трагедій, що призвело до загибелі мільйонів головним чином ні в чому не винних людей, скалічило шляхи розвитку цілих народів і держав. Нині по-справжньому оцінити сутність і наслідки тих політичних міфів — катастроф ХХ–ХХІ ст. — певною мірою означає запобігти, унеможливити їх існування в житті нинішнього та майбутніх поколінь.

5.1. Міф про “Великий жовтень” та “світову революцію”

Це найбільший міф останніх двох людських поколінь ХХ ст., що обернувся величезними трагедіями для мільйонів людей — репресіями, еміграцією, тюрмами і гулагами, переслідуваннями, вбивствами, голодоморами.

Вже нині можна однозначно сказати — і не велика, і не революція, а просто жажливий більшовицький переворот, який призвів до такої кількості невинних жертв, яких не знала жодна революція, що взагалі відома історії. Усі революції в Росії, як, власне, і в більшості країн, спрямовувалися проти християн чи

інших іновірців, а їх мета — забезпечення влади багатства, капіталу.

Політичний міф про пролетарське походження Великої Жовтневої соціалістичної революції, — а точніше було б назвати це більшовицьким переворотом 1917 р., — нині, за багатьох відомих обставин, видається унікальним за своїм походженням, викривленням справжнього характеру подій того часу. Тепер вже відомо, що “експропріація експропріаторів” (за В. Леніним) здійснювалася більшовиками на німецькі та американські кошти. Достеменно відомо й те, що більшість “видатних” революціонерів, таких як Ленін, Троцький, Зінов’єв, Каменєв та інші, мали власні рахунки в банках багатьох європейських країн, куди переводили великі суми грошей, “пожертвуваних” на справу “революції” та пограбованих у власного народу. Так, у листопаді 1918 р. на засіданні більшовицького квазіпарламенту ВЦВК вождь більшовиків В. Ленін говорив: “Мене часто звинувачують у тому, що я нашу революцію здійснив на німецькі гроші. Я цього не заперечую, зате на російські гроші я зроблю таку саму революцію в Німеччині”. І хоча ні Ленін, ні його сподвижники, які в 1918–1921 рр. справді на німецьку революцію витратили величезні кошти, вкрадені у власного народу, зробити обіцяне не спромоглися, проте горя їхні маніакальні ідеї принесли немало.

Дещо детальніше розглянемо головний міф століть “Великий жовтень”.

Організаторами більшості революцій у світі були ті, хто по-справжньому ненавидів народ. Що таке більшовики, РСДРП? Організація терористів, убивць, грабіжників простого люду в найрізноманітніших формах.

Врешті, що таке Маніфест Комуністичної партії Маркса і Енгельса, який Ленін та його поплічники взяли на озброєння як програму, як керівництво до дії? Це не просто політичний документ комуністів, це — стратегія винищення найперше слов’янських, християнських народів. Нагадаємо, що основними завданнями так званої “світової революції” були знищення приватної власності, сім’ї, Богом даної свободи, держави. За задумом більшовиків, держава мала повністю відмерти.

Правда про “Великий жовтень” все ж пробилася собі дорогу і нині є всі підстави назвати це своїми власними іменами. *По-пер-*

ше, марксизм у Росії треба розглядати не асоціюючи його абсолютно і навіть значною мірою з марксизмом як таким. Тут дається взнаки надто багато складових: історія Росії, територія, багатоманітність культурних ознак, специфічна селективна модель світу, що панувала майже кілька століть, і т. ін. Свого часу більшовики, прекрасно зрозумівши ситуацію, спробували за рахунок ідей марксизму створити принципово нову масову свідомість, головною рисою якої мала б бути ідея соціальної справедливості. Вони заявляли, що можуть і повинні взяти владу саме задля встановлення такої соціальної справедливості, в яку за десятироки років змусили повірити мільйони людей.

Марксизм по суті максимально був і є наповненим безліччю абстракцій, які, власне, і перетворилися у міфи. На практиці його втілення в життя стали міфи про свободу, рівність, братерство, щастя, справедливість тощо, як і увесь міф про соціалізм, як суспільство щасливих людей. “Більшовицький соціалізм, — справедливо зазначає український політолог М. Михальченко, — це ілюзія. Він ніколи не мав (і не знав) суспільної власності, завжди користувався експлуатованою працею, порушував права людини, постійно репродукував насильство й соціальну несправедливість, проте завжди звеличував себе у своїй свідомості, в офіційних творах науки, ідеології, мистецтва. Прості ж люди страждали від тиску відчуженої праці, ідеологічного дурману й соціальної несвободи” [141, 322].

Оригінальні думки щодо соціалізму, ідей рівності свого часу висловлював і відомий учений, громадський діяч М. Амосов. Він вказував, що джерелом ідеологій є потреби, однак між слабкими і сильними типами людей існує надто велика розбіжність в оцінках того, що є важливим і неважливим. На його думку, гіпотезу про справедливе суспільство породили саме слабкі особистості, які стверджували, що люди мають однакові потреби, а відтак повинні працювати гуртом і нарівно ділити плоди своєї праці. Влада також повинна належати усім, тобто має домінувати демократія. Чому ці ідеї не вдалося реалізувати? Учений вважає, що сильні чинили опір рівності, вимагали свободи, а слабкі не хотіли працювати, тож як наслідок — виникла потреба в диктатурі.

По-друге, протилежну гіпотезу щодо розвитку людства породили сильні. Вони стверджували, що люди від природи є неоднаковими, різняться своїми можливостями, а тому кожен має

отримувати те, що заробляє власною працею. Звідси виростала приватна власність, наймана праця, протестантська етика і капіталізм, а керувати суспільством мають сильні й багаті.

Відомий дослідник міфів М. Еліаде зазначав, що марксизм, як месіанська ідеологія, взяв на своє озброєння есхатологічний міф про Спасителя. Роль такого спасителя мав зіграти пролетаріат, який у битві зі “злом”, страждаючи, повинен був змінити онтологічний статус світу й утворити безкласове суспільство.

Що ж насправді представляє собою “Великий жовтень”?

Уже в перші роки незалежності в Україну стали потрапляти поодинокі праці, головним чином зарубіжних учених, в яких жовтнева соціалістична революція в Росії поступово поставала не інакше, як спланований, проплачений із-за кордону жовтневий переворот, метою якого був розвал могутньої Російської держави. Так, у 2000 р. у Відні вийшла книга Елізабет Хереш “Таємна справа Парвуса. Куплена революція”, в якій, на основі історичних архівів, було викладено план підготовки та здійснення, починаючи з 1915 р., революції в Росії. Автором плану, ініціатором його здійснення був єврей Олександр Парвус (справжнє прізвище — Гель фонд Ізраїль Лазарович).

Отримали також підтвердження десятками років приховані факти німецького фінансування російської революції. Ленін (Ульянов-Бланк), Троцький (Бронштейн), Зінов’єв (Радомишльський), Урицький, Володарський (Гольдштейн), Каменєв (Розенфельд) та інші не тільки за гроші європейських та інших фінансистів робили російську революцію, а й максимально грабували власний народ, в любові до якого незмінно клялися, перераховуючи мільйони до банків європейських країн.

Щоб зрозуміти сутність жовтневого перевороту 1917 р., слід по-справжньому, об’єктивно осмислити окремі факти з історії.

В. Ленін 4 квітня 1917 р., прибувши до Петрограда, виголосив: “Хай живе світова соціалістична революція!” Більшість не лише учасників тих подій, а й просто людей того часу не сумнівалися, що такий хід історії є цілком ймовірним. Справа в тому, що Ленін і його соратники — більшовики справді надто багато зробили задля того, щоб тисячі людей сліпо повірили в таку принабливу, проте цілком фантазмагоричну ідею.

Загалом доктрина, ідея світової революції — це ідея, концепція, ідеологічний постулат так званого довоєнного (1914 р.) марк-

сизму. Відомо, що його втілення маємо ще в лозунгу К. Маркса і Ф. Енгельса “Пролетарії всіх країн, єднайтеся”, який міститься в “Маніфесті Комуністичної партії”.

Маркс і Енгельс стояли на тому, що з розвитком капіталізму світовий пролетаріат, позбавлений засобів виробництва, власності, поступово стане більшістю населення промислово розвинених європейських країн, Північної Америки, а тому й зможе здійснити революцію якщо не в більшості високорозвинених країн, то хоча б в окремо взятих країнах (найслабкіших ланках у ланцюгу імперіалізму).

Навіть за певних теоретико-стратегічних розходжень упродовж 1917–1920 рр. фактично усі ліві соціалісти Європи підтримували ідею більшовиків щодо світової революції. Однак уже Перша світова війна 1914–1918 рр., коли пролетарі, яким “не було чого втрачати, крім власних ланцюгів”, виступили одні за свої національні інтереси, перекресливши прогнозовані очікування світової революції.

Ситуація з ідеєю світової революції в колишній Росії розвивалася надто своєрідно й неоднозначно. Ще в липні 1915 р. Ленін у своїх роботах зазначав, що імперіалістична війна відкриває еру соціалістичної революції, підготовці якої, на його думку, активно сприяла Перша світова війна. А в 1916 р., в роботі “Імперіалізм, як вища стадія капіталізму” вождь більшовиків обґрунтовує виклад тих, на його погляд, об’єктивних причин, які спричинятимуть світову революцію. Головна з них полягала в тому, що концентрація капіталу в підконтрольних великим банкам монополіях сприятиме посиленню будь-яких соціальних антагонізмів і тому започатковує період гострої кризи “паразитичного, загниваючого” капіталізму. Далі: імперіалізм — це торгова війна, а згодом і просто війна за захоплення територій, сировини тощо. Війна, у свою чергу, призведе до розвалу виробничих сил і т. ін. Тож усе йде по колу: війна — перелік світу — війна.

Ленін прогнозував і очікував світову революцію, доводячи, що її спричинить нерівномірний характер економічного розвитку окремих країн, а тому і Російська революція, за його твердженням, є зовсім не російським, специфічним, а уніфікованим явищем загальносвітового порядку. Спочатку з такими тверд-

женнями погоджувалися багато більшовицьких лідерів, зокрема й Л. Троцький.

Ленін уважав, що революція в Росії, а потім і в Європі, буде поштовхом до світової революції, а політичним штабом, який керуватиме цим процесом, стане Комуністичний Інтернаціонал.

У березні 1919 р. Ленін заявив, що “Міжнародна світова революція починається і посилюється у всіх країнах”, а два роки поспіль, в 1921 р., Троцький зазначає, що є труднощі світової пролетарської революції і що іноземні товариші “... мають вчитися... щоб справді досягнути організацію, побудову, методи і зміст революційної роботи”.

Ще через три роки (1924 р.) Й. Сталін стверджує, що є можливості побудови соціалізму в окремо взятій країні, а відтак від певного відриву від міжнародного розподілу праці, практики і досвіду революційної боротьби.

Нині побутує думка, але малообґрунтована, що й сам Ленін пізніше, особливо з уведенням непу, відмовився від ідеї світової революції. Оскільки майже до смерті він уважав, що Росія, хоча й відкинута назад у своєму розвитку, може спонукати Європу, світ до світової революції.

Уже в 1936 р. в роботі “Зраджена революція” Троцький характеризує Радянський Союз як суспільство, “проміжне між капіталізмом і соціалізмом” — щось середнє, де існують певні суперечності і своєрідна бюрократична каста, що врешті може або привести суспільство до бажаного прогресу, або й відкинути у своєму розвитку далеко назад.

Ідея світової революції провалилася головним чином тому, що марксистсько-ленінська теорія соціалістичної революції, а ще точніше, засоби, якими така революція здійснювалася, видались недієздатними, нежиттєвими. Так, у Росії однозначно почалася тотальна націоналізація і передача в руки робітників заводів і фабрик, а землі — селянам. Мала місце повна ліквідація найменшої приватної власності, відміна приватної торгівлі, фактично відміна грошей і перехід на прямий розподіл продуктів. У 1920 р. було введено загальну трудову повинність без заробітної плати (продуктовий, промтоварний пайок). У країні мілітаризовано виробничі відносини, встановлено безплатне користування транспортом, житлом, соціальними послугами (за Троцьким — “військовий комунізм”, за Марксом — “казар-

мовий комунізм”). На практиці такий комунізм виявився абсолютно нежиттєздатним, штучним, від нього почали активно відмовлятися не лише народи країн Європи, а й громадяни більшовицького СРСР, хоча в 1929–1933 рр. прихильники ортодоксального, доленосного марксизму на чолі зі Сталіним відродили репресивні методи “військового комунізму” — численні репресії, гулаги, голодомори — страшні методи “перемоги” “соціалістичної революції” в окремо взятій країні.

Щоб усвідомити, чому, власне, великий марксистський міф про світову революцію не зреалізувався, слід детальніше й критичніше поглянути на марксистську доктрину взагалі.

По-перше, називати “марксизмом” вчення (ідеї, концепції, теорії), сформульовані Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом, можна лише умовно, за іменем Маркса. Самі мислителі називали таке вчення “науковим соціалізмом”, жорстоко критикуючи тогочасних соціалістів за їхній утопізм.

По-друге, ідеологи марксизму головними чинниками формування нової соціальної структури і класових відносин в умовах капіталізму вважали виключно “матеріальні”, економічні чинники.

По-третє, однією з найбільших помилок марксизму, особливо марксизму-ленінізму, було передбачення стосовно того, що капіталізм, мовляв, механічно породжуватиме поряд з буржуазією чисельний загін пролетарів-жебраків. Вони здійснять не інакше як майже світову революцію (в усякому разі вона мала відбутися в економічно високорозвинених країнах), в результаті якої відкриється шлях до безкласових суспільств соціальної рівності. Ні багаточисельного пролетаріату, ні потужних соціальних революцій, які пророкували Маркс, Енгельс, Ленін, світ так і не побачив, підтверджуючи висновок стосовно того, що механічні методи аналізу політики є хибними.

По-четверте, марксизм залишає майже нез’ясованим питання про роль політичного керівництва у країнах, що стоять на шляху інтенсивного капіталістичного розвитку, соціально-економічної, політичної диференціації, а тому такі політичні лідери, зокрема, як Ленін, Сталін, Фідель Кастро, Мао Цзе-дун та інші трактували і, головне, здійснювали таке керівництво на власний розсуд і під себе самих, що здебільшого призвело до авторитарної, тоталітарної одноосібної влади.

Відтак марксистський підхід до організації суспільного життя, аналіз капіталістичного суспільства зосереджується здебільшого на питаннях влади та панування.

Проте слід зауважити, що ідея “світової революції” не закінчилася з епохою Леніна, ще за життя якого на IV Конгресі Комінтерну (1922 р.) зазначалося, що боротьба зі світовим імперіалізмом здійснюватиметься, мовляв, з “тилу”, через колонії. Саме таким “колоніям” (Афганістан, Іран, Китай, Туреччина та ін.) в 1923–1938 рр. надавалася велика допомога. Пізніше (в 60-х роках) такої самої лінії щодо держав Азії та Африки дотримувався уряд СРСР під керівництвом М. Хрущова. У фінансових витратах допомога СРСР “третьому світу” (країнам, що розвивалися), як відомо, тривалий час посідала одне з перших місць. Найбільшим рецидивом доктрини світової пролетарської революції останнього часу, як відомо, вважалася війна в Афганістані.

В історії людства революційні події жовтня 1917 р. в Росії впродовж більш як 70 років подавалися, пояснювалися й стверджувалися комуністичною пропагандою як видатна подія під назвою Велика Жовтнева соціалістична революція. Фактично це був унікальний, багато в чому не просто антигуманний, антилюдський експеримент, поставлений над величезною високорозвиненою країною, що справді потребувала вибору подальшого шляху соціально-економічного розвитку, маючи безліч нерозв’язаних проблем, це був акт вищого цинізму й людиноненависництва.

Справедливо зазначити, що від цього експерименту-міфу більшість країн світу все ж виграли, особливо європейських, які не пішли подібним шляхом радикальних перебудов своїх політичних і економічних систем, винищення мільйонів власних співвітчизників заради удаваного, утопічного “світлого майбутнього усього людства”. Уникаючи власних “великих жовтнів”, такі країни сконцентрували зусилля на зміцненні економіки своїх країн, розширенні та забезпеченні реальних прав і свобод громадян. Шлях до “справедливого, безкласового суспільства” надто дорого коштував усім народам, що населяли Росію до жовтня 1917 р.

Ситуацію з “Великим жовтнем” чудово пояснює, розмірковуючи над роллю мас в історії людства у XX ст., Хосе Ортега-і-Гасет. “Особливість нашого часу, — пише він, — полягає в тому,

що посередні душі, не обманюючись стосовно власної посередності, не боязливо стверджують своє право на неї і нав'язують її усім і всюди” [130, 48]. Справді, в 1917 р. у Росії до влади прийшли не лише посередності, які пишалися тим, що вони університетів не закінчували, а й чужі російському громадянству вихідці, головним чином, з єврейської меншини. Вітчизняні та зарубіжні вчені (С. Білокінь, В. Гергель, Ю. Канигін, А. Костюк, Г. Щокін, В. Яременко та ін.) давно проаналізували і незаперечно довели, що фактично усі основоположники “наукового” соціалізму, творці російського більшовизму, керівний склад ЦК РСДРП (б), Політбюро ЦК РКП (б), Оргбюро ЦК РКП (б), перший більшовицький уряд, керівництво Червоної армії, ЧК, ГПУ, НКВС та інших органів більшовицької влади більш як на 80 % складався з євреїв [223]. Звідси “Великий жовтень” ще називають “єврейсько-більшовицьким переворотом 1917 року”.

КПРС, Компартія України в національному питанні впродовж кількох десятків років розробляли й реалізовували далеко не національну політику. Її складовими була пропаганда, що включала: а) концепції “Єдиної давньоруської народності”; б) “возз’єднання “двох братніх народів” (російського і українського); в) заклики до безкомпромісної боротьби проти “українського буржуазного націоналізму” — лютого ворога українського народу”.

Є надто багато історичних свідчень того, що значна частина українства, особливо його переважна верства — трудове селянство, не сприймала і радикально протестувала проти комуністичної ідеї та ідеології. Доводить це, зокрема, посилаючись на реальні історичні факти і події, відомий український історик, археолог Юрій Шилов у своїй книзі “Чого ми варті” (К.: Аратта, 2006). У ній йдеться про відому зустріч-бесіду та її наслідки між В. Леніним і Н. Махно. Така зустріч відбулася у червні 1918 р. в Москві. Це, на думку Ю. Шилова, було зіткнення (1918–1921 рр.) природного (селянсько-українського) та штучного (революційного, єврейського) варіантів формування “щасливого майбуття”. Ще точніше, то це було, за Ю. Шиловим, зіткнення між комуністами-більшовиками єврейського напрямку і комуністами-анархістами слов’янського напрямку.

Коли більшовики вже домоглися свого і народ відійшов від махновщини, Н. Махно з гіркотою писав: “Не страшно, що біль-

шовики хитрують і брешуть: страшно, що їм хочуть вірити. Втомилися боротися люди, а цей голод закріпить безмежну владу більшовиків. І буде такий розгул населення, якого світ не бачив. Отямиться народ, та буде пізно”.

Щоб якомога краще зрозуміти, в чому махновський комунізм принципово відрізнявся від ленінського, треба звернутися до останньої промови Н. Махна перед залишками Революційно-повстанської армії України (РПАУ), виголошеної 17 лютого 1921 р. Підсумовуючи трирічну дискусію з більшовиками-ленінцями, лідер селянської маси говорив: “Комунізм, якого ми прагнули, передбачає: свободу особистості, рівність, самоуправління, ініціативу, творчість, достаток... Ми мали можливість і намагалися будувати суспільство на ненасильницьких анархічних принципах, але більшовики не дали нам цього зробити. Вони боротьбу ідей перетворили на боротьбу людей. Ненависний народів державний апарат з його представниками, тюрмами тощо не ліквідований, а лише реорганізований. Ця замкнута секта “солдат Маркса”, зі сліпою дисципліною і претензіями на безпомилковість і безапеляційність, ставила собі за мету створення тоталітарної держави без свобод і прав громадян, яка сповідує своєрідний ідеологічний расизм. Самі владарюватимуть, а тюрмами і знущаннями змусять трудящих працювати за чашку кислого молока. Не вірте більшовикам! Хай живе третя соціальна революція!” (*Белаш А. В., Белаш В. Ф. Дороги Нестора Махно. — К., 1993. — С. 570*).

Оскільки “Великий жовтень” був не чим іншим, як великою політичною містифікацією, створений на його ідейних та організаційних засадах Союз Радянських Соціалістичних Республік також проіснував понад півстоліття. Не ставлячи за мету робити глибокий аналіз основних причин і складових, що призвели до розвалу “радянського комунізму”, а за ним і всього “соціалістичного табору”, слід вказати найпоширеніші чинники, які й в умовах сьогодення подаються різними науками і фахівцями як такі, що спричинили колапс СРСР. На думку В. Кременя і В. Ткаченка, це:

- криза легітимності радянської системи (така система була створена штучно, всупереч усієї логіки історичного процесу);

- більш як сорок років уповільненого розвитку (насамперед соціально-економічного, а затим і політичного), що призвело до глибокої кризи економічної системи і соціальних структур;
- криза міжетнічних і культурних відносин (оскільки такі відносини будувалися і штучно підтримувалися комуністичною ідеологією);
- втрата радянською елітою своєї впевненості керувати країною (з одночасним небажанням цієї еліти зміцнювати свою роль);
- істотне поліпшення взаємин між Сходом і Заходом (падіння так званого “залізного занавісу”);
- горбачовська перебудова (ініціативи М. Горбачова) та ін.

За об’єктивної неможливості визначити, який або які із цих чинників були вирішальними для розпаду комуно-соціалістичної системи наприкінці XX ст., насамперед треба брати до уваги усі їх разом узяті, в комплексі.

Те, що розпад СРСР був частиною загальносвітових глобалізаційних процесів, ще не означає, що треба шукати такий розпад саме під впливом глобалізації. Скоріше всього висхідними причинами були ті, що пов’язані з неприродними шляхами і засобами соціально-економічних трансформацій, штучно нав’язаних селянській Росії комуно-більшовиками. Так, сталінська версія побудови комунізму в СРСР передбачала (на відміну від Заходу) замість капіталістичного шляху розвитку перехід від традиційного селянського суспільства до індустріального. Штучна індустріалізація здійснювалася за рахунок винищення селянства, селянського господарювання (колективізація, боротьба з “куркульством”). До цих проблем додалися проблеми національного, етнічного характеру, духовності й ментальності окремих народів, які, як і українство, одвічно прагнули до створення власних суверенних держав. Тож причини розпаду СРСР треба шукати не просто в “недосконалості” комунізму як ідеї, ідеології. Увесь розвиток людства супроводжується величезними суперечностями між свободою і необхідністю, ринком і державою. І хоча ідеального співвідношення бути не може, все ж, головним чином, домінують необхідність і ринок. Однак “тензії” свободи і держави, як свідчить також і розвиток та загибель СРСР, аж ніяк не можна не брати до уваги.

5.2. Міф про поліетнічність України і проблеми національних меншин

У ХХ ст. українці вступили так і не маючи власної держави, хоча понад 300 років до цього вели боротьбу за це з Росією, Австрією, Польщею, Німеччиною та іншими країнами. Найстрашнішим за таких обставин була неприродна, штучна асиміляція, позбавлення кількох поколінь українців їхніх історичних витоків, коріння: били по найголовнішому, що зумовлює спосіб життя, — мові, культурі, традиціях, тобто, розривали у такий спосіб націю, етнос.

Якщо брати до уваги, що справжня сконсолідованість, єдність, плідний розвиток будь-якої нації, народу можливі лише за умови їхньої безпосередньої участі у створенні, зміцненні і розвитку власної держави, то можна уявити, якої шкоди завдають політичні міфи, що значною мірою принижують, унеможливають, нівелюють роль і значення в процесі державотворення саме провідної верстви народу — його титульної нації. Для цього часто і з'являються та поширюються міфи про поліетнічність конкретної країни. Мовляв, у країні живуть багато представників різних націй і народів, так званих національних меншин. Україна в цьому плані не є винятком, скоріше — яскравим прикладом у плані потужності міфу про її поліетнічність.

В Україні з 2002 р. у навчальний шкільний курс було введено дисципліну під назвою “Громадянське утворення”. Вивчати цю дисципліну рекомендовано за посібником “Громадянська освіта” (Навч. посіб. для 11 класу загальноосвітніх навч. закладів / Р. А. Арцишевський, Т. В. Бакка, І. М. Гейко та ін. — К., 2002).

Здавалося б, у чому проблема? А в тому, що відповідно до змісту вказаного посібника нині треба виховувати не патріота українського народу, а “громадянина світу”. Точніше, вже давно пройдено етап розбудови національної держави, тож час формувати не інакше як якесь ідеалізовано космологічне, тобто ніяке суспільство за своїми етнонаціональними, ідейними характеристиками. До цього можна додати і те, що твердження окремих учених, політиків, у тому числі й Президента України, що в європейській країні не може бути національного питання, практично не витримує аж ніякої критики. Таке питання може мати

місце в будь-якій країні, справа в іншому — якою мірою демократично, цивілізовано воно вирішується.

Національне питання в Україні гостро стояло століття після і нині вважати його вирішеним — справа більше ніж необ'єктивна.

Зауважимо, що в науковому обігу та практиці суспільної, політичної діяльності усе більше й більше використовується і нав'язується громадянам такий термін, як “політична нація”. Ідеальним прикладом у цьому плані є США, населення якої і становить політичну націю. Такою самою “політичною нацією” намагаються обізвати й українство, тобто усіх, хто живе в Україні. Може, саме для того антиукраїністи і прибрали графу “національність” із паспортів громадян у сучасній, новітній Україні, щоб ми і наші діти забули, що є українцями.

Усі, хто живе в країні Україна, справді надто різні, несхожі, неподібні, особистісні й унікальні, які б загальні ознаки та риси при цьому не спробували в собі, або інших віднайти. Об'єктивно й природно, що нині в Україні налічується (за даними Держкомнацміграції) 134 національні меншини. Їхнє життя складається по-різному, хоча кожна меншина має, і, головне, на власний розсуд декларує свої проблеми, претензії до держави, інших націй, хоча здавалося б, чому так, адже маємо близько п'ятдесяти законів, інших політико-розпорядчих документів, які обстоюють, регламентують життя як кожної цюнайменшої етнічної групи в Україні, так і усіх разом. Та й держава, зрозуміло, за своїми реальними можливостями дбає про національні меншини, щоб забезпечити національний мир і злагоду як надзвичайно великий здобуток і минулих років, і років творення нової України.

Україна здавна була і лишається державою з поліетнічним складом населення. На її території нині, згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р., проживало 48,2 млн осіб, з яких 37,5 млн осіб (77,8 %) — етнічні українці, які є основою державотворчого потенціалу і становлять національну більшість, або титульну націю, що дає назву державі. Стосовно представників інших національних спільнот, то вони становлять 10,7 млн осіб (22,2 %). Всього в Україні представлені понад 130 етносів. Як твердять більшість етнополітологів, серед цих етносів можна виокремити корінні народи (навколо цього визна-

чення ведуться дискусії у сучасній науковій літературі, через нечіткість його тлумачення в нормативній базі українського законодавства), національні меншини та етнічні групи.

Природно, що доля багатьох народів, які населяють територію сучасної України, має багатовікову, складну, а іноді й суперечливу історію проживання на теренах нашої держави (білоруси, греки, євреї, караїми, кримські татари, кримчаки, литовці, німці, поляки, росіяни, румуни, угорці, цигани, чехи та ін.). Є й такі народності, які з'явилися не так давно, і це, головним чином, пов'язано з розвитком політичних, економічних, культурних та інших зв'язків молоді української держави, а також і з тими проблемами (військові конфлікти, переселення, міграції, незадовільний економічний чи політичний стан), що виникають у тих країнах, звідки прибули до України іммігранти. Ці процеси були й залишаються надто мало, поверхово дослідженими.

Звичайно, задоволення конкретних етнокультурних потреб окремих національних меншин і усіх їх разом є невід'ємною складовою державної політики України у сфері забезпечення прав і свобод людини. І робитися це має як з урахуванням світової, так і вітчизняної соціальної, політичної практики.

Основними нормативно-правовими актами, що містять принципові положення з питання про національні меншини, їхній статус і життя в Україні, насамперед є Конституція України. У цьому документі крім поняття “національні меншини” використовується також термін “корінні народи”, що викликає не лише неоднозначність у самому трактуванні цього терміна. Іншими документами, в яких також затверджені положення про національні меншини, є Декларація про державний суверенітет, Декларація прав національностей, Закон України “Про національні меншини в Україні”, Рамкова конвенція Європи про захист національних меншин (ратифікована у 1997 р.), Європейська хартія регіональних мов і мов меншин (ратифікована 2003 р.) та ін.

Здавалося б, за наявності такої нормативно-правової бази національне питання загалом, та й питання окремого етносу чи національної меншини, в Україні могли б бути врегульовані без проблемно. Проте це не так. І все починається з того самого

термінологічного визначення окремих понять стосовно національної геополітики і національних питань взагалі.

Зауважимо, що найбільш адекватне визначення в нормативно-правовій базі України отримав термін “національна меншина”. Так, відповідно до ст. 3 Закону України “Про національні меншини” (1993 р.) до “національних меншин” “належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою”. Таке визначення об’єктивно є надто загальним, хоча й багато в чому відповідає загальносвітовим стандартам. Оскільки точнішого визначення, яке б так глибоко конкретизувало це поняття в політико-правових документах України, ми не знаходимо, то природно, що маємо звертатися до міжнародного рівня документів. Конкретизація змісту поняття “національна меншина” міститься, зокрема, в робочому документі ООН “Визначення меншин” (1996 р.), де зазначається: 1. “Меншина означає групу осіб, які постійно проживають на території держави, є чисельною меншістю стосовно решти населення цієї держави, тобто складають менше половини її населення, мають національні, етнічні, релігійні, мовні, а також інші пов’язані з ними характеристики, культуру, традиції і т. д., які відрізняються від відповідних характеристик решти населення, і які виявляють прагнення до збереження, існування і самобутності такої групи”. У ст. 5 цього документа вказано: “До меншин не належать: а) корінні народи; б) групи осіб, які розглядаються як народи і відповідно мають право на самовизначення; в) групи осіб, які мають згадані вище характеристики, але явно не прагнуть до збереження своєї самобутності, групи осіб, які мають згадані вище характеристики, але є настільки малочисельними, що відсутня об’єктивна можливість встановити для них якийсь спеціальний режим захисту”. І, врешті, ст. 6, в якій записано: “Якщо є якісь сумніви у тому, що групи, згадані в пункті 1 попередньої статті, не прагнуть до збереження своєї самобутності, діє презумпція, що вони прагнуть до її збереження”. Однак принципове значення має саме ст. 7 цього документа, в якій записано: “У разі виникнення питання про вжиття до якоїсь групи осіб поряд з визначенням меншин якогось іншого визначення перевага надається визначенню, застосування якого тягне за собою надання цій групі найбільш сприятливого

режиму, якщо неможливе поєднання таких визначень і режимів, що витікають із цих визначень”.

Наголосимо, що наведені визначення (дефініції) поняття “національна меншина” є чинними і для України, бо становлять частину її національного законодавства, навіть якщо в такому законодавстві відповідним чином і не прописані.

Складнішим і багато в чому дискусійним є визначення терміна “корінний народ”. У сучасній Україні на цей статус претендують, головним чином, кримські татари, кримчаки, караїми, роми. Підставою для претензій цих етносів стала саме Конституція України (1996 р.). У ст. 11 цього документа зазначається: “Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традиції і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України”. Крім того у ст. 92 (3) записано: “Виключно законами України визначаються права корінних народів і національних меншин”, а ст. 119 (3) закріплює таке: “Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин — також програм їх національно-культурного розвитку”.

Цілком правильним буде стверджувати, що корінні народи — це народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є ця країна, в період її завоювання або колонізації, або в період встановлення існуючих державних кордонів. У будь-якому разі в такому обґрунтуванні є логіка. Важливою характеристикою корінних народів є також і те, що вони, незалежно від свого правового стану, зберігають деякі або майже всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інститути. Обов’язковою ознакою належності до корінних народів є також самоусвідомлення самих народів як корінних націй території. Тут вже постають питання внутрішньої духовної єдності, згуртованості, вміння узгоджувати своє життя з іншими народами на засадах демократії, порозуміння, толерантності.

Звичайно, названі характеристики, критерії і ознаки корінних народів ще не досить чіткі, оскільки в історичному плані вельми важко знайти ті племена і народи, які першими освоїли ту чи ту територію. Це складний, довготривалий, а іноді й суперечливий процес, який має надто принципові наслідки.

Багато кращих представників окремо взятого народу, особливо політики, державні, громадські діячі нерідко спекулюють на твердженні первинного перебування їх національних, етнічних попередників на конкретній території, додаючи сюди і вагомість їхнього особистого внеску в її соціально-економічний, політичний, духовний розвиток.

Відтак можна вважати, що поняття “корінний народ” є невідривно визначеним, хоча спроб зробити це в історії окремих держав було дуже багато. Йдеться про Статут ООН і такі важливі документи міжнародного рівня і значення, як: загальна Декларація прав людини (1988 р.) та Конвенція щодо попередження злочину геноциду (1948 р.), Європейську Конвенцію про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), Міжнародний Пакт економічних, соціальних та культурних прав (1966 р.), Резолюцію 1514 Генеральної Асамблеї ООН (1983 р.), Резолюцію 41/128 Генеральної Асамблеї ООН (1986 р.), Декларацію принципів, прийнятих четвертою Генеральною Асамблеєю Всесвітньої Ради корінних народів (1984 р.), Конвенцію № 169 Міжнародної організації праці (МОП), Віденську Всесвітню міжнародну конференцію ООН (2001 р.), Всесвітню конференцію на високому рівні з питань соціального розвитку (1995 р.) та ін.

За багатьох обставин безпосередня реалізація окремих положень цих документів може призвести до серйозних проблем. Наприклад, питання землі, природних ресурсів в Україні у Конституції України визначене наступним чином (ст. 13): “Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу... є об’єктами права власності українського народу”. Однак саме поняття “український народ” — це всі громадяни України, незалежно від їхньої національності. Якщо ж користуватися вказаними міжнародними документами безпосередньо, то стосовно землі, природних ресурсів, навколишнього середовища взагалі можуть виникнути досить проблематичні міжетнічні відносини.

Те саме можна сказати і про права на національно-культурну автономію. У Законі України “Про національні меншини” (ст. 6) записано: “Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови у державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству”. В ситуації, коли Україна неспроможна повноцінно реалізувати вказані права національних меншин, коли немає чіткого визначення, що таке титульна нація, розв’язати реальні проблеми корінних народів в Україні — вкрай складно, а почасти майже неможливо.

Існують етнічні проблеми й іншого порядку. Так, найчисельнішою етнічною громадою в Україні є російська — 17,3 % у складі всього населення, а інші етноси становлять близько 4,9 %. Вже це об’єктивно живить мовну проблему, спекулюючи на якій, окремі недолугі політики обіцяють введення не інакше як другої державної мови — у цьому випадку російської.

До цієї проблеми, беручи до уваги етномовну ситуацію, пов’язану з нерівномірним розміщенням російської громади в Україні, додається і проблема федералізації. Підставою формального характеру є частка росіян у західних регіонах України, що становить близько 5 %, у центральних — 10 %, на Сході у Дніпропетровській області понад 17,5 %, близько 38–39 % у Донецькій і Луганській областях. Ще помітнішою є ця ситуація на півдні України: від 14 % у Херсонській і Миколаївській областях, до 21 % в Одеській області і до 60 % — в АР Крим, де фактично росіяни є національною більшістю.

Державність справді можна будувати лише на засадах національної злагоди і толерантності — це істина. Слава Богу поки що Україну обминули, і маємо робити усе, аби і надалі обминали, будь-які міжнаціональні непорозуміння, а понад усе — конфлікти. Це саме те, що і ставить питання дещо по-іншому, а саме: якщо в країні об’єктивно існує і конституційно визначена

така спільнота, як український народ, якщо йдеться про так звану титульну націю, у будь-якому разі найбільшу за чисельністю й найпотужнішу за державотворчим потенціалом, то цілком логічним є риторичне запитання — яка роль усіх національних меншин, кожного громадянина України (в тому числі й того, хто належить до конкретної національної меншини) у формуванні української державності. Адже на більшості зібрань національних меншин розмова завжди точиться в одному напрямі: в Україні є національні меншини, вони загалом схвалюють державну політику щодо самих себе, але є й невирішені питання. І знову ж стає зрозумілим, що як тільки в будь-який спосіб дещо однобоко йдеться про життя людини, особи іншої нації, етносу в Україні крім українства як такого, обов'язково відчуються певні відцентрові дії і ситуації. І не треба пробувати віднайти у цій логічній посилці автора щось антинаціональне, щось антиетнічне. Так, справді демократична держава має створити максимально однакові умови для життя, функціонування будь-якого громадянина, будь-якої меншини. Однак, зберігаючи історичну пам'ять, мову, культуру, традицію окремого, щонайменшого народу, національна держава має також сповна вимагати зберігати й примножувати ще більшою мірою здобутки і надбання корінного, найбільшого за кількістю і соціально-економічним потенціалом етносу, в цьому разі — етнічної української нації. Логіка процесу співжиття у державі, де представлено багато етносів, чітка й однозначна: якою мірою ствердить себе національна більшість, такою буде і держава, а від того, якою буде держава, визначальною постає доля окремого етносу.

Розглянемо основні складові означеної проблеми дещо детальніше, просторовіше.

Чи є нинішній феномен етнічності в Україні достатньо прозорим, зрозумілим, а відтак і врегульованим більшістю проблем національних меншин в етнополітичному просторі України? Звичайно, ні. Академік НАН України І. Курас свого часу вказував на три основних із таких проблем: незбіг етнічної і мовно-культурної орієнтації значної частини населення; відновлення історичної справедливості стосовно депортованих у минулому народів, зокрема облаштування чверті мільйона кримських татар; самопочуття величезної за своїми мірками російської спільноти, яка опинилася в становищі етнічної меншини (Форум на-

цій. — 2003. — № 10). І все ж, в основному погоджуючись із висловленими сентенціями, є потреба акцентувати увагу на тих аспектах проблеми національних меншин, що за несприятливого збігу обставин, а головне, недостатньо вивіреної етнополітики з боку держави і її структур можуть становити і певну загрозу етнополітичній безпеці і рівновазі. На наш погляд, їх кілька, а саме: недостатні стримування відцентрових тенденцій у поведінці окремих національних меншин; наявність зовнішніх загроз (міжнародний тиск, тероризм); невірноваженість політики держави в частині обстоювання спочатку загальних прав людини і народу загалом, а вже потім на тлі і в контексті цього прав окремого етносу, народу.

Так, питання і проблеми національних меншин розпочинаються із політико-правового визначення. А що ж таке взагалі окремий етнос, національна меншина? (не взагалі, а в конкретно взятій державі). Тобто, якщо потрібен новий, або більш досконалий, закон про національні меншини в Україні, то скоріше за таких умов: а) визначення самого поняття — феномена “національна меншина”; б) уточнення стратегії державної політики стосовно національних меншин та механізму підтримки їхньої діяльності.

У першому випадку окремі європейські держави законодавчо визнають національними меншинами лише такі утворення, які налічують від 2,5 до 20 тис. осіб, а усіх інших розглядають як етнічні групи і, що головне, їхніми проблемами майже не опікуються. То особиста справа самих національних меншин. Якщо у подібний спосіб визначати національну меншину в Україні, матимемо хіба що половину з нині існуючих 134 меншин. Визначення сутності національної меншини зумовлює її статус у національній державі, права, врешті, її підтримку, в тому числі й матеріально-фінансову.

У другому випадку йдеться про значно складнішу політико-соціальну, духовну проблему, оскільки найпершими і найгострішими проблемами, що порушуються національними меншинами, є справді їхні фінансово-матеріальні основи існування, а вже потім мовні та ін.

Декларація Прав національностей України (1 листопада 1995 р.), Закон України “Про національні меншини” (1992 р.), інші правові документи стверджують великі і повні гарантії всім

народам, національним групам, громадянам, які проживають на території України, великі права щодо участі в органах влади, у питаннях розселення, існування національно-адміністративних одиниць, вільного користування різними мовами, здобуття освіти, релігійного сповідання, використання своєї національної символіки тощо.

Принциповим при цьому видається саме те визначення, яке закріплене в Декларації “Про державний суверенітет України”, а саме: “Громадяни всіх національностей становлять народ України”. А в Законі України “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.) наголошено (ст. 2): “Громадяни України всіх національностей зобов’язані дотримуватися Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин” (підкреслено автором. — М. Г.). Отже, дбати про вирішення питань і проблем людини, окремого цюнайменшого етносу можна лише за умови піднесення самобутності і потужності насамперед усього народу, а значить, — корінного етносу.

І це не якесь відкриття, або вигадка. У більшості країн, на які посилаються спеціалісти з етнічних, етнополітичних питань, саме так і робиться. Важко було б взагалі очікувати, аби якась національна меншина, скажімо в Німеччині, вимагала більшого, ніж має національний титульний етнос. Однак в Україні питання постає зовсім по-іншому. Лідери окремих етносів, а точніше особи, які на це претендують, можуть без будь-яких дискусій, пояснень, уваги до протилежних поглядів дотримуватися далеко не толерантної поведінки. Насамперед йдеться про окремих лідерів численних (їх в Україні десятки) європейських організацій, які дозволяють собі наступне: безпідставно “клеїти” ярлики антисемітизму будь-кому, хто виступає проти сіонізму як справжнього різновиду фашизму і дії якого засуджені світовою громадськістю (ООН); вимагати негайного закриття видань, які мають великі традиції і багатотисячну читацьку аудиторію; піднімати питання реституції європейської власності (Йосиф Зісельс), єдиним спадкоємцем якої є, мовляв, держава Ізраїль. Та головне, що здійснюють усе це претенденти на лідерство національною меншиною, які не лише не беруть до уваги, що висува-

ють претензії від імені народу, який має власну державу, а й те, що вони “розписуються” за увесь єврейський народ, серед якого чимало людей, що самі є принциповими противниками сіонізму, борцями з його виявами, в тому числі й в Україні.

Конституція України (ст. ст. 10, 11, 12, 24, 36) затверджує рівні конституційні права і свободи усім громадянам, не допускаючи ніяких обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, за мовними або іншими ознаками. Вона гарантує вільний розвиток, використання і захист поряд з державною — українською мовою, інших мов національних меншин, право громадян на свободу об'єднання у громадські організації. Територіальні, мовні, культурні та інші права національних меншин, крім національних меж, зумовлені також низкою міжнародних угод, рекомендацій (наприклад, Гаазькі, Лундські, Ослівські рекомендації), закріплених у двосторонніх міжнародних угодах, договорах між Україною та іншими країнами. Слід зауважити, що немає ніяких підстав стверджувати, що будь-який громадянин, що не є українцем, відчуває себе в Україні незручно, некомфортно. Фактично якщо це подекуди і має місце, то скоріше всього на місцевому, побутовому рівні, а не на загальнодержавному, загальнонаціональному.

Отже природно, що для дієвішого вирішення міжнаціональних, міжетнічних питань є потреба передусім з'ясувати, в який спосіб ці питання вирішуються на рівні села, району, міста, як практично роблять це місцеві органи влади. Це зумовлено ще й тим, що розміщення окремих етносів в Україні в територіальному плані далеко нерівномірне, неоднакове, що потребує певних диференціацій і на загальнонаціональному рівні. Особливо, коли йдеться про матеріально-соціальні засади такої політики, фінансування програм і проектів, що зумовлюють облаштування життя окремо взятих громад національних меншин. Наголоsumo ще раз: оскільки питання національних меншин є питанням навіть не стільки загальнодержавним, як регіональним, то й тут усе залежатиме насамперед від особливостей організації місцевого самоврядування.

Якби проблема національної меншини існувала і обмежувалася виключно проблемами мови, освіти, культури, традиції, звичаю, але ж часто вона торкається найскладнішого, найзаплу-

танішого — матеріальних засад, цінностей зазвичай не духовного порядку, передусім землі, власності. Чого варта, скажімо, спроба навіть у формі постановки питання окремих лідерів єврейської громади, підняти питання про власність. Не дискутуючи щодо окремих деталей, задамося питаннями, абсолютно не позбавленими логіки: “Що буде, як про це заговорять, якщо такі претензії матимуть найбільші етноси в Україні — український і російський? А головне, що тоді можна говорити про національну злагоду, толерантність і т. ін.? І що брати за точку відліку, яку ситуацію з тією самою власністю у країні: часів Київської Русі, козацької доби, до 1917 р. чи в пізніші часи? Хто правий, на чиему боці істина?” Має все-таки десь бути той нульовий, відліковий варіант, позначка, де залишаються національно-шовіністичні почуття та амбіції і переважає об’єктивно-часова, ситуативна логіка. Бо якщо вона бодай якоюсь мірою порушиться, то виникатиме куди складніше питання — про право жити в конкретній країні взагалі на тих засадах і з тими вимогами, на які орієнтується конкретна національна меншина. І тут уже даремно сподіватися на злагоду й порозуміння. Отже, живучи в конкретній країні, слід рахуватися з тими нормами співжиття, які в ній встановлено, і вимагати дотримуватися їх від інших.

Є ще одне принципового характеру питання. Логіка проблеми національних меншин ґрунтується на незаперечній аксіомі, чим менше в конкретній країні захищені і реалізуються права людини взагалі, тим гостріше даються взнаки проблеми окремих етносів, особливо національних меншин. Тож цілком логічно, що про долю, ситуацію українського етносу, найбільшого в Україні, можливо, і найстарішого (це вже питання для серйозних наукових розвідок), в сучасній Україні майже не йдеться. А з боку лідерів національних меншин — і поготів. А коли і йдеться, то в моделі, коли на тлі українського етносу, та ще на тлі найбільшої національної меншини — російської, доводиться говорити про наявність більш гострих проблем у менших за чисельністю етносів, особливо тих, які нині не мають власних держав.

Ніхто не збирається, та й етноси, які проживають в Україні, в цьому не мають потреби, доводити, що проблеми національних меншин загалом не існує. Насправді вона існує, навіть на рівні міфу. А от ступінь її розв’язання залежить зовсім не від того, хто

голосніше нагадає про свої історичні пріоритети, реальні біди в минулому, на сучасному етапі і т. ін. Усе залежить від максимально об'єктивного, точного розуміння (в інтересах насамперед національних меншин) сутності проблеми та стратегії її розв'язання без зайвого пришвидження, політичного загострення цього питання. І не більше.

Мовлене не є лише особисто витвореною сентенцією автора цього видання. Ось точка зору одного з представників національної меншини — кримськотатарської — народного депутата України, достатньо мудрої, вираженої людини, Руфата Чубарова. Його аргументи і сентенції зводилися до наступного. *Перше.* Аналізуючи національні, міжнаціональні етнічні проблеми, слід дотримуватися тих визначень і понять, що обрані й узгоджені світовою спільнотою. Прикладом цього може бути те, що стосовно депортованих треба користуватися поняттями “депортовані народи”, “депортовані національні меншини”, “особи, депортовані за національною ознакою”. *Друге.* Якими б ми не були багатими, сильними, високорозвиненими, на жаль, ніколи не набудуємо храмів, не створимо навчальних закладів, не відкріємо культурних центрів тощо для усіх, або бодай найбільших за кількістю етносів, та й врешті, чи потрібно намагатися це зробити? Інша справа: створити умови і можливості кожному етносу максимально себе виявити, зреалізувати себе. Врешті — це залежить не від того, як держава, титульна нація працюють на кшталт будь-якого окремо взятого етносу, а як сам цей етнос працює на сьогодні і майбутнє тієї держави, де живуть, працюють, спілкуються його представники. Особливо гостро таке питання, як вже наголошувалося, постає перед етносами, які історично не мають своєї власної держави і державності. Справді, як бути, наприклад, ромам, гагаузам, караїмам та іншим, коли немає власної держави, і далеко не всі власні болі і питання вирішуються? Вочевидь, разом з українцями та іншими національними меншинами робити усе, аби розбудувати демократичну, суверенну державу, де кожен етнос жив би, як у власній державі.

Міф про поліетнічність України вкрай потрібний і вигідний саме як інструмент політичного тиску окремих національних меншин передусім не на інші меншини, а на титульну націю Ук-

раїни — український етнос, від назви якого і має назву наша держава.

Проблеми національних меншин у сучасній Україні розв'язують понад тисячу національно-культурних товариств, з яких 33 мають всеукраїнський статус. Вважати нині за позитив діяльність в Україні великої кількості національно-культурних товариств, особливо окремої громади, навряд чи є на користь загальнонаціональній консолідації. Скажімо, нині на Закарпатті діє понад 20 русинських об'єднань, в Україні утворено 45 ромських національно-культурних товариств, а кількість національно-культурних товариств єврейської громади до наступного року прогнозується зрости до 2,5 тис. Зрозуміло, це особисте право кожного етносу, народу на створення будь-яких громадських об'єднань, проте як це сприяє консолідації українського суспільства загалом — питання не риторичне.

Відтак питання і проблеми національних меншин в Україні, або про міф, пов'язаний з їх існуванням, потребують виваженого, спокійного і не одностороннього розв'язання в контексті як загальносвітового, так і нашого власного, національно-етнічного стану і розвитку. Саме це вбереже нас від цюнайменшого суб'єктивізму і спрощеності в інтересах усіх нині сущих і прийдешніх в Україні і окремих людей, і окремого етносу, і всього народу України.

5.3. Міф про глобалізацію як безвихідь людства

Безпроблемно, незалежно ні від кого можна жити хіба що на безлюдному острові. Навіть у власній оселі людина змушена виважувати, узгоджувати своє життя з іншими членами сім'ї.

А як жити у світі так, щоб нам не заважали і щоб ми нікому не видавалися зайвими? Як жити незалежно, суверенно, якщо нас дедалі сильніше підштовхують до усіляких інтеграцій, глобалізації. Проблема надто серйозна, гостра і доленосна для українства.

Тож і потрібно розглянути міф про глобалізацію, оскільки і в ньому, крім об'єктивного, є багато штучного, вигідного для держав, які наполягають виключно на тому, що без глобалізації наше життя просто неможливе.

Серед багатьох визначень поняття “глобалізація” найчіткішим є таке: “Глобалізація — це історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, який призводить до зростаючої одноманітності у житті народів планети” (Р. Робертсон).

Глобалізацію поділяють на фінансово-економічну, технологічну, політичну, культурну, ідеологічну, духовну, хоча це набагато складніший і динамічніший процес. Щоб усвідомити це, потрібно насамперед нагадати, що такі загальні глобальні проблеми людства, як запобігання світовій термоядерній війні, зменшення розриву в рівні соціально-економічного розвитку між окремими країнами, усунення голоду, жебрацтва, неграмотності, запобігання катастрофам, екологічним бідам, забезпечення людей найрізноманітнішими ресурсами життя, джерелами енергії тощо не обходять стороною жодної країни, жодної людини. Однак усі ці проблеми породжені не лише зростанням масштабів впливу діяльності людини на навколишній світ, а й серйозними суперечностями суспільного соціального розвитку загалом, результатом якого є гостре і безкомпромісне протистояння, образно кажучи, сильних і слабких держав, суспільств і народів.

Принципового значення набула та серйозна обставина, що глобалізація незворотно висуває альтернативу — або слабкі країни зі своєю культурою адаптуються до тієї самої глобалізації (читай, сонм сильних країн. — М. Г.), або ж просто зникають. Чи не звідси оте майже одностайне — негайно до Європи, до НАТО. Зауважимо, що будь-яка універсалізація неодмінно спричиняє втрату власних якостей, особливостей, відмінностей, а тому глобалізація є об’єктивною потребою і найменшим злом для тих країн і народів, які практично не мають таких особливостей, тобто для “штучно” створених країн і тих, хто не має такої розмаїтої, яскравої і неповторної національної історії, культури, традицій, як, зокрема, Україна. Глобалізація загрожує зникненню тих особливостей, без яких Україна вже не буде власне Україною, як і їй подібні держави — Грузія, Вірменія, Білорусь та ін. На думку видатного французького філософа сучасності Жана Бодрийяра: “Глобалізація веде світ до дискримінації... Глобалізація — це відхід від демократії... будуть господарі мережі, що створюється — грошей, інформації, техно-

логій — і будуть вигнанці, яких більшість”. Так, сумна перспектива для багатьох країн і народів.

Ще у 80-х роках ХХ ст. однією з провідних проблем глобалізму було забезпечення поступального і за можливості пропорційного розвитку економіки. Ніякого зближення рівня економічного розвитку між “великими” і “малими” державами однак не відбулося. Навпаки, розрив катастрофічно збільшується.

Глобалізація не лише підштовхнула, а й прискорила економічні кризи навіть у тих країнах, що вважалися дотепер надто заможними, стабільними і непорушними. Вона призвела до потреби малих країн, особливо європейських, до об’єднання, консолідації, а великих, на зразок США, Індії, Китаю, Росії, поставила під загрозу розпаду. Звідси спроби перших будь-якими засобами забезпечити національну безпеку, утриматися в гострому протиборстві, а других — створити ілюзорну єдність, продемонструвати свою силу і владу над іншими країнами, глобалізувати світ.

Принциповим є і те, що глобалізація вже давно кинула виклик людству, позбавляючи суспільства вкрай необхідної гуманізації. Для процесу глобалізації моральні цінності — справа фактично другорядна. Тому саме гуманізм є соціокультурним пріоритетом сучасного розвитку для слабких національних держав. Хоча гуманізм виник набагато раніше, ніж глобалізація, саме вона нині породжує соціоцентри, практицизм, користюлюбство, ситуацію, коли людина реалізується, використовується на користь держави, суспільства, а не навпаки. Цю ситуацію, зокрема, підсилює і те, що сам собою людський інтелект слугує переважно не на користь людської душі, а для задоволення матеріальних потреб людини. Відомо, що гуманізм у цивілізації не буде сповна запитаним доти, доки люди не навчатимуться будувати відносини на засадах почуттів, а не реалізму, практицизму, основою яких, як відомо, є вигода, речові відносини, меркантилізм. Для владарювання гуманізму потрібно, щоб домінуючими були наука, освіта, виховання, а не матеріальні засади та інтереси суспільного розвитку. Хибною була і залишається думка, що певне зменшення протистояння великих держав, демократизація життя людського загалу, які спостерігаються останнім часом, автоматично знижують можливість гострих соціальних конфліктів, суперечок, війн, що породжуються в тому

числі й глобалізацією. Зауважимо, що сильні держави (геополітичні центри), на зразок США та Росії, абсолютно незацікавлені у фундаментальному суверенітеті й національній цілісності менш сильних держав, а особливо невеликих, національних. Саме в цьому і полягає ідея глобалістичного розвитку світу. Однак в тому і сутність проблеми вступу слабких країн до загальносвітових чи регіональних (європейських, азійських) утворень, що це можливо саме за умови максимального власного державного розвитку. А поки що реальністю є величезний контраст між багатими і бідними країнами та народами, між класами, що владарюють і експлуатуються, між інформованими і не інформованими структурами тощо. За таких умов ніякі політичні системи, цивілізації, структури, культурні цінності не можуть претендувати на пріоритетні засади і бути універсальними. Гостро постає проблема, по-перше, не куди і до кого приєднатися, глобалізуючись усі гуртом, а як жити в злагоді з іншими країнами, а по-друге — як максимально швидше й результативніше зміцнити власну державу.

Останнім часом Україною зроблено кілька надто сильних політичних кроків, щоб продемонструвати можливість життя без гострих конфліктів і конфронтації. Один із них — добровільна відмова від ядерного статусу, вихід з “ядерного клубу”, що було зроблено ще за президентства Л. Кравчука. При цьому слід нагадати, що відмова сталася в односторонньому порядку і за рахунок власних економічних втрат України. Хто із “сильних”, “могутніх” претендентів на лідера глобалістської політики повторив цей благородний крок України? Ніхто! Бо розмови про співдружність, рівність, рівноправність у світовому співжитті — одне, а реальні наслідки політики глобалістики — діаметрально інше. Ці самі події 11 вересня 2001 р. в США засвідчили не лише ілюзорність глобалістики, а й те, що жодна нація не може нині бути недоторканою, стовідсотково захищеною, навіть така велика, яка декларує неодмінну потребу і користь глобалістики. Вона не зменшує і не послаблює протистояння, а лише посилює його і робить незворотним. Зокрема, на тлі інтенсивної глобалізації принципово інших ознак набуває сумнозвісний тероризм. Індивідуальний, груповий тероризм при цьому вже мало що означає і мало кого вражає. Це типово, масове явище для сучасного світу. На перший план висувається і поси-

люється саме державний тероризм. На жаль, події 11 вересня у США — це ще не найбільший сплеск тероризму, що потенційно може бути в майбутньому за обставин, коли процес глобалізації розвиватиметься за такими закономірностями і темпами, що маємо нині, ще помітнішими.

Загальна тональність цього видання зовсім не заперечує хоч якусь перспективу глобалізації, чи повне її заперечення. Оскільки глобалізація людського суспільства не тільки має місце, а й, як зазначалося, посилюється, її ознаками є глобальний розподіл праці, розвиток транснаціональних корпорацій, міжнародна координація та інтеграція у військовій галузі, утворення наднаціональних військово-політичних блоків, формування так званої світової гуманістичної свідомості, інформаційна інтеграція, вестернізація тощо. Усі ці ознаки не обходять стороною жодну країну. Це є природним, об'єктивним. Сценаріїв, прогнозів щодо моделей глобалізації справді багато, як і багато у світі антиглобалістів. Проте основний сценарій ґрунтується на тому, що людство у своєму розвитку практично проходить три основні періоди: аграрний (найдовший), індивідуальний (з ознаками високого злету науки і технічного переоснащення виробництва) та інформаційний (нині йменується інформаційною революцією). Інформація — провідна ознака глобалізації. Надмірна кількість інформації дедалі більше спричиняє дезінформацію, породжує і посилює далеко не гуманістичні засади використання інформації тощо.

Із переходом від поліграфічних засобів міжкультурних зв'язків, комунікацій до аудіовізуальних (це основа інформаційного суспільства), глобалізація постає ще більш реальною, прискорюються темпи її зростання. Адже візуальна перцепція набагато сильніше впливає на психіку людини, розширює поле сприйняття інформації. Нагадаємо при цьому, що за даними ЮНЕСКО на США припадає нині понад 60 % усього потоку інформації, яка циркулює в каналах комунікацій світу. Чужа інформація через численні канали дедалі сильніше проникає і в українське середовище, що врешті спричиняє відторгнення людини від власної національної культури, її традицій і норм, а кінцевий результат — втрата цивілізаційної ідентичності, поява осіб без роду і племені. Це сумна і страшна перспектива в разі спрощеного погляду на процеси глобалізації.

Перехід до інформаційного суспільства вимагає, щоб в Україні та подібних їй країнах так званого перехідного стану, не інформація була засобом прилаштування до економічних реформ, а навпаки, виникала потреба в максимальному обстоюванні економічних реформ. З огляду на те, що більшість економічно високорозвинених країн світу займаються не чим іншим як інформаційною експансією, а то й інформаційним тероризмом, в Україні помилково підходять до інформації, головним чином, з технічного боку. Йдеться про необхідність, з одного боку, відчутного і принципового захисту власного національного інформаційного простору, а з другого, — інформаційної наступальності у внутрішній і зовнішній політиці, політико-економічній діяльності. Без цього неможливо обстоювати свої права у світовому товаристві, змусити рахуватися із собою, оскільки слід ще раз наголосити, що економічна влада нині ґрунтується не на власності на землю, техніку, обладнання і навіть не на капіталі, а саме на ідеї, інформації, інформаційних технологіях.

Аналізуючи проблеми глобалізації, варто звернути увагу на те, що серед спеціалістів, науковців погляди на ці процеси не лише різко поляризуються: одні характеризують глобалізацію як об'єктивний, закономірний процес, в якому треба вбачати суттєві вигоди для більш стабільного існування людства, а другі, навпаки, розглядають глобалізацію як абсолютно негативний процес саме для природно-економічного життя людей. Проте є й такі дослідники, які шукають і вказують на умови і чинники, які можна було б потужніше використати для більш гармонійного розвитку людства в планетарному масштабі. Ці чинники, переважно, і породжені глобалізацією, глобалізаційними процесами. Так, відомий український економіст О. Скаленко вважає, що справжній процес людського розвитку нині і в подальші роки, особливо у сфері економіки, можливий виключно на основі інтенсивнішого і продуктивнішого розвитку і використання інформації (інформаційні технології), інтелекту (освіта, наука, інтелектуальна діяльність), інновацій (технології, новітні розробки тощо). Тобто йдеться про значно інтенсивніше використання інтелектуального, людського факторів. До цього можна додати запропонований О. Скаленко універсальний методологічний модуль як комплекс відповідних принципів творчої

праці і управління на основі розробленої ним системно-інформаційної методології.

Глобалізація, як уже зазначалося, — це не кращий варіант облаштування співжиття на планеті, особливо для слабких, нестійких суспільств, суспільств перехідного періоду (стану), однак — це реалія, яку не можна не брати до уваги. Хоча міжнародна взаємозалежність країн зростає, однак зиск від такого зростання для них надто різний. Україні, зокрема, щоб витримати глобалістську конкуренцію насамперед потрібно мати гнучку, динамічну, монетарно регульовану економіку, конкурентоспроможне виробництво, високий рівень науки, освіти, професійної підготовки громадян, нову досконалу систему управління суспільством. Поки сучасний світ розглядатиме Україну лише як один із регіонів, частку СНД, а не суверенну і велику потужну державу, зовнішня політика і практична позиція України повинна бути достатньо послідовною і навіть жорсткою. Це зумовлено тим, що нині Україні не бракує найрізноманітніших викликів, ризиків, провокацій та загроз з боку інших країн. Вони також матимуть місце доти, доки існуватиме внутрішня нестабільність України, слабкий рівень національної безпеки, низька конкурентоспроможність.

Отже, геополітика України має будуватися і реалізовуватися з тим особливим аспектом, щоб не допустити нашу ізоляцію, послаблення на головних стратегічних напрямках — Європа, США, Азія.

Зовнішньополітичний курс України загалом зрозумілий і вивірений. *По-перше*, рівноправні відносини з усіма країнами, які того бажають. *По-друге*, чіткий геополітичний вибір, а точніше незалежність від обох регіонів — Європи і Азії. Кроки до Європи не повинні бути домінуючими, а інтеграційні процеси з азіатськими країнами чимось другорядним. Не менш важливою є і Чорноморська парадигма з її ісламською проблематикою в Криму. Дедалі актуальнішим постає питання відносин із таким сильним та впливовим сусідом, як Туреччина. Інтегруючись у Європейський Союз (ЄС), Україна має підтримувати добрі цивілізаційні відносини із США, однак слід пам'ятати, що політика цієї держави стосовно України визначається лише інтересами американського капіталу, а вже потім йдеться про демократію, громадянське суспільство тощо. Реалізація нашої

національної стратегії в суперечливому процесі глобалізації можлива лише за умови успішної побудови власного демократичного відкритого суспільства.

Утворення відкритого суспільства виявляється можливим при забезпеченні високого розвитку науки, освіти, культури, відпрацювання найдосконалішої моделі управління суспільними процесами. Таке суспільство, як відомо, ґрунтується на тісному поєднанні індивідуальних і колективних свобод, міцних гуманістичних засадах, дієвій плюралістичній демократії. Загальносвітова ситуація поступового переходу від індустріального, капіталістичного, економічного (сучасного) суспільства до інформаційного, постіндустріального, посткапіталістичного, постекономічного об'єктивно підтверджує можливість утворення якщо не ідеального, проте досить виразного, помітного, відкритого суспільства, перевагою якого є примат людини, свободи, демократії, значно більший динамізм розвитку, ніж інших суспільств. Оце і є стратегія України в розбудові такого суспільства. У всякому разі, такою вона бачиться реально.

Коли йдеться про ту чи іншу модель суспільства, то неодмінно треба брати до уваги й те, що істотний вплив на нинішній характер та особливості суспільств мають три аспекти:

- суспільна, тотальна криза, що торкнулася більшості сфер життя людства;
- залежність розвитку суспільств від стану культури, ціннісних орієнтирів;
- реальний стан демократії, її характер у конкретному суспільстві.

Хоча деякі фахівці, політики-практики, державні, громадські діячі дотримуються точки зору, що людство, більшість суспільств, країн активно і послідовно прогресують, просуваються вперед у своєму розвитку, проблема тотальної кризи у її глобальному контексті, звичайно, має місце і є відчутною. ХХІ ст. світ зустрів після величезних катаклізмів, руйнівних процесів і ситуацій, які започаткувалися ще в ХХ ст., а деякі і в ХІХ. Це революції, дві світові війни, екологічна криза, геноцид, серйозні економічні проблеми, наркоманія, СНІД. Фактично нинішня система — це глобальна криза, що охопила усі сфери життя людства, а не лише громадян окремих країн. Гостро постає про-

блема цінностей, основними серед яких і найпомітнішими є: Достаток, Справедливість, Добро, Краса, Істина.

У сучасному українському суспільстві спостерігається не просто зміна цінностей, орієнтирів, змінюється загалом культура. А культура — це наріжний камінь кожної нації, її буття. Ще П. Сорокін говорив, що проблема зміни векторів суспільного розвитку, то не проблема певних “ізмів”: капіталізмів, соціалізмів, комунізмів, то зміна конкретних культур. Таку ситуацію і маємо нині в Україні.

Питання культури, цінностей мають принципове значення, коли йдеться про основні вектори геополітики конкретної країни. На жаль, український загал часто сліпо обирає як зразок культуру, цінності Європи, Америки, інших країн, забуваючи про свої власні, що сформувалися у процесі діяльності десятків минулих поколінь. Упродовж кількох століть Україна перебувала фактично між двома цивілізаціями — християнською і мусульманською, між Європою і Азією, а тому вплив на її розвиток обох культур був неоднозначним і не завжди на користь українського (слов'янського) етносу. Це треба не лише усвідомлювати, а й реально враховувати.

Важливим чинником є й те, що тривалий час Україна перебувала у складній системі тоталітарних держав, внаслідок чого ні її економіка, ні соціальна, культурна сфери не могли розвиватися вільно і самостійно, у багатьох випадках без небажаного зовнішнього впливу. І на сучасному етапі залишки тоталітарного минулого даються в Україні взнаки, передусім у духовній сфері, свідомості, моралі. Як наслідок, нині в Україні серйозною перешкодою на шляху формування демократичного суспільства, становлення суверенної держави можна вважати відсутність нової ідентичності, наявність значної кількості фальшивих цінностей, слабкість громадянського суспільства.

Можна цілком погодитися з тими вченими, політиками, громадськими діячами, які стверджують, що деградація суспільств починається з моральної, духовної деградації, а не з причини економічних негараздів чи розпаду.

Отже, глобалізація — об'єктивне, незворотне явище, яке вимагає врахування багатьох обставин. Єдиним комплексним шляхом до забезпечення взаєморозуміння між країнами, суспільствами є конструктивний діалог. При цьому слід пам'ятати,

що в ідеалі практично неможливо досягти одночасного порозуміння сучасних цивілізацій, оскільки перед нами найскладніша мозаїка надто різних культур, кожна з яких має свою форму, свою ідею, власний ритм життя і власний розвиток. Будьмо свідомими, як би складно не було знайти об'єднувальне між такими унікально-специфічними цивілізаціями, або культурно-історичними типами, як єгипетська, китайська, індійська, іранська, грецька, єврейська, римська, європейська (романо-германська) та ін.

Стоїмо перед безальтернативністю — треба навчитися жити у мирі, спільно з усіма, однак не втрачаючи особисту унікальність окремих країн, народів, етносів. Намагаймося через діалог цивілізацій знайти елементи і важелі передовсім власного зросту і потому духовного єднання з іншими. Спрощена, оголена прагматична глобалізація — то реалізація інтересу, перемога сильних країн і водночас трагічна перспектива слабких.

5.4. Міф про “український буржуазний націоналізм”

Багато в чому це міф про будь-який “націоналізм”, стосовно конкретної нації, однак у цьому випадку найаргументованіше розкрити міф саме на прикладі “українського націоналізму”, або “українського буржуазного націоналізму”, яким лякали громадян СРСР десятки років поспіль.

Націоналізм — це світоглядний принцип, що найбільшою мірою притаманний кращим представникам народу, який виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитися на націю не теоретично, а, по суті, в реальному житті.

Якщо вести мову про наукове визначення поняття “націоналізм”, то найповніше його обґрунтувала український політолог І. Кресіна. “Націоналізм, — зазначає вона, — це ідейно-політичний і психологічний феномен, в основі якого розуміння нації як джерела і передумови свободи, добробуту людини та національної держави як гаранта самореалізації і самоствердження нації, гармонії і процвітання індивіда, нації і людства загалом” [86, 50].

Націоналізм можна розглядати в трьох основних значеннях: 1) почуття (колективне або особистісне); 2) світогляд (доктри-

на, ідеологія); 3) політична програма і суспільно-політичний рух.

Не заглиблюючись у велику кількість різноманітних визначень, трактовок, пояснень націоналізму, його сутності та особливостей, вкажемо на те, що в реальному житті, в тому числі й політичному, багато політичних сил, лідерів, громадських діячів зумисно розуміють і трактують націоналізм зовсім по-іншому, на власну догоду, а головне, з відповідною метою та інтересом. Щоб усвідомити, чому так сталося, потрібно дещо детальніше розглянути сутність “націоналізму”, генеалогію цього важливого поняття.

Автори “Малої енциклопедії етнодержавознавства” наголошують на тому, що поняття (слово) “націоналізм” використовується: а) у широкому розумінні — для позначення почуттів, ідей, ідеологій, що наголошують на цінності нації, національної культури, національних інтересів тощо; б) як назва особливої політичної ідеології, поряд з такими, як лібералізм, консерватизм та ін. При цьому в українському націоналізмі виокремлюють, головним чином, два основних види: націоналізм ліберальний (С. Дністрянський, О. Борковський, В. Старосольський) і націоналізм інтегральний (Д. Донцов).

В українській політичній термінології, особливо наприкінці ХІХ ст., “націоналізм” був поняттям фактично однозначним. Характерними його рисами вважалися національна самосвідомість, патріотизм і самостійництво. Серед прихильників ідеї самостійництва найпомітніше виділялися М. Міхновський, Ю. Бачинський, І. Франко, Л. Цегельський та інші відомі громадські і політичні діячі. При цьому найпершим, хто зробив спробу надати українському націоналізмові відповідного наукового підґрунтя, був С. Дністрянський — засновник національно-державницького напрямку в українській політичній науці. Він довів, що право первинне за політику, а тому політика держави утворюється не інакше, як на основі вже існуючих правових норм суспільного життя. Крім того, суспільні зв’язки (родина, рід, плем’я, народ), основні суспільні установи (подружжя, договори, спадщина тощо), на думку С. Дністрянського, не є витвором держави, а навпаки, — вони набагато старші за своїм походженням від держави і їхній розвиток, головним чином, ґрунтується на внутрішній силі суспільства. Обстоюючи теорію суспільних

зв'язків, С. Дністрянський характеризує Україну XVII–XVIII ст. як першу національну державу, яка зуміла організувати на боротьбу з ворогами майже виключно українські елементи.

В українській політичній думці до кінця XIX ст. поняття “націоналізм” пов'язували, головним чином, з активною національною свідомістю та патріотизмом, а пізніше, перед Першою світовою війною, його стали розуміти і трактувати набагато звужено, як своєрідне самостійництво.

У радянську добу (з 20-х років) націоналізм подавався як ідеологічна “націоналістична” течія, як своєрідне плямування національного, визвольного руху неросійських народів проти тоталітаризму Москви. З цього часу “націоналізм” подається виключно як негативне явище під назвою “буржуазний націоналізм”, а в Україні — “український буржуазний націоналізм”. Так, в “Українському енциклопедичному словнику” націоналізм характеризується як “буржуазна ідеологія в галузі національних відносин, характерними рисами якої є проповідь зверхності національних інтересів над соціальними, проголошення національної нетерпимості” (В 3 т. — 1967. — Т. 2. — С. 592).

У другій половині XX ст. націоналізм стає особливо поширеним явищем, зумовленим крахом світової колоніальної системи. Після розпаду СРСР у серпні 1991 р. націоналізм як один із способів розвитку світової співдружності народів вступив у свій черговий етап. Практично ідеологія націоналізму вперше почала оцінюватися об'єктивно і позитивно. Чому? Головною в націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності. Однак держава — не самоціль, а форма і засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у свою чергу, — це не лише корінний етнос, а й усі етнічні меншини, які проживають у державі, країні. Навіть нині відомі вчені-суспільствознавці вельми однозначно і, на жаль, нерідко виключно негативно пояснюють сам термін “націоналізм”. Так, російський політолог В. Халіпов зазначає: “Націоналізм (фр. *nationalisme*, англ. *nationalism*, від лат. *natio* — народ) — це ідеологія і політика національної винятковості, перебільшення національних моментів під виглядом захисту національних інтересів” [211, 227]. Хіба це не одностороння трактовка поняття?

Негативне поцінювання націоналізму, як суспільного явища, нині має істотне підґрунтя. Так, цілком можна погодитися з

українським дослідником П. Кузиком, який пише: “Міжнародно-політична наука потроху набуває рис ідеологічної машини з навіювання глобалістичного погляду на світ та “проштовхування” космополітичних цінностей та інтересів, покликаних штучно уніфікувати людство. Звідси — негативне трактування будь-яких чинників, що могли б підважити тональність світу в теорії та на практиці. Симптоматично, нації та націоналізми у цій літературі найчастіше оцінюються як негативні явища а priori або ж взагалі ігноруються як об’єкти дослідження” [88, 7].

Націоналізм має кілька компонентів (складових), серед яких головними, на думку Л. Кузика, є такі:

- *оборонництво*. Оскільки стосовно націоналізму існує багато зовнішніх чинників, що в різні способи надають йому, його виявам різного значення, то оборонництво і є своєрідним захистом окремої національної спільноти;
- *вивищення*. Це внутрішня потреба пишатися собою, “звеличувати” себе, щоб відчувати власну значущість і повноцінність;
- *месіанство*. Це активна форма зміцнення і розвитку окремо взятої національної спільноти [Там само, 33–43].

Справжня сила і призначення націоналізму як державотворчої ідеології можливе лише за умови, вказував Р. Брубейкер, якщо апеляції спрямовані до нації. При цьому кожен свідомий громадянин, а понад усе серйозний дослідник завжди зуміє розрізнити націоналізм і шовінізм, особливо, коли йдеться про народи, які пережили століття боротьби за самостійність, проти космополітизму і примусової асиміляції. Такі процеси найвиразніше відобразилися у складній історії народів Європи, в тому числі й українства.

Досить часто в теорії і практиці національного питання взагалі і розгляду сутності, ролі і значення націоналізму зокрема, його противники поєднують поняття “націоналізм” і “шовінізм”.

По-перше, оскільки “націоналізм” тісно пов’язаний з “національною ідентичністю” людини, не варто як недооцінювати, так і переоцінювати цей факт. Справа в тому, що є багато групових ідентичностей (належність до групи інтересів, родини, релігії, політичної орієнтації тощо), однак національна ідентичність має унікальне значення саме в процесі створення національних

держав. Усі інші ідентичності лише її посилюють, роблять більш виразною і колективно творчою для великої нації, народу.

По-друге, щоб принципово розділити поняття “націоналізм” і “шовінізм”, наголосимо на наступному. Націоналізм — це національна ідеологія, що відображає, характеризує природне право, намагання нації утвердити свою самобутність, неповторність та єдність існування, вказує шляхи та засоби для досягнення цієї мети без завдання будь-якої шкоди чи створення проблем для інших націй (спільнот, груп, індивідів). Якщо нація намагається досягти і задовольнити свої інтереси всупереч інтересам інших націй, завдаючи їм щонайменшої шкоди, це і буде шовінізмом. Отже, не треба плутати націоналізм із шовінізмом, що є абсолютно різними духовними сентенціями.

Для цього видання з усіх різновидів трактовок поняття “націоналізм” найістотніше значення має його визначення як “націоналізму політичного”. Це різновид націоналізму, який теоретично обґрунтовує націю як єдину політичну організацію, що сама здатна розв’язувати свої проблеми [104, 746].

Найважливішим елементом (стрижнем) національної ідеології є національна ідея (ідеал). При цьому слід нагадати, що національна ідеологія (за визначенням польської дослідниці Б. Дубер) виконує такі три головні функції:

- *селективну* (поділяє членів спільноти на угруповання прихильників певної ідеології);
- *інтераційну* (притягує групи спільноти до сповідування певної ідеологічної орієнтації);
- *виховну* (пропагує певний вид поведінки, цінності та норми).

Зазначимо, що для українства і в нинішніх умовах, у контексті викладеного, надто загрозливим явищем залишається національна меншовартість, бо це не що інше як забуття власної національної ідентичності, втрата гордості за свою націю, індиферентне ставлення до національних цінностей і здобутків.

Справжній націоналізм вільний від будь-яких домішок шовінізму, з його намаганнями довести винятковість та зверхність “своєї” зростаючої етнонації.

Націоналізм обстоює право на державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, на-

ціоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль і переростає в патріотизм. Однак це довготривалий і вельми складний суспільний, соціальний процес. Яскравим свідченням цього є ситуація і з українським націоналізмом, у зв'язку з чим постає питання: хто, чому і для чого лякає “націоналізмом” всяк суцього в Україні і нині після майже п'ятнадцяти років нової української держави? Тут питання не лише у звичайному політичному популізмі чи пропаганді.

Як не парадоксально, але й на п'ятнадцятому році незалежності України не вщухають дискусії щодо моделі держави, яку розбудовує український народ. Точніше було б говорити про складові (засади) ідеального державотворення, визначальною серед яких є саме ідейна, ідеологічна. На думку В. Липинського, це ідеали державного устрою, як рівновага між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. Такий державний устрій він називав класократичним. Однак утворити такий устрій не вдалося, та сподівання розбудувати національну державу не зникли і впродовж всього ХХ ст.

Національна держава, і українська національна держава в тому числі, — не самоціль, а дієвий засіб захисту національних інтересів українства, усіх громадян України. Створення такої держави — це і є реалізація національної ідеї, конкретним втіленням якої у життя видається не що інше, як створення соціального ладу, який би гармонізував інтереси усіх громадян України на принципах політичної та величезної культурної спадщини саме титульної нації у будь-яких сферах суспільного життя. Наголосимо, саме титульної нації, бо це і є те, заради чого і лякають громадян українським націоналізмом.

Нація, що творить власну національну державу, здійснює це насамперед на основі власного національного ідеалу, тобто сукупності уявлень про найдосконалішу модель свого національно-державного устрою. І такий ідеал не може бути чимось штучно придуманим, сформульованим, бажаним. У його основі лежать менталітет народу, його традиції, архетип культури. В сумі вони і дають можливість утворити уяву про найвищу для цієї нації, а значить і національної держави, національну досконалість. Зауважимо, що нація не може продуктивно жити, не маючи національно визначену, національно зорієнтовану дер-

жаву, хоча, на жаль, у світі є ще багато національних меншин, які не мають власних державних утворень.

Кому потрібна національна держава? Кожній нації — і великій і малій. Немає націй, які б не намагалися створити власну, національну державу. Чому, для чого? Для максимальної самореалізації інтересів особистості, усього етносу, що проживає спільно і компактно на певній території. Особливо, великого етносу. Яскравим підтвердженням цьому є століттями згорьована доля українства. Щоб надто не спекулювати навколо поняття “держава” взагалі, тобто, коли під державою розуміють спрощено усе населення, яке живе на певній території і має над собою одну владу, нагадаємо, що держава — це суверенна, політико-територіальна організація влади певної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві. Наголосимо, соціально неоднорідному. Якої частини населення, коли йдеться про Україну? Логічно — тієї, що в етнічному відношенні є найчисельнішою, домінуючою, оскільки соціально однорідних суспільств, в ідеалі, — просто не існує. Це, між іншим, і викликає якщо не спротив, то лемент усіх, хто цює і залякує громадян інших національностей удаваним українським націоналізмом. Та найчастіше тут береться на озброєння теза про те, що націоналісти, мовляв, хочуть не інакше, як перекроїти країну, обернути усіх у свою “націоналістичну віру”. Зрозуміло, що передусім залякують штучним силовим примусом у вивченні і користуванні українською мовою. Слід зауважити, що зчинений деструктивними антинаціональними елементами в Україні, особливо часів Помаранчевої революції, лемент щодо можливих нових автономних і навіть більше ніж автономних утворень, мають присікатися однозначно й рішуче насамперед на державному конституційному, судовому рівні, як загроза національному суверенітету. Оскільки між “державою” і внутрішньодержавними автономними утвореннями дві великі різниці. Подібні утворення можуть і фактично мають лише деякі зовнішні ознаки держави (конституція, органи офіційної влади, відповідні атрибути і символи). Такі утворення є в багатьох країнах — США, Німеччині, Російській Федерації, Іспанії, Україні та інших, однак для них норми і правила загальнодержавного влаштування життя є первинними, незаперечними, а вже потім усі громадяни, держава дотримуються їх “місцевих” правил, норм життя, в тому чис-

лі й законів. У країні, де титульна нація є історично і кількісно найчисельнішою, де більшість громадян — люди однієї віри, культури, традицій і звичаїв, має існувати саме унітарна держава, з рівними правами і рівними обов'язками представників будь-якого етносу.

При цьому обов'язково має враховуватися і та об'єктивна та надзвичайно принципова обставина, що законодавство великих, багатонаціональних держав, на які завжди посилаються як на держави розвиненої демократії (хоча надто важко встановити, яка то розвинена демократія), зовсім не містять положень щодо захисту інтересів окремої нації чи національної меншини. Щоб так було, то мали б нонсенс. Такі закони визначають найперше інтереси національної більшості, завдяки чому, власне, і забезпечуються права та інтереси усіх громадян. Зберігаючи, звичайно, і всі права національної меншості, окремих національних меншин. До речі, тут постає питання принципового характеру: чи так вже необхідно мати окремий закон про національні меншини, як дехто наполегливо вимагає? Коли б такі закони не стояли вище особистісних, групових, вузьконаціональних інтересів, вони б створювали реальну загрозу існуванню національної держави — і не більше. Тому і не дивно, що в колишньому Радянському Союзі, за тоталітарної системи, та й взагалі у будь-якій державі, найбільшою загрозою тієї тоталітарної держави і влади був і завжди є саме націоналізм. Ним і тепер, і в сучасній Україні, намагаються лякати усяк сущого отим “страшним” націоналізмом, не знаходячи нічого “більш путнього”, як одночасно асоціюючи його з “бандерівщиною”. На жаль, в окремих випадках, за браком у людини, особливо молодой, об'єктивних знань та інформації щодо націоналізму, ролі та значення цієї ідеології безпосередньо в Україні, це певним чином спрацьовує на догоду антинаціональним, деструктивним силам.

За радянських часів, залякуючи людей отим “націоналізмом”, усіх громадян примушували підкорятися закону, який усіх і нівелював під так званий “єдиний радянський народ” (це називалося “новою історичною спільнотою”), і в разі, зокрема, серйозної зовнішньої загрози, усі мали захищати єдиний і великий Радянський Союз. Це був конституційний обов'язок кожного громадянина. До цього привчили не одне покоління.

Уперше більш об'єктивно і позитивно ідеологія українського націоналізму стала пояснюватися в Україні лише після 1992 р. в тому сенсі, що це не ідеологія зверхності, винятковості, а ідеологія державності, самостійності, незалежності провідної, титульної нації. Однак спроб розтрощити, роз'єднати національно-демократичні сили за ці п'ятнадцять років було більше ніж достатньо: згадаймо, як краляли Рух, як створювали різноманітні двійки, трійки і четвірки під час виборів, як насаджували і насаджують негативні оцінки нашого національного минулого (анархізм Н. Махна, УНР, ОУН, УПА), діяльність національних партій і рухів років незалежності і, врешті, — згадаймо ситуацію, що створилася наприкінці 2005 — початку 2006 рр. Вкотре націоналістичним силам судилося бути роз'єднаними. І чи буде у подальшій історії України можливість, умови об'єднатися, то вже майбутня конкретна політична ситуація, про яку нині можна говорити лише прогностично.

Мета справжнього націоналізму — перетворення певного народу в державотворчу націю, яка має власну державу і спроможна забезпечити достатнє, гідне життя усім громадянам країни. Саме за таких умов націоналізм сповна виконає свою історичну місію і переросте у справжній патріотизм.

Хоча шлях до такого здобутку довготривалий і складний, ставати на нього треба все більш твердою і впевненою ходою вже нині, щодень, бо поки що йдемо досить хитко й невпевнено.

Тож чи потрібно боятися українського націоналізму?

Відповідь на це питання має всяк той, хто свідомо розуміє роль націоналізму як інструменту єднання природно споріднених душ і сердець, єднання народу, етносу.

Щоб змінити, трансформувати суспільство, треба, головним чином, змінити свідомість більшості громадян цього суспільства, адже свідомість ґрунтується на переконаннях, утвердженнях, ідеалах, інтересах. Отже, щоб розвалити чи демонтувати, перебудувати суспільство, потрібно знівелювати, дискредитувати, або взагалі позбавити це суспільство його ідеалів. Адже ідеали — це основа економіки, політики, духовності, моралі. Немає ідеалів — немає і народу, нації, держави.

Український націоналізм, як і будь-який інший, розвивається на власних, притаманних українській нації духовних цінностях, що стосуються, головним чином: морально-правових засад,

заснованих на традиційно-культурних цінностях української титульної нації; повноцінного функціонування української мови як духовного стрижня розвитку титульної нації; єдності православних церков та братерського ставлення до носіїв прадавньої української релігії; впорядкування та посилення національного інформаційного простору тощо. Якщо ці засади не обстоюються і не забезпечуються, націоналізм як ідея, ідеологія, соціальна практика взагалі не утвердиться, не переможе.

З давніх-давен в історії українства відомі численні факти того, як українство роз'єднувалося не лише з чиеїсь волі і бажання, а й саме собою, завдяки своїй психології, ментальності. Згадаймо невдалі спроби Данила Галицького консолідувати українську князівську державу, коли він зіткнувся з поширеним явищем: окремі жителі української землі, або й цілі громади та села ставали на татарську сторону, чи пропонували татарам данину, чим аж ніяк не сприяли консолідації українства.

Силу нації надає виключно внутрішнє усвідомлення своєї єдності, спільності походження, мови, традицій, вірувань. Зазначимо, що на початку XIX ст. національна свідомість, зокрема в європейських народів, виявлялася ще надто слабо і в політиці суттєвого значення майже не відігравала. Пізніше вона усе помітніше давалася визнаки, а після падіння тоталітарних режимів у СРСР, країнах так званої соціалістичної співдружності, саме завдяки національним, націоналістичним рухам постали більшість нових демократичних держав. Постали, хоча і в них, і в Україні зокрема продовжуються елементарні політичні спекуляції щодо національних мови, культури, традицій. Згадаймо хоча б десятилітні спекуляції навколо проблеми державної мови. У більшості країн, особливо з унітарним державним устроєм, державною мовою є мова титульного народу або одного з корінних етносів. В Україні — українського. Наводити приклади, коли статус державної мають кілька мов (Канада, Бельгія, Швейцарія та ін.), більше ніж недоречно. Зазвичай це країни з федеративним державним устроєм. Проте є й інші приклади: Російська Федерація, яка є федерацією за своєю специфікою, однак тут одна державна мова. Тобто, крім рівноправного мовного розмаїття, є ще й питання державної, соціальної доцільності щодо визначення державної (державних) мови. Згідно зі ст. 10 Конституції України державною мовою визначено українську,

яка гарантує водночас вільний розвиток, використання і захист російської (бо це найбільша національна меншина в Україні) та інших мов національних меншин в Україні. Все інше — політичні спекуляції навколо української мови та мовного питання взагалі, що часом і нині маємо в Україні.

На тлі означеного фактично жалюгідною виглядає не просто опозиція національному державотворенню, феномен якої майже ніхто не спробував навіть пояснити, а й опозицій взагалі. Чому? Бо всі ці опозиції замість того, щоб спробувати змінити свідомість громадян, виключно боролися і борються з черговою звичай антинародною, корумпованою владою. Чи не єдина політична сила — Українська консервативна партія, яка намагається “достукатися” до свідомості, розуму народу, закликаючи його і до влади привести розум, справжню національну українську еліту. Здійснити це може лише партія (політична сила), яка спирається справді на національну духовну еліту, і в списках майбутніх депутатів якої немає жодного багатія, довічного нардепа чи політичного лідера-перевертня. У ситуації, коли більшість суб’єктів виборчого процесу прагнуть до чергового пролангування владних повноважень, УКУП, її прибічники думають про те, як привести до влади розум і національну свідомість.

Зрозуміло, ідеалізувати психологію громадян, у тому числі і їхнє ставлення до націоналізму, національної ідеї та інше не доводиться. Розглянемо це на прикладі. Відомо, що коли людина думає не головою, а шлунком, її завжди вдається ошукати, завести в блуд, на манівці. Це справді об’єктивна реальність. Отже, ненародна і ненаціональна влада в Україні фактично усі роки незалежності завжди була зацікавлена у злиднях, у їх тиражуванні. Та парадокс у тому, що бідні країни і народи на шляху до стабільності, розквіту максимально мобілізують розум, талант, духовні потенції, а багаті — максимально експлуатують ресурси. У разі їх відсутності, а особливо природних ресурсів, найбільше страждають бідні. І тут нічого не вдієш. Тож національна за своїми ознаками і метою Українська Консервативна партія намагається апелювати саме до розуму, свідомості, сумління кожного українця. Нагадаємо, що й нині цього не роблять партії та особистості, зокрема ті, для кого Верховна Рада не є законодавчим органом влади, виразником народної волі, а довічним місцем роботи і головне — недоторканності. До речі, крім

вимоги до державних службовців піти на час виборів хоча б у відпустку, якщо не з посади взагалі, варто було б поставити питання і про те, щоб жоден громадянин України не обирався народним депутатом України більше ніж на два скликання. А поки ця вимога виглядає малореальною, потрібно поставити питання так: усі суб'єкти виборчого процесу публікують списки кандидатів у народні депутати з вказівкою рівня доходів, національності. А за умови виборів за партійними списками слід також вказувати, скільки партій, фракцій, політичних притулків мав кожен із майбутніх слуг народу.

За такої ситуації важливо наголосити на тому, що націоналістичні сили в Україні ще в 1992 р. сповна не перемогли за багатьох причин, центральною з яких була одвічна і багато в чому повторювана ситуація: розпорошеність націоналістичних сил; довготривала ейфорія сподівань на те, що національна Україна постане сама собою, шляхом довгоочікуваної демократії; поступова, вдала мімікрія минулої влади, “червоних директорів”, комуно-соціалістів; досить високий рівень довіри влади (Президенту і Уряду — майже 30 %, трохи менше — близько 10 % Верховній Раді і вчорашнім комуністам — у середньому 20 %); невизначеність зовнішньої політики (іти в Європу — понад 40 %), у Росію — близько 20 %, сповідувати нейтралітет — 20 %.

Поступово ситуація стала вимальовуватися дещо чіткіше, але все більше не на догоду націоналістичним силам: зростання потенціалу тіньової економіки, ролі економічних кланів головним чином неукраїнського походження; все глибше падіння духовності, моралі; поступовий параліч і зміна влади фактично в руках чергового криміналітету.

З трьох можливих варіантів соціально-політичного розвитку України (повернення до влади комуно-соціалістів; розбудова номенклатурного капіталізму; розбудова зрілого капіталістичного суспільства на зразок суспільств Західної Європи) ледь помітним виявилось друге і то своєрідного українського штибу — влада зрослася з кримінальним капіталом. Тобто національно орієнтовані сили, зусиллями яких розхитувався тоталітарний режим СРСР, із самого початку розпаду супердержави до влади не були допущені, виявилися не лише відсунутими вбік, а й значною мірою деморалізовані. Чому так відбулося? Не з причин тільки слабкості націоналістично налаштованих сил, міцності старого

“комуністичного” режиму. Об’єктивну роль насамперед відіграло те, що десятиліттями закарбовувалося у психології майже двох поколінь українців: хоча соціалізм удвічі поступається капіталізму за темпами економічного зростання, НТУ, продуктивності праці, якості товарів, особистісного споживання, екологічного захисту та інше, усе ж має місце удаваний соціальний захист, доступність освіти, медицини, тобто існують показники для слабких, бідних, незахищених, які на перший погляд нібито виграють. Додамо до цього більш-менш задовільне забезпечення усіх мінімальними потребами (завдяки нівелюванню зарплат і тотальному оподаткуванню) та ще посиленій пропаганді “світлого майбутнього”. На жаль, ностальгія за таким “соціальним захистом”, за такою “рівністю” і на сучасному етапі дає можливість усе ще триматися на поверхні усіляким “комуністам” і “соціалістам”. Зазначимо, що для такої супердержави, як СРСР, планове господарювання в сумі з тотальною пропагандою комуністичної ідеології, ідеї, мало і свої позитивні результати, а шокова терапія в перші роки після розпаду СРСР не була сприйнята народом. Він, власне, зовсім до неї не був готовий.

Політична ситуація у сучасній Україні є унікальною в тому сенсі, що вже кілька років ні формально, ні об’єктивно здійснити розподіл на “лівих” і “правих”, з відділенням “центру” неможливо. Власне, це не лише наша українська ситуація, такої “класики” вже давно не існує і в більшості європейських країн з високорозвиненими партійними системами, де соціальна розшарованість суспільства є, однак, менш виразною, помітною. Найчастіше у таких країнах можна побачити боротьбу двох-трьох політичних партій чи об’єднань, з-поміж яких помітно виділяються і все більше перемагають на виборах національні, націоналістично зорієнтовані сили. Останнє має місце лише тоді, коли сили націоналізму максимально консолідуються. У цьому плані Україна справді не є прикладом, бо більшість правих сил, як і раніше, у березневі 2006 р. прийшли на вибори самостійно, хоча при цьому часто висловлювалися думки і сподівання про консолідацію у єдиний блок вже в оновленому парламенті. Це надто примарна надія хоча б тому, що багато партій націоналістичної ідеї, спрямування, на жаль, не зможуть подолати вибор-

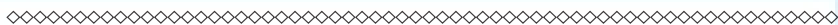
чий бар'єр, а потім і у Верховній Раді, як це було багато разів, об'єднатися їм просто не дадуть.

Унікальність політичного випадку в тому-то й полягає, що за усі роки незалежності України потенційних можливостей для об'єднання правих сил напередодні усіх виборчих перегонів — парламентських, президентських, було більше ніж достатньо. Не став у цьому плані винятком і кінець 2005 р., коли після Помаранчевої революції утворилася потенційно велика сила так званих “розчарованих”, сподівання яких на принципові зміни у житті держави не виправдалися. За усього розмаїття “розчарованих”, домінуючу частку становлять саме націоналістичні, праві сили. І напередодні виборів 2006 р. не знайшлося сили, спроможної переконати в об'єднанні. Вельми потужно, але об'єктивно за короткий час (бо створена менше року тому) це спробувала зробити Українська Консервативна партія, однак, на жаль, — безрезультативно. І те, що націоналістично зорієнтовані сили на виборах 2006 р. не здобули належного результату з причини відсутності єдності, відомо було заздалегідь. Політика “роз'єднуй і владарюй” завжди мала невтішний результат для національних, патріотично налаштованих сил.

Що найперше мають робити українські консерватори, щоб націоналістична ідеологія врешті виявилася зреалізованою у формі національної держави? Щоб зреалізувати національну ідею, потрібно: а) глибоко усвідомити, що українська нація і її національний інтерес — понад усе, довести це якомога більший кількості громадян України; б) довести велич і великий потенціал своєї української нації конкретними діями в інтересах народу; в) створити справді українську національну державу, де Українська Влада ґрунтується на єдності національного інтересу, регіонального інтересу, особистісного інтересу кожного. Просто. Страшенно складно і важко. Проте іншого шляху немає. Треба прискорювати ходу.

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Абрахам К.* Сновидение и миф: Очерк коллективной психологии // Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа. — Львов: Инициатива; М.: Изд-во “Совершенство”, 1998.
2. *Алексеев Н. Н.* Русский народ и государство. — М.: Аграф, 1998.
3. *Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильная демократия // Полис. — 1992. — № 4.
4. *Андрущенко В. П., Михальченко М. Г.* Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. — К.: Рубікон, 1996.
5. *Анисимов А. Ф.* Духовная жизнь первобытного общества. — М.; Л.: Наука, 1966
6. *Аннинский Л.* “Внутри мифа”. Патология современного мифологизированного сознания // Мифы и мифология в современной России. — М.: АИРО-XX, 2000.
7. *Антоненко С.* От советского к постсоветскому образу — мутации мифа власти в современной России // Мифы и мифология в современной России. — М.: АИРО-XX, 2000.
8. *Арендт Х.* Традиции и современность: К истории политических идей // Государство и право. — 1991.
9. *Аристотель.* Сочинения: В 4 т. — М.: Мысль, 1984.
10. *Арский Ф. Н.* В стране мифов. — М.: Мол. гвардия, 1976.
11. *Ахундов М. Д.* Пространство и время: от мифа к науке // Природа. — 1985. — № 8.
12. *Барт Р.* Мифологии. — М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996.
13. *Бебик В. М.* Базові засади політології. — К.: МАУП, 2001.
14. *Бебик В. М.* Менеджмент виробничої кампанії: ресурси, технології, маркетинг. — К.: МАУП, 2001.
15. *Бердяев Н. А.* Опыт эсхатологической метафизики / Бердяев Н. А. Царство духа и царство кесаря. — М.: Республика, 1995.
16. *Бердяев Н.* Самопознание. — М., 1990.

17. *Бердяев Н.* Философия неравенства. — Париж, 1990.
18. *Бехтерев В.* Внушение и толпа // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. — М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003.
19. *Блох Э.* Принципы надежды // Утопия и утопическое мышление. — М.: Прогресс, 1991.
20. *Булгаков С. Н.* Размышления о национальности / Булгаков С. Н. Сочинения. — М.: Наука, 1993.
21. *Булгаков С. Н.* Свет невечерний. — М.: Республика, 1994.
22. *Бутинов Н. А.* Структура мифа / Леви-Строс К. Структурная антропология. — М.: Наука, 1983.
23. *Бызов Л. Г.* Российское общество в поисках идентичности // Русский строй. — М.: Интеллект, 1997.
24. *Вебер М.* Теория ступеней и направлений религиозного неприятия мира / Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогресс, 1990.
25. *Видеманн В. В.* Россия и консервативная революция // Русский строй. — М.: Интеллект, 1997.
26. *Виноградова Л. Н.* Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. — М.: Индрик, 2000.
27. *Войтович Валерій.* Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002.
28. *Волков Ю. Г., Поликарпов В. С.* Человек: Энцикл. слов. — М., 1999.
29. *Вундт В.* Миф и религия: Пер. с нем. — СПб.: Брокгауз; Эфрон, 1913.
30. *Гаджиев К. С.* Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд. корпорация "Логос", 2000.
31. *Гаджиев К. С.* Политическая философия. — М., 1999.
32. *Гаєвський Б. А.* Сучасна українська політологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 1999.
33. *Гегель В. Ф.* Политические произведения. — М.: Политиздат, 1978.
34. *Гегель В. Ф.* Философия права: Пер. с нем. / Ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсисянц. — М.: Политиздат, 1990.
35. *Гедде А.* Миф и философское знание // Филос. науки. — 1968. — № 6.

36. Головатий М.Ф. Політична психологія. — К.: МАУП, 2001.
37. Головатий М.Ф. Професія — політик. — К.: Парлам. вид-во, 2000.
38. Головатий М.Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003.
39. Голосовкер Я.Э. Логика мифа. — М.: Наука, 1986.
40. Горський В.С. Філософія в українській культурі (методологія та історія): Філософ. нариси. — К.: Центр практ. філософ., 2001.
41. Громыко Ю. Кому будет принадлежать констицнальное оружие в XXI веке? // Прил. к журн. "Россия — 2010". — М., 1996.
42. Громыко Ю. Констицнальное оружие // РАО. — 1998. — № 8, 9.
43. Громыко Ю.В. Оружие, поражающее сознание, — что это такое? // Кому будет принадлежать констицнальное оружие в XXI веке? // Прил. к журн. "Россия — 2010". — М., 1996.
44. Громыко Ю.В. Постмодернизм — оружие массового поражения? // РАО. — № 7. — 1998.
45. Гроф С. Космическая игра: Исследование рубежей человеческого сознания. — М.: Изд-во трансперсонального ин-та, 1997.
46. Гудмен Н. Способы создания миров. — М.: Идея-Пресс; Логос; Праксис, 2001.
47. Гудрик-Кларк Н. Оккультные корни нацизма. Тайные арийские культы и их влияние на нацистскую идеологию. — СПб.: Евразия, 1995.
48. Гуссерль Е. Криза європейської людності // Сучасна зарубіжна філософія: Хрестоматія. — К.: Основи, 1996.
49. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. — СПб.: Глагол, 1995.
50. Даниленко В.И. Современный политологический словарь. — М.: NOTA БЕНЕ, 2000.
51. Демин В.Н. Гиперборея. Исторические корни русского народа. — М.: Фаир-пресс, 2003.
52. Делигенский Г.Г. Человек в современном мире // СССР в мировом сообществе: от старого мышления к новому. — М., 1990.

53. *Донини А.* У истоков христианства: Пер. с итал. — М.: Политиздат, 1989.
54. *Донченко О. А., Романенко Ю. В.* Архетипи соціального життя і політика. — К.: Либідь, 2001.
55. *Доценко Е. Л.* Психология манипуляции. — М.: Знание, 1997.
56. *Доценко Е. Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. — СПб.: Речь, 2003.
57. *Дубицкая В. П.* Телевидение. Мифотехнологии в электронных средствах массовой информации. — М.: Изд-во ин-та социол. РАН, 1998.
58. *Дуцик Діана.* Політична журналістика. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005.
59. *Евгеньева Т. В.* Социально-психологические основы формирования политической мифологии // Современная политическая мифология: содержание и механизмы функционирования. — М.: Изд-во МГУ, 1996.
60. *Елсуков А. Н.* Познание и миф. — Минск: Изд-во БГУ, 1984.
61. *Жан-Мари Денкан.* Политическая наука / Пер. И. А. Гобозова. — М.: Изд-во МНЭПУ, 1993.
62. *Жирар Р.* Насилие и священное. — М.: Новое литературное обозрение, 2000.
63. *Загальна психологія:* Підруч. — 2-ге вид. переробл. і допов. / За заг. ред. акад. С. Д. Максименка. — Вінниця: Нова Книга, 2004.
64. *Ильин В. В., Панарин А. С., Бадковский Д. В.* Политическая антропология / Под ред. В. В. Ильина. — М., Изд-во МГУ, 1995.
65. *Карлейль Т.* Герои. Культ героев и героическое в истории // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. — М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003.
66. *Карпець О.* Крах великої ідеї, або анатомія російського комунізму і революції // Дзеркало тижня. — 2004. — № 2.
67. *Кассирер Э.* Техника современных политических мифов // Феномен человека: Антология. — М.: Высш. шк., 1993.
68. *Кессиди Ф. Х.* От мира к Логосу (Становление греческой философии). — М.: Мысль, 1972.

69. *Кинг М., Корн У., Цитренбаум Ч.* Косвенное воздействие // Контроль сознания и методы подавления личности: Хрестоматия. — М.: АСТ; Минск: Харвест, 2001.
70. *Кирилюк Ф. М., Кремень В. Г., Ирхин Ю. В.* Психология и политика: Учеб. пособие. — К.: Ін-т системних дослідж., 2003.
71. *Ковалева И.* Миф: повествование, образ и имя / Лит. обозрение. — 1995. — № 3.
72. *Климов Е. А.* Основы психологии: Учеб. для вузов. — М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997.
73. *Клочков И. С.* Духовная культура Вавилонии: Человек, судьба, время. — М.: Наука, 1983.
74. *Кола Д.* Политическая социология. — М.: Наука, 2001.
75. *Кольев А. Н.* Политическая мифология: Реализация социального опыта. — М.: Логос, 2003.
76. *Конституція України:* Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997.
77. *Конфликтология* / Под ред. А. С. Кармина. — СПб., 1999.
78. *Коренев Н.* Третья империя в лицах. — М., Политиздат, 1934.
79. *Корінний М. М., Шевченко В. Ф.* Короткий енциклопедичний словник з культури. — К.: Україна, 2003.
80. *Корнєв М. Н., Коваленко А. Б.* Соціальна психологія: Підруч. — К.: Україна, 1995.
81. *Косарев А.* Философия мифа: Учеб. пособие для вузов // Мифология и ее эвристическая значимость. — М.; СПб: ПЕР СЭ; Университетская книга, 2000.
82. *Косидовский З.* Когда солнце было богом: Пер. с польск. — М.: Детгиз, 1970.
83. *Крапивенский С. Э.* Социальная философия: Учеб. пособие для студ. гуманит. и экон. фак. — 2-е изд., стер. — Волгоград, 1995.
84. *Краткий очерк истории философии на Украине.* — Донецк, 1993. — Вып. 1.
85. *Краткий словарь психоаналитических терминов* // Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа. — Львов: Инициатива; М.: Совершенство, 1998.

86. *Кресіна І.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз: Моногр. — К., 1998.
87. *Кудрявцев И. Е.* “Национальное Я” и политический национализм // Полис. — 1997. — № 2.
88. *Кузик П.* Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах: Моногр. — 2-ге вид. — Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
89. *Кэмпбел Дж.* Герой с тысячью лицами. — К.: София, Ltd, 1999.
90. *Ласки М.* Утопия и революция // Утопия и утопическое мышление. — М.: Прогресс, 1991.
91. *Лебон Г.* Психология народов и масс // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. — М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003.
92. *Левандовский А.* Миф как средство легитимации власти в России (XIX–XX вв.) // Мифы и мифология в современной России. — М.: АИРО-XX, 2000.
93. *Леви-Брюль Л.* Первобытное мышление: Пер. с фр. — М.: Атеист, 1930.
94. *Леви-Брюль Л.* Первобытное мышление: Хрестоматия по общей психологии: психология мышления. — М.: Изд-во МГУ, 1981.
95. *Леви-Брюль Л.* Сверхъестественное в первобытном мышлении. — М.: Педагогика-Пресс, 1994.
96. *Левин А. Е.* Миф, технология, наука // Природа. — 1977. — № 3.
97. *Леви-Строс К.* Структурная антропология. — М.: Наука, 1983.
98. *Леви-Строс К.* Миф, ритуал и генетика // Природа. — 1978. — № 1.
99. *Левкиевская Е.* Русская идея в контексте исторических мифологических моделей и механизмы их сакрализации // Мифы и мифология в современной России. — М.: АИРО-XX, 2000.
100. *Лосев А. Ф.* Мифология: Филос. энцикл. — М.: Сов. энцикл., 1967. — Т. 3.
101. *Лосев А. Ф.* Философия. Мифология. Культура. — М.: Политиздат, 1991.

102. *Лосев А. Ф.* Диалектика мифа // Лосев А. Ф. *Философия. Мифология. Культура*. — М.: Политиздат, 1991.
103. *Магрицкая И.* Украинский язык как фактор создания государства // *Персонал*. — 2005. — № 3.
104. *Мала* енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. // НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького — К.: Довіра; Генеза, 1996.
105. *Мангейм К.* Утопия в истории социальных идей // *Утопия и утопическое сознание*. — М.: Прогресс, 1991.
106. *Мангейм К.* Идеология и утопия // *Диагноз нашего времени*. — М.: Юрист, 1994.
107. *Мангейм К.* Консервативная мысль // *Диагноз нашего времени*. — М.: Юрист, 1994.
108. *Матвієнко В. Я.* Соціальні технології. — К.: Укр. пропілеї, 2001.
109. *Материалы* семинара “Мифология и политика”. — М.: Свободное сознание; РОПЦ, 1997.
110. *Махнач В. Л.* Антисистемы // *Аналитика и информация*. — М.: Внешнеполитическая ассоциация, 1993.
111. *Мелетинский Е. М.* Поэтика мифа. — М.: Вост. лит-ра, 2000.
112. *Менжулин В.* Мифологическая революция в психоанализе. — К.: Наук. думка, 1996.
113. *Мисюров Д. А.* Политика и символы. — М.: РИП-холдинг, 1999.
114. *Мифология* и политика. — М.: Свободное сознание; РОПЦ, 1997.
115. *Мифология* древнего мира. — М.: Наука, 1997.
116. *Мифология* и политика (материалы семинаров) // *Золотой лев*. — 1998. — № 3, 4.
117. *Мифы* народов мира: В 2 т. — М.: Сов. энцикл., 1987; 1988.
118. *Морозов Е. Ф.* Бунт неприкасаемых // *Расовый смысл русской идеи*. — М.: Аделиз, 1999.
119. *Московичи С.* Век толп: Исторический трактат по психологии масс. — М.: Центр психологии и психотерапии, 1998.

120. *Московичи С.* Машина, творящая богов. — М.: КСП + Центр психологии и психотерапии, 1998.
121. *Мухин Ю.* Бога нет, но душа бессмертна // Дуэль. — 1998. — № 30.
122. *Назаретян А. П.* Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги // Общественные науки и современность. — 1997. — № 2.
123. *Неклюдов С.* Структура и функция мифа // Мифы и мифология в современной России. — М.: АИРО-XX, 2000.
124. *Нечаев В. Д.* Теория политического мифа: базовые дилеммы: Материалы семинара “Мифология и политика”. 21 окт. 1997 г. // Бюллетень Фонда РОПЦ. — 1997. — № 6.
125. *Обушний М. І.* Політологія: Довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К.: Довіра, 2004.
126. *Общественное мнение и власть: механизм воздействия.* — К.: Наук. думка, 1993.
127. *Общественное сознание и его формы* / Общ. ред. и предисл. В. И. Толстых. — М.: Политиздат, 1986.
128. *Одайник В.* Психология политики: политические и социальные идеи Карла Густава Юнга. — СПб.: Ювента, 1996.
129. *Ольшанский Д. В.* Политическая психология. — СПб.: Питер, 2002.
130. *Ортега-и-Гасет Х.* Восстание масс // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. — М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003.
131. *Основи політичної науки: Курс лекцій* // Ч. 3: Політична свідомість і культура / Б. Кухта, А. Романюк та ін. // За ред. Б. Кухти. — Л.: Кальварія, 1998.
132. *Основы психологических знаний: Учеб. пособие.* — 3-е изд., стер. / Авт.-сост. Г. В. Щёкин. — К.: МАУП, 1999.
133. *Панарин А. С.* Искушение глобализмом. — М.: Рус. нац. фонд, 2000.
134. *Панарин А. С.* К реконструкции “второго мира” // Иное. — 1995. — Т. 2.
135. *Панарин А. С.* Реванш истории: российская стратегическая инициатива в XXI веке. — М.: Логос, 1998.

136. *Панарин И.* Технология информационной войны. — М.: КСП+, 2003.
137. *Петровский А. В.* Психология развивающейся личности. — М.: Педагогика, 1987.
138. *Политическая социология: Учеб. для вузов / Под ред. чл.-корр. РАН Ж. Т. Тощенко.* — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.
139. *Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка.* — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004.
140. *Політологічний енциклопедичний словник.* — К.: Генеза, 1997.
141. *Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка.* — К.: МАУП, 2005.
142. *Політологія: Підруч. для вищ. навч. закл. / За заг. ред. Ю. І. Кулагіна, В. І. Полуріза.* — К., 2002.
143. *Политическая сила телевидения: реальность мифа? (Обзор семинаров) // Полис.* — 1994. — № 6.
144. *Политологический словарь / Под общ. ред. В. И. Астаховой и Н. И. Панова.* — Харьков: Прапор, 1997.
145. *Политология: Слов.-справ. / М. А. Василик и др.* — М.: Гардарики, 2000.
146. *Полосин В. С.* Миф. Религия. Государство. — М.: Ладомир, 1998.
147. *Полянська В.* Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації / Політ. менеджмент. — 2004. — 3(6).
148. *Поппер К.* Открытое общество. — М.: Феникс, 1992. — Т. 1, 2.
149. *Поцелуев С. П.* Символическая политика: констелляция понятий для подхода к проблеме // Полис. — 1999. — № 5.
150. *Пропп В. Я.* Исторические корни волшебной сказки. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986.
151. *Потебня А. А.* Слово и миф. — М.: Правда, 1989.
152. *Потеряхин А. Л.* Психология слухов: Научно-практ. пособие. — Черновцы, 2000.

153. *Почепцов Г. Г.* Психологические войны. — М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2000.
154. *Почепцов Г. Г.* Тоталитарный человек: Очерки тоталитарного символизма и мифологии. — К.: Глобус, 1994.
155. *Почепцов Г.* Теория и практика коммуникации. — М.: Центр, 1998.
156. *Психология индивидуальных различий* / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. — М.: ЧеРо, 2000.
157. *Психология и психоанализ власти: Хрестоматия* / Сост. Д. Я. Райгородский. — Самара: Бахрах, 1999. — Т. 1, 2.
158. *Психологія масової політичної свідомості та поведінки* / Відп. ред. В. О. Васютинський. — К.: ДОК-К, 1997.
159. *Психология: Слов.* / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Политиздат, 1990.
160. *PR-технологии* / Дальневосточный государственный университет. Ин-т массовых коммуникаций / И. А. Илюшин (сост.). — Владивосток, Изд-во Дальневосточного ун-та, 2001.
161. *Ранк О.* Миф о рождении героя: опыт психологического толкования мифов // Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа. — Львов: Инициатива; М.: Совершенство, 1998.
162. *Ранк О., Закс Х.* Психоаналитическое исследование мифов и сказок // Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа. — Львов: Инициатива; М.: Изд-во “Совершенство”, 1998.
163. *Ранк О.* Рождение героя. — М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997.
164. *Россия: опыт национально-государственной идеологии* / А. С. Панарин, В. В. Ильин, А. В. Рябов. — М.: Изд-во МГУ, 1994.
165. *Роцин С.* Психология толпы: анализ прошлых исследований и проблемы сегодняшнего дня // Психол. журн. — 1990. — Т. 11. — № 5.
166. *Рубанов А. В.* Механизмы массового поведения. — Минск, 2000.
167. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии: В 2 т. — М.: Педагогика, 1989.

168. *Руткевич А. М.* Психоанализ: Истоки и первые этапы развития: Курс лекций. — М.: Инфра-М; Форум, 1997.
169. *Савельев А. Н.* Ценностные системы и пространство политических предпочтений // *Континент — Россия*. — 1998. — № 14.
170. *Сартр Ж. П.* Экзистенциализм — это гуманизм // *Сумерки богов*. — М.: Политиздат, 1990.
171. *Свасьян А. К.* Философия символических форм Э. Кассирера. — Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1989.
172. *Сергиенко П. А.* Массовое политическое сознание: Пробл. формирования и развития. — К.: Лыбидь, 1991.
173. *Симон Г.* Мертвый хватает живого. Основы политической культуры России // *Полис*. — 1996. — № 6.
174. *Симонов К. В.* Политический анализ. — М.: Логос, 2002.
175. *Скрипник М.* Міфологічні витоки української ідеї у світлі феномена Григорія Сковороди. — К.: “Medievalia Ukrainica”, 1993.
176. *Словник соціологічних і політологічних термінів: Довід.* / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К.: Вища шк., 1993.
177. *Современная политическая мифология*. — М.: РГГУ, 1996.
178. *Соловей В. Д.* Русский национализм в эпоху Горбачева // *Межнациональные отношения в России и СНГ*. — М.: ИЦ “АИРО-XX” — Ратобор, 1994.
179. *Соловьев Э. Г.* У истоков российского консерватизма // *Полис*. — 1997. — № 3.
180. *Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов.* / За заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. — К.: Рубікон, 1997.
181. *Социальная психология: Краткий очерк* / Под общ. ред. Г. П. Предвечного, Ю. А. Шерковина. — М.: Политиздат, 1975.
182. *Социологический энциклопедический словарь: На русском, английском, немецком, французском и чешском языках* / Ред.-координатор: акад. РАН Г. В. Осипов. — М.: Изд. группа ИНФРА-М, 1998.
183. *Соціологія: Короткий енцикл. слов.* / Уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; Під заг. ред. В. І. Воловича. — К.: Укр. центр духовн. культури, 1998.

184. *Спивак Д. Л.* Измененные состояния массового сознания. — СПб.: Гарт-Курсив; Ленинградская галерея, 1996.
185. *Стабрила С.* Міфологія для дорослих: Боги, герої, люди / Пер. з пол. Д. Андрухів. — К.: Юніверс, 2000.
186. *Тард Г.* Мнение и толпа // Психология толп. — М.: Ин-т психологии РАН; КСП+, 1998.
187. *Тихомиров А. А.* Религиозно-философские основы истории. — М.: Москва, 2000.
188. *Токарев С. А.* Что такое мифология? // Вопр. ист. религии и атеизма. — М.: Наука, 1962. — Вып. 10.
189. *Токвиль А.* О демократии в Америке. — М.: Прогресс, 1992.
190. *Топорков А.* Миф: традиция и психология восприятия // Мифы и мифология в современной России. — М.: АИРО-XX, 2000.
191. *Торшилов Д. О.* Античная мифология: Мифы и единство действий с приложением аргументов Аристофана Византийского и “О реках” Лисеплутарха. — СПб: Алетейя, 1999.
192. *Тренчени-Вальдапфель И.* Мифология: Пер. с венг. — М.: ИЛ, 1959.
193. *Трубецкой Е. Н.* “Иное царство” и его искатели // Трубецкой Е. Н. Избранное. — М.: Канон, 1995.
194. *Турсунов А.* От мифа к науке. — М.: Политиздат, 1973.
195. *Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: Моногр. / Г. В. Щокін, М. В. Попович, М. С. Кармазіна та ін; За заг. ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого. — К.: МАУП, 2000.*
196. *Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. — К.: Політ. думка, 1996.*
197. *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: Моногр. / За ред. М. О. Шульги. — К.: Ін-т соціол. НАН України, 1999.*
198. *Фейербах Л.* Избранные философские произведения. — М., 1995.
199. *Федоров Н. Ф.* Сочинения. — М.: Раритет, 1994.
200. *Федотов Г. П.* Судьба и грехи России // Избранные статьи по философии русской истории и культуры. — София; СПб., 1997. — Т. 1.

201. *Филиппова Т.* Мифы “верхов”, мифы “низов”. Природа контакта // Мифы и мифология в современной России. — М.: АИРО-XX, 2000.
202. *Філософія політики*: Короткий енцикл. слов. — К.: Знання України, 2002.
203. *Философский энциклопедический словарь*. — М.: ИНФРА-М, 1998.
204. *Флад К.* Политический миф. Теоретическое исследование / Пер. с англ. А. Георгиева. — М.: Прогресс-Традиция, 2004.
205. *Фоменко А.* Русский мир сосредотачивается // Русский строй. — М.: Интеллект, 1997.
206. *Формирование* и функции политических мифов в постсоветских обществах. — М.: РГГУ, 1996.
207. *Фрейд З.* Введение в психоанализ: Лекции. — М.: Наука, 1989.
208. *Фрейд З.* Психология масс и анализ человеческого “Я” // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. — М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003.
209. *Фром Э.* Бегство от свободы. — М.: Прогресс-Фромм, 1990.
210. *Хагемейстер М.* Миф о заговоре против России // Мифы и мифология в современной России. — М.: АИРО-XX, 2000.
211. *Халипов В. Ф.* Власть: Кратологический слов. — М.: Республика, 1997.
212. *Хомяков П. М.* Национализм без социализма. — М.: Эдиториал УРСС, 1995.
213. *Хюбнер К.* Критика научного разума. — М.: ИФРАН, 1994.
214. *Хюбнер К.* Истина мифа. — М.: Республика, 1996.
215. *Шабанов А. А., Соколов К. Н., Сивков К. В.* Духовная борьба. — М.: Изд-во МГУ, 1997.
216. *Шахнович М. И.* Первобытная мифология и философия. — Л.: Наука, 1971.
217. *Шейнов В. П.* Скрытое управление человеком (Психология манипулирования). — М.: АСТ; Минск: Харвест, 2002.
218. *Шестопал Е. Б., Новиков-Грунд М. В.* Восприятие образов двенадцати ведущих российских политиков (психологи-

- ческий и лингвистический анализ) // Полис. — 1996. — № 5.
219. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием. — М.: Мысль, 1980.
220. Шмит К. Понятие политического // Вопр. соц. — 1992. — № 1.
221. Шпенглер О. Закат Европы. — М.: Мысль, 1993. — Т. 1.
222. Шрейдер Ю.А. Препятствие — логика // Природа. — 1992. — № 1.
223. Щокін Георгій. Організатори більшовизму: національно-персональний склад. — К.: МАУП, 2005.
224. Эвола Ю. Окультиная война. Средства и тактика // Атака. — 1999. — № 104.
225. Элиаде М. Мефистофель и андрогин // Азиатская алхимия. — М.: Янус-К, 1998.
226. Элиаде М. Миф о воссоединении // Азиатская алхимия. — М.: Янус-К, 1998.
227. Элиаде М. Мифы. Сновидения. Мистерии. — М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1996.
228. Эллюль Ж. Технологический блеф // Это человек: Антология. — М.: Высш. шк., 1995.
229. Юнг К. Г. Архетип и символ: Пер. с нем. — М.: Ренессанс, 1991.
230. Юнг К. Г. Бессознательное рождение героя // Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа. — Львов: Инициатива; М.: Совершенство, 1998.
231. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов. — М.; К.: ЗАО “Совершенство” — “Порт Рояль”, 1997.
232. Юнг К. Г. О перерождении // Синхронистичность. — М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997.
233. Юнг К. Г. О современных мифах. — М.: Практика, 1994.
234. Юнг К. Г. Психология бессознательного: Пер. с нем. — М.: Канон, 1994.
235. Юнг К. Г. Символы материи и возрождения // Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа. — Львов: Инициатива; М.: Совершенство, 1998.
236. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное. — СПб.: Университетская книга, 1997.

237. *Юрий М. Ф.* Соціокультурний світ України: Моногр. — 2-ге вид. — К.: Кондор, 2004.
238. *Ясперс К.* Философская вера // Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М.: Республика, 1994.
239. *Duber B.* Problematyka narodu jako spolecznosci ideologiczno-kulturowe (na przykladzie narodu polskiego...) / Pod redakcja M. Malikowckiego, D. Wojakowskiego. — Rzeszow, 1999.
240. *Nimmo D., Combs J.* Subliminal Politics. Myths and Myth-makers in America. — New Jersey, 1980.
241. *Schmitt C.* Positionen und Begriffe. — Berlin, 1988.
242. *Heresh E.* Geheimakte Parvus. Die gekaufte Revolution. — Langen Multer, Wien, 2000.

МАУП

Зміст

<i>Вступ .....</i>	<i>3</i>
<i>Розділ 1. Міф: сутність, витоки, генеза .....</i>	<i>6</i>
1.1. Концептуальні підходи до міфологічної проблематики.....	6
1.2. Сутнісні особливості міфу і міфології як соціальних явищ	12
1.3. Функції, класифікація та генеза міфів	17
<i>Розділ 2. Джерела та базові засади міфів і міфології .....</i>	<i>23</i>
2.1. Колективне несвідоме та архетипи як основа міфологічного світосприйняття	23
2.2. Психологічні, соціальні та релігійні витоки політичних міфів: специфічне і особливе	31
<i>Розділ 3. Політичні міфи і їх роль у формуванні свідомості мас.....</i>	<i>37</i>
3.1. Політичні міфи як соціальний феномен та їх типологізація	38
3.2. Політичні міфи в індивідуальній, масовій свідомості та в ідеологічній діяльності.....	55
<i>Розділ 4. Технології і механізми створення, розвалу та зміни політичних міфів .....</i>	<i>66</i>
4.1. Особливості створення політичних міфів	66
4.2. Технології руйнування політичних міфів.....	74
<i>Розділ 5. Політичні міфи ХХ ст., або тотальна дезінформація мільйонів.....</i>	<i>80</i>
5.1. Міф про “Великий жовтень” та “світову революцію”	80
5.2. Міф про поліетнічність України і проблеми національних менших.....	91
5.3. Міф про глобалізацію як безвихідь людства	104
5.4. Міф про “український буржуазний націоналізм”	113
<i>Список використаної і рекомендованої літератури .....</i>	<i>127</i>

In the manual the attempt to examine in complex the question of political myth, political mythology is made for the first time in the Ukrainian public mind. Sources, mechanisms of constructing and disintegration of most political myths of two last ages are analyzed.

For philosophers, political scientists, sociologists, students and teachers, for wide circle of readers.

Навчальне видання
Головатий Микола Федорович
ПОЛІТИЧНА МІФОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Educational edition
Golovatyj, Mykola F.
POLITICAL MYTHOLOGY
Educational manual

Редактор *Т. М. Коліна*
Коректор *Т. М. Федосенко*
Комп'ютерне верстання *С. В. Бичков*
Художнє оформлення *С. В. Бичков*

Підп. до друку 21.11.06. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 8,37. Обл.-вид. арк. 8,4. Тираж 3000 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*